

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ТДУ: 378 (575.3)

ТКБ 74.58 (2 тоҷик)

И – 22

ИЗАТУЛОЕВА ХОЛИДА ИСМАТОВНА

**РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА ВА ҚОБИЛИЯТИ
ЭҶОДИИ ДОНИШЧӢӢН ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ
КРЕДИТИИ ТАЪЛИМ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот**

**Холназаров Санг - доктори илмҳои
педагогӣ, профессори кафедраи
методикаи таълими фанҳои
табиатшиносии Донишгоҳи давлатии
Бохтар ба номи Носири Хусрав**

БОХТАР-2022

МУНДАРИЧА	
ИХТИСОРАҲО.....	4
МУҚАДДИМА.....	5
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧӢӢН ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҚОДИИ ОНҲО.....	21
1.1. Рушди фаӢолияти мустақилонаи донишчӢӢн чун асоси баландшавии сифати дониш дар шароити низоми кредитии таҳсил.....	21
1.2. Асосҳои илмӣ-назариявии рушди фаӢолияти мустақилонаи донишчӢӢн-омӯзгорони оянда дар робита ба ташаққули маҳорат ва малакаҳои эҷодкорӣ.....	35
1.3. Самтҳои пешбурди фаӢолияти мустақилона ва рушди қобилияти эҷодии донишчӢӢн-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил.....	59
1.4. ФаӢолияти мустақилонаи донишчӢӢ ҳамаҷун омили рушддиҳандаи қобилияти эҷодии ӯ дар шароити низоми кредитии таълим (озмоиши муқарраркунанда).....	801
Хулосаи боби якум.....	95
БОБИ 2. МАЗМУН ВА МУНДАРИҶАИ ФАӢОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА ДАР РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҚОДИИ ДОНИШЧӢӢН-ОМӢЗГОРОНИ ОЯНДА.....	102
2.1. Принсипҳо ва меъёрҳои вусъати фаӢолияти мустақилонаи донишчӢӢн-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил.....	102
2.2. Амсиласозии фаӢолияти мустақилона дар рушди қобилияти эҷодии донишчӢӢн-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим.....	116
2.3. Технологияи вусъати фаӢолияти мустақилонаи донишчӢӢн дар рушди қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил.....	125

2.4. Роҳҳои асосии ташкили бонизоми фаъолияти мустақилона дар рушди қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим (таҳқиқи озмоишӣ-таҷрибавӣ).....	147
Хулосаи боби дуюм.....	166
ХУЛОСАҲО	174
1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия.....	174
2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо.....	178
ФЕҲРИСТИ САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА	182

ИХТИСОРАҶО

ҚТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТИК – технологияи иттилоотии коммуникатсионӣ

КМД – кори мустақилонаи донишҷӯён.

МАМН – маърифати асосноккунии мисоли натиҷа

ГО – гурӯҳҳои озмоишӣ

ГН – гурӯҳҳои назоратӣ

ИМА – Иёлоти Мутаҳидаи Амрико

ТИ – технологияи иттилоотӣ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар даврони муосири рушди ҷомеаи Тоҷикистон, ислоҳот ва таҳаввули соҳаи маорифи ватанӣ рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён дар ташаккули қобилияти эҷодӣ ва салоҳиятмандӣ дар вазъи низоми кредитии таҳсил аз масъалаҳои муҳим ва қобили тавачҷуҳ буда, ҳали оқилонаи он дар омодашавии мутахассиси ояндаи кордон ва соҳибдонишу соҳибмаҳорат мақоми шоиста касб мекунад.

Аз ин лиҳоз, мубрамияти мавзуи таҳқиқот ва ҳадафи асосӣ таҳаввули раванди ташаккули низоми кредитии таҳсил дар фазои макотиби олии самти педагогӣ, нақши омӯзгори оянда дар роҳандозии фаъолияти пурмаҳсули касбӣ, мувофиқат кардани он ба талаботи замони муосир дар мавриди фароҳам овардани сатҳи баланди дониш, маҳорат, малака ва салоҳиятмандии донишҷӯён-омӯзгорони оянда тавассути такмили роҳу равиши худомӯзӣ ва худтакмилебӣ, ташаккули шахсияти кордон, масъулиятшинос ва узви фаъоли ҷомеаи арзёбӣ мегардад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии хеш ба Парлумони кишвар аз 21 декабри соли 2021 ибрози назар карданд, ки дар соҳаи маориф ду проблемаи асосии ҳалталаб вучуд дорад. Якум, норасоии кадрҳои соҳибкасби омӯзгорӣ ва дуюм, баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар тамоми муассисаҳои таҳсилоти кишвар. Мо заҳмати устодону омӯзгоронро ҳамеша баланд арзёбӣ мекунем ва ғамхорию дар ҳаққи онҳое, ки дар ин соҳа хизматҳои шоиста кардаанд, идома медиҳем. Лекин пешрафти ҷомеа, тараққиёти илму техника ва технология тақозо мекунад, ки онҳо низ барои баланд бардоштани сатҳи касбияти худ мунтазам кӯшиш кунанд. Агар омӯзгор сатҳи баланди касбият надошта бошад, мо ҳеҷ гоҳ ва бо ягон восита сифати таълиму тарбияро беҳтар карда наметавонем.

Дастуру супоришҳои сарвари муаззами мамлакат аз дастандаркорони соҳаи маориф, алаҳусус, аз донишмандони макотиби олии самти педагогӣ

баланд бардоштани сатху сифати таълим ва тайёр кардани мутахассисони болаёқатро тақозо намуда, бо натиҷаҳои ба дастмада маҳдуд нашудан, ба сифати таълиму тадрис бештар эътибор додан ва таъмини омӯзиш ва парвариши омӯзгорони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро ба миён мегузорад.

Масъалаи баланд бардоштани сифати таълим ва ташаккули қобилияти зеҳнӣ ва эҷодии донишҷӯёнӣ макотиби олии Тоҷикистон дар вазъи муосири низоми кредитии таҳсил аз муҳимтарин омилҳои тайёр кардани мутахассисони соҳибхунаро ва рақобатпазир дар бозори ҷаҳонии меҳнат мебошад. Проблемаи омода кардани кадрҳои болаёқат дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бидуни роҳандозии сифати баланди таҳсил, сафарбар шудани донишҷӯён ба кори фаъоли мустақилона ва дарёфти ҷораҳои рушди эҷодӣ ва зеҳнӣ тасаввурнопазир аст. Аз ин рӯ вазифа аз он иборат аст, ки роҳҳои муассири расидан ба ин ҳадафи дилхоҳ муайян ва роҳандозӣ гардад.

Шиносоӣ бо вазъи воқеии таълим дар макотиби олии самти омӯзгорӣ суолҳои гуногунро эҷод мекунад: оё сатҳи ҳақиқии донишу қудрат ва қобилияту тавоноии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба талаботи замон ва мактабу маориф мувофиқати комил дорад? Оё механизмҳои ҷорӣ низоми кредитии таҳсил, раванди худомӯзӣ ва худтакмилёбии муҳассилин пурра ҷавобгӯии стандарт ва барномаҳои таълим аст? Оё қобилияти фикрронӣ, вусъати амалҳои инфиродии донишҷӯён дар самти камолоти эҷодӣ ва эҷодкорӣ, омӯзиши мустақили сарчашмаҳои илмӣ дуруст ба роҳ монда шудааст?

Дар рисола мо кӯшиш ба харҷ додем, ки на танҳо аслияти таҳқиқ ва пайдо кардани роҳу усули рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёнро дар ташаккули қобилияти эҷодии муҳассилин ба даст орем, балки бештар ба муваффақ шудан ба дастовардҳоро дар бобати омода кардани мутахассисони соҳиблаёқат дар шароити низоми кредитии таҳсил дарёфт намоем. Қаблан матлаби мо такмили низоми ҷадид дар бахши тайёр кардани мутахассисони

баландпоя аст, ки ташаккули шахсияти эҷодкор ва тозакорро пешбинӣ менамояд ва татбиқи амалии онро ба миён мегузорад.

Дар рисола фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ҳамчун зинаи махсуси таҳсилот дар заминаи ҷустуҷӯ, коркард, азхудкунии иттилоот ба афзуншавӣ ва такмили салоҳиятмандии касбӣ роҳандозӣ мегардад. Дар доираи фанҳои таҳассусӣ ва хосатон касби омӯзгорӣ он зина ба зина ташаккул меёбад ва ба низоми парвариши маҳорат ва малакаҳои зарурӣ муваффақ мегардад. Дар сурати муносибати ҷиддӣ ба кори мустақилонаи донишҷӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил талабот нисбат ба баландшавии сифати таълиму тадрис ва омодашавии омӯзгори оянда дар фазои макотиби олий ҳали худро меёбад, зеро таҷрибаи кор собит менамояд, ки ин самти кор (фаъолияти худомӯзӣ дар заминаи кори мустақилона ва ташаккули қобилияти эҷодӣ) дар партави низоми кредитии таълим ҳануз ба таври дилхоҳ роҳандозӣ нашудааст.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Дар солҳои аввали асри 21 Тоҷикистон дар қатори кишварҳои дигари собиқ Иттиҳоди Шуравӣ шомили раванди Болония гардид ва альфон низоми кредитӣ ба фазои таҳсилоти олий ва миёнаи касбии кишвар бо дарназардошти вижагиҳо ва хусусиятҳои фарқкунандааш, ҳадафҳо ва методҳои таълим тибқи роҳу равиши он ворид гардид.

Дар ҷумҳурӣ доир ба проблематикаи низоми кредитии таҳсил то имрӯз як силсила таҳқиқотҳои ҷолиб ба анҷом расид. Аз ҷумла, муҳаққиқ Д.Н. Сангинова рисолаи номзадии хешро таҳти унвони «Асосҳо ва тамоюлҳои назариявии рушди низоми кредитии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2015) дифоъ карда, вижагиҳои хоси ташкили раванди таълимро дар заминаи низоми кредитии таҳсил, роҳҳои рушд ва такмили он, мушкилоти гузариш ба низоми кредитӣ, бозёфт ва камбудиву норасоииҳои онро мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор додааст.

Дар рисолаи илмӣ Г.А. Рустамова «Хусусиятҳои тартиби назорати сифати таҳсилот дар мактабҳои олии Тоҷикистон бо истифода аз

технологияи рейтингӣ кредитӣ» (2015) суҳан доир ба таҳлили низоми кредитии таҳсил дар кишварҳои гуногуни дунё, механизмҳои ташаккул ва татбиқи технологияи кредитӣ-рейтингӣ, самарабахшӣ ва натиҷанокии ин тарзи ҷадидаи таҳсилот дар муассисаҳои олии касбӣ мавриди назар ва арзёбӣ қарор гирифтааст.

Дар рисолаи Р.Р. Мирзоев таҳти унвони «Ҷанбаҳои педагогии ба кор омода намудани омӯзгорон дар шароити низоми кредитии таълим» (2010) суҳан асосан бобати омодашавии омӯзгорони макотиби олий дар вазъи низоми кредитии таҳсил меравад. Муаллиф ба таҳқиқи масъала аз нигоҳи муқаррар намудани сохтор, мазмун ва мундариҷаи фаъолияти педагогӣ дар шароити низоми кредитӣ дар мактабҳои олии кишвар, амсилаҳои меъёрии омодашавии касбии устодон, имкониятҳои раванди таълиму тарбия тавассути ин низоми нави таълим ва самаранокии модели пешниҳодшудаи ташаккули касбии омӯзгорон муносибат карда, тавияҳои худро доир ба рушди паҳлуҳои гуногуни қазияи пешниҳод кардааст.

Гуфтаи ба маврид аст, ки дар Тоҷикистон гуруҳи калони муҳаққиқон Н.Н. Шоев «Технологияҳои инноватсионии таълим дар системаи таҳсилоти олий» (2007), Т.К. Хусанова «Инкишофи фаъолияти донишҷӯён дар инкишофи қобилияти эҷодӣ дар шартҳои таҳсили кредитӣ» (2010), Т.А. Шукурзод «Иттилоотии раванди таълими донишгоҳ асоси баланд бардоштани сифати тайёр кардани мутахассисони оянда» (2011), Ф.Ф. Шарипов «Хусусиятҳои педагогии ташаккули фанҳанги иттилоотии донишҷӯён дар омӯзиши курси информатика» (2008), Ф.Қ. Раҳимӣ «Беҳтарсозии низоми баллӣ-рейтингии баҳодихии дониши донишҷӯён оиди омӯзиши физика дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ» (2019), А.Э. Сатторов «Асосҳои методии ташаккули маҳорати эҷодӣ-техникии хонандагони синфҳои болоӣ дар таълими физикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ» (2019), Ҷ.Ш. Шарифзода «Махсусияти педагогии ташкил ва амаликунории таълими тафриқавӣ дар МТМУ» (2019), Қ.С. Абдурахимзода «Технологияи ташаккули салоҳияти иттилоотии донишҷӯёни мактаби олий зимни таълими

силсилаи фанҳои педагогӣ дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот» (2021), О.А. Исломов «Омодасозии омӯзгорони оянда ба истифодаи воситаҳои мултимедиявии таълим дар низоми таҳсилоти кредитии мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2021), А.А. Азизов «Ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯёни ихтисосҳои дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ дар раванди таълими фанни тарҳрезии либос» (2020), З.Р. Муҳаммадиева «Асосҳои назариявии рушди потенциали зеҳнӣ ва маърифатии донишҷӯён дар шароити низоми кредитии таҳсил дар мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2013), М. Раҳмонқулов «Ташаккули сифатҳои муҳими касбии бакалаврҳо дар шароити низоми кредитии таҳсил» (2012), Б.Х. Умарова «Афзалияти навсозии ангеаҳои фаъолияти таълимии донишҷӯён дар шароити технологияи кредитии таълим» (2010) ва дигарон масъалаҳои муҳталифи низоми кредитии таҳсилро дар робита бо роҳи усул, технология ва таҳаввули сифатии он таҳқиқ намуда, андеша ва тавсияҳои мушаххасро пешниҳод ва изҳор кардаанд.

Таҳқиқотҳо дар самти муқаррар намудани афзалиятҳо ва нобарорҳои низоми кредитии таҳсил аз ҷониби олимони ва донишмандони соҳаи педагогикаи рус ва кишварҳои дигари ИДМ низ ҷолиби омӯзиш, татбиқ ва муқоисаву баррасӣ аст. Чунончи дар асарҳои муҳаққиқони рус А. Артёмов «Модульно-рейтинговая система» (1999), Б.Л. Вулфсон «Ҷорӣ намудани технологияи кредитӣ барои тайёр намудани мутахассисони муассисаҳои олии таълимӣ» (2003), А.А. Кусаинова «Ҳуҷҷатгузорӣ ва ташкили ҷорӣ намудани технологияи кредитии таълим» (2003), Э.Г. Скибитский «Методикаи таълими касбӣ» (2008), О.О. Мартоненко «Ҷорӣ намудани низоми кредитӣ дар донишгоҳҳои Руссия: натиҷаҳои аввалини таҷриба оид ба гузаштан ба низоми кредитӣ» (2005), А.Г. Шабанов «Технологияи кори мустақилонаи донишҷӯ» (2001), олимони қазоқ ва қирғиз С.Б. Абдугапарова. «Асосҳои низоми кредитии таълим дар Қазоқистон: Дастури таълимӣ» (2004), Г.С. Жетесова «Таҳсилоти оӣ дар Қазоқистон вазъи кунунӣ ва масъалаҳои он» (2012), С.К. Ниёзбекиев «Асосҳои концептуалии

инноватсионӣ дар таълими донишҷӯён дар низоми кредитии таълим» (2012) ва дигарон таҷрибаи ин кишварҳо доир ба роҳандозӣ ва татбиқи амал шудани низоми кредитии таҳсил мулоҳизоти ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ баён шудааст.

Ба қавли муҳаққиқ ва коршиноси шинохтаи соҳаи маорифи ватанӣ Азимҷон Байзоев «пас аз ҷорӣ шудани ин низом дар тамоми муассисаҳои олии касбии Тоҷикистон баҳсу андешаҳо дар мавриди дурустиву нодурустӣ, самаранокиву нокомӣ ва ҳусну қубҳи низоми кредитӣ ҳамоно идома дорад. Ба назар чунин мерасад, ки муҳолифони ин низом аз тарафдоронаш ба маротиб бештар ҳастанд. Аз ин рӯ, месазад, ки дар мавриди мушкилоти ҷойдошта, сабабҳои пайдо шудани ақидаҳои манфӣ роҷеъ ба низоми кредитӣ андеша ронем ва роҳҳои ҳалли ин мушкилотро баррасӣ намоем».

Мутмаинем, ки дар замони муосири рушди таҳсилоти олии касбӣ дар вазъи низоми кредитӣ проблемаи кори мустақилона ва фаъолияти фардии шахсияти муҳассил (донишҷӯ) ба сатҳи баланди расидан ба ҳадаф ва матлабҳои омӯзиш қарор ёфтааст, зеро фаъолияти мустақилона на танҳо масъалаи муҳими раванди таҳсил аст, балки яке аз роҳҳо ва шаклҳои рушди маърифатӣ-зеҳнии мутахассиси оянда ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, мақсад гузоштем, ки дар рисола мақоми хос ва самарабахши кори мустақилонаи донишҷӯ-омӯзгори ояндаро дар партави вусъат бахшидан ба амалҳо ва сифатҳои инфиродии ҳар як муҳассил, қобилияти фаъолмандӣ, тафаккури интиқодӣ, мантиқӣ ва зеҳнии ӯ таҳқиқ намоем. Фаъолияти мустақили донишҷӯ имкон мебахшад, ки донишҳои ҳосилшудаи вай татбиқи амал пазиранд, дар шахсияти муҳассил хушкорӣ, муташаккилӣ, тартибу низом, масъулиятпарварӣ барин хислатҳои муфид парварида шавад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмию таҳқиқотии кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав барои солҳои 2017-2021 дар самти “Такмили чараёни таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимии олии касбии омӯзгорӣ” аз рӯи масъалаҳои илмию амалии таҳқиқшаванда дар

мавзуи “Технологияи ташаккули салоҳияти эҷодиву иттилоотии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олий зимни таълими силсилаи фанҳои ибтидоӣ дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот” ва татбиқи талаботи асосии муносибати босалоҳият ба таълим ва низоми кредитии таҳсилот иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот - дар заминаи таҳлили назариявӣ муайян кардани роҳу равиши баланд бардоштани сифати донишандӯзӣ, маҳорат ва малакаҳои касбии донишчӯён-омӯзгорони оянда дар фароҳам овардани шароити мусоиди рушди фаъолияти мустақили муҳассилин ҳамчун омили ташаккули қобилияти эҷодии онҳо дар шароити низоми кредитии таҳсилот.

Вазифаҳои таҳқиқот:

- омӯзиш ва таҳлили амиқу ҳамаҷонибаи асосҳои илмӣ-назариявии рушди фаъолияти мустақилонаи донишчӯён-омӯзгорони оянда дар робита ба ташаккули маҳорат ва малакаҳои эҷодкории донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии самти педагогӣ дар шароити низоми кредитии таҳсилот;

- таҳқиқи масоили вобаста ба рушди фаъолияти мустақилона ва қобилияти эҷодии донишчӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсилот донишчӯён, муайянсозии самтҳои пешбурди он;

- ошкор ва муайянсозии мазмун ва мундариҷаи фаъолияти мустақилона дар рушди қобилияти эҷодии донишчӯён-омӯзгорони оянда;

- коркард амсилаи ташкили фаъолияти бонизоми мустақилона дар рушди қобилияти эҷодии донишчӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим;

- ташкил ва гузаронидани таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ дар байни донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии самти омӯзгорӣ оид ба рушди

фаъолияти мустақилона ва қобилияти эҷодии донишҷӯён дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот;

- таҳлил ва натиҷагирӣ аз раванди таҳқиқот ва корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ.

Объекти таҳқиқот - раванди татбиқи низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии равияи омӯзгорӣ.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот - рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда ҳамчун омили ташаккули қобилияти эҷодӣ дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот.

Фарзияи таҳқиқот - рушди бонизоми фаъолияти мустақили донишҷӯён-омӯзгорони оянда ҳамчун омили ташаккули қобилияти эҷодӣ дар шароити низоми кредитии таҳсилот муяссар мегардад, **агар:**

– проблемаи омода кардани омӯзгорони болаёқат дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавассути роҳандозии сифати баланди таҳсил, сафарбар шудани донишҷӯён ба қори фаъоли мустақилона ва дарёфти чораҳои рушди эҷодӣ ва зехнӣ роҳандозӣ гардад;

– фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ-омӯзгори оянда ба ташаббус ва азбар кардани донишу маълумотҳои илмӣ ва назариявӣ тақия намуда, маҳорати мустақили омӯзишӣ ва таҳлилиро (қор қардан бо адабиёти илмӣ, лаёқати мушоҳида қарда тавонистан, арзёбии интиқодӣ, таҳлили мантиқӣ) дар партави зухури қобилияти эҷодӣ, синтез, тасниф, муқоиса ва типологияи масъала ва маводҳои мавҷуда таъмин созад;

– дар шароити низоми кредитии таълим фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба рушди қобилияти эҷодии онҳо равона қарда шавад.

Марҳилаҳои асосии таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шуд:

Дар марҳилаи якум (солҳои 2017-2018) дар заминаи омӯзиш ва таҳлили адабиёти илмӣ оид ба асосҳои илмӣ-назариявии рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар робита ба

ташаккули маҳорат ва малакаҳои эҷодкорӣ дар шароити низоми кредитии таълим объект, ҳадафу вазифаҳо, фарзия, инчунин интиҳоби усулҳои таҳқиқот муайян гардиданд.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2018-2019) дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ роҳҳои асосии ташкили фаъолияти мустақилона дар рушди қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим муайян карда шуда, амсилаи рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён таҳия шуд ва дар ин замина таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ гузаронида шуда, омилҳо ва меъёрҳои баҳодихии ин раванд муайян гардиданд.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2020-2021) натиҷаҳои озмоиш коркард шуда, таҳқиқот дар амалия татбиқ гардид, инчунин таҳлили натиҷаҳои таҳқиқот ва барасмиятдарории натиҷаҳо анҷом дода шуд. Фарзияи озмоишӣ санҷида шуда, ҳулосаҳо ва тавсияҳои асосӣ таҳия гардиданд. Таҳқиқоти назариявӣ ва озмоишӣ пурра натиҷагирӣ шуда, диссертатсия дар шакли мукамал коркард ва ба расмият дароварда шуд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро пажӯҳишҳои бунёдии олимону муҳаққиқони тоҷик оид ба масъалаҳои муҳимми илмӣ-назариявии моҳият, сохтор, қонуниятҳои принцип ва ҷанбаҳои бунёдии рушди фаъолияти мустақили донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар ташаккули қобилияти эҷодии онҳо дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот ташкил карда, дар рафти таҳқиқот мо ба принципҳо ва омилҳои гуногуни методологии ироанамудаи гуруҳи калони муҳаққиқони тоҷик (Н.Н. Шоев, Т.К. Хусанова, Т.А. Шукурзод, Ф.Ф. Шарипов, Ф.Қ. Раҳимӣ, А.Э. Сатторов, Ҷ.Ш. Шарифзода, Қ.С. Абдурахимзода, О.А. Исломов, А.А. Азизов, З.Р. Мухаммадиева, М. Раҳмонкулов, Б.Х. Умарова ва дигарон), инчунин таҳқиқотҳои дар самти муқаррар намудани афзалиятҳо ва нобарорихи низоми кредитии таҳсилот анҷомдодаи олимони ва донишмандони соҳаи педагогикаи рус ва кишварҳои дигари ИДМ (А. Артёмов, Б.Л. Вулфсон, А.А. Кусаинова, Э.Г. Скибитский,

О.О. Мартоненко, А.Г. Шабанов, С.Б. Абдугапарова, Г.С. Жетесова, С.К. Ниёзбекиев ва дигарон), ки масъалаҳои мухталифи низоми кредитии таҳсилро дар робита бо роҳу усул, технология ва таҳаввули сифатии он таҳқиқ намуда, андеша ва тавсияҳои мушаххасро пешниҳод ва изҳор кардаанд, така кардем.

Асоси методологии таҳқиқотро назарияи идрок, муқаррароти фалсафӣ оид ба ҷанбаҳои тарбияи ҳаматарафаи инсон, муқаррарот дар бораи ягонагии фаъолияти ҳамаи муассисаҳои таълимию тарбиявӣ, моҳияти иҷтимоии шахс, муқаррароти фалсафӣ барои инкишофи мутаносиби шахс, муқаррарот оид ба инкишофи мутаносибу ҳаматарафаи инсон дар бар гирифтанд.

Сарчашмаи маълумот. Дар таҳқиқот асарҳои педагогу психологҳо, осору афкор ва ақидаҳои олимони тоҷику хориҷи кишвар дар соҳаҳои педагогика, психология ва ғ. оид ба масъалаи рушди фаъолияти мустақилона ва ташаккули малакаҳои эҷодкории донишҷӯён дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот истифода бурда шуданд.

Дар таҳқиқот ҳамчунин мо аз таҷрибаи Донишгоҳи тичорати Тоҷикистон, ки ба ҳайси муассисаи пилотӣ дар амали кардани низоми кредитии таълим аз соли 2005 дар Тоҷикистон шинохта шудааст ва ҳамчун сарчашмаи нави таълим то ба имрӯз мавриди истифода қарор дорад, инчунин аз дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва директивӣ дар соҳаи маориф васеъ истифода кардем.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқотро муносибати амалии муаллифи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо объекти таҳқиқшаванда: омӯзиши адабиёти илмӣ-методии марбут ба мавзӯ, омӯзиши адабиёти умумӣ-дидактикӣ ва назариявӣ оид ба педагогика ва низоми кредитии таълим; омӯхтан ва истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ; ба мушоҳида гирифтани раванди таълим; ҳамчунин, тавассути истифода аз методҳои эмперикӣ - таҳлили ҳуҷҷатҳои дастурӣ, фаъолияти донишҷӯён, омӯзиши таҷрибаи омӯзгорон, баргузории таҳқиқоти озмоишӣ, маҷмуи методҳои

гуногун, ташкил ва гузаронидани озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулдиҳанда; таҳлилу ҷамъбасти далелу маълумоти дар ҷараёни озмоиш бадастомада ва арзёбии муқоисавии натиҷаҳои онҳо, мусоҳибаҳо, усулҳои ҳударзёбӣ ва арзёбии ташхисӣ, дар асоси маълумоти бадастомада ташаккул додани далелҳои илмие, ки дар натиҷаи истифодаи нишондиҳандаҳои сифатӣ, усулҳои микдорӣ ва дар шакли маълумоти оморӣ ва коркарди оқилонаи онҳо ба вуҷуд омадаанд, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Корҳои омӯзишӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию озмоишӣ дар факултетҳои равияи омӯзгоридоштаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Коллеҷи омӯзгорӣ Бохтар дар муддати 5 сол (солҳои 2017-2021) гузаронда шуд.

Дар таҳқиқоти таҷрибавию озмоишӣ беш аз 400 нафар донишҷӯ ва 30 нафар омӯзгорон иштирок карданд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот:

- дар заминаи таҳқиқоти ҳамҷонибаи консепсияҳои мавҷудани педагогӣ-психологӣ моҳият ва мафҳуми «фаъолияти мустақили донишҷӯ-омӯзгори оянда» дар вазъи низоми кредитии таҳсил чун омили пешбарандаи ташаккули қобилияти эҷодӣ мавриди баррасӣ ва тавзеҳу тавсеа гардид;

- вазифа, мазмун ва мундариҷаи рушди фаъолияти мустақили муҳассилини самти педагогии муассисаи олӣ дар ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда ҳамчун раванди гуногунҷабҳаи педагогӣ-психологӣ дар вазъи низоми кредитии таълим ошкор ва муайян карда шуд;

- муҳимияти ташаббускорӣ, худомӯзӣ ва худтакмилёбии донишҷӯ-омӯзгори оянда дар раванди омодагии касбӣ дар заминаи фаъолмандии таълимӣ-омӯзишӣ, маърифатӣ-зеҳнӣ ва инфиродии пажӯҳишӣ собит карда шуд;

– омилҳои босамари пешбурди кори мустақилона дар робита бо ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгори оянда (ҷанбаи назариявӣ-методологӣ; маҳсули эҷодӣ; шахсияти омӯзгори эҷодкор; муҳити эҷодӣ) баррасӣ карда шуд;

– истифода аз технологияи иттилоотӣ дар раванди фаъолмандшавии нерӯи маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯён, идоракунии бонизомии фаъолияти зеҳнӣ ва фикрӣ дар ташаккули маҳорат ва малакаи касбии омӯзгори оянда асоснок карда шуд;

- меъёрҳо бобати ташкили бонизомии фаъолияти мустақили донишҷӯ дар вазъи низомии кредитии таҳсилот (омодагии донишҷӯ ба кори мустақилона; мавҷудият ва дастрас будани маводи таълимӣ-методӣ, маълумотӣ-иттилоотӣ; ёрии машваратӣ) коркард ва пешниҳод гардид;

- шаклу намудҳои босамари фаъолгардониҳои худомӯзӣ, худтакмилёбии донишҷӯён дар вазъи низомии кредитии таълим тариқи таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоиши (санҷиш ва тафтиши сифати консепт кардан; санҷиши тестӣ; семинари гурӯҳӣ; мубоҳиса ва баррасии масъалаҳои илмӣ-методӣ) муайян карда шуд;

- амсила ва технологияи ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда дар шароити низомии кредитии таҳсилот бо дарназардошти мазмун ва мундариҷаи асноду далелҳо, кор бо сарчашмаҳои илмӣ, педагогӣ ва методӣю психологӣ дар вазъи пажӯҳиш ва худомӯзии мустақилона коркард ва мавриди тасвибу татбиқ қарор дода шуда, самаранокии он собит карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Дар замони муосири рушди таҳсилоти олии касбӣ дар вазъи низомии кредитии таълим проблемаи кори мустақилона ва фаъолияти инфиродӣ-худомӯзии шахсияти донишҷӯро ба сатҳи баланди расидан ба ҳадаф ва матлабҳои омӯзиш қарор медиҳад, зеро фаъолияти мустақилона на танҳо масъалаи муҳимми раванди таҳсил, балки яке аз роҳҳо ва

шаклҳои рушди маърифатӣ-зеҳнӣ ва эҷодкории омӯзгори оянда ба шумор меравад.

2. Дар вазъи кунунии низоми кредитии таҳсил аҳамияти ташаббускорӣ, худомӯзӣ ва худтакмилёбии омӯзгори оянда ба раванди омодагии касбӣ дар заминаи фаъолмандии таълимӣ-омӯзишӣ ва инфиродии пажӯҳишӣ ӯ мусоидат мекунад. Аз ин нуктаи назар, кори мустақилона хусусан бо истифода аз технологияи иттилоотӣ ба фаъолмандшавии нерӯи маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯён мусоидат намуда, ба онҳо имконияти идоракунии фаъолияти ақлӣ ва фикриро дар раванди ташаккули касби омӯзгорӣ фароҳам меорад.

3. Кори мустақилона мутобиқи принципҳо ва меъёрҳои вусъати фаъолияти инфиродии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ташкил гардида, дорои ягонагии мантиқӣ ва робитаи мутақобилаи фанҳои муштарак мебошад. Низоми кори мустақилонаи донишҷӯён риояи принципҳои асосии дидактикӣ: интерактивӣ, аёният, банизомдарории таълим (интихоби стратегияи таълим ва банақшагирии кори мустақилонаи донишҷӯ); принципи таълим ба дониш ва малакаҳои амалӣ, ташкили илмӣ кори мустақилонаи омӯзгорони ояндаро тақозо мекунад.

4. Дар шароити низоми кредитии таҳсил истифода аз технология ва ташкили бонизоми фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён дар вазъи низоми кредитии таҳсил аз вазифаҳои муҳим буда, он муҳиммӣ ва зарурӯи вақти ба кори худомӯзӣ ва худтакмилёбии назариявии муҳассилин ҷудо шудани соатҳои таълимиро ҷун омили барҷастаи рушди маърифатӣ-зеҳнии онҳо мешуморад. Дар ин самт технологияи ташкили бонизоми кори мустақилона рукни асосии раванди таҳсил арзёбӣ мегардад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар ҳали масъалаи муҳимми илмӣ-амалӣ дар партави коркарди асосҳои бунёдии рушди фаъолияти мустақили донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар ташаккули қобилияти эҷодии онҳо, аз ҷумла, мушаххас шудани вазифа, моҳият ва

сохтор, қонуниятҳо ва принципҳо, татбиқи амалии унсурҳои номбурда дар вазъи низоми кредитии таҳсил. Ҳамзамон дар рисола коркарди меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои фаъолмандии муҳассилин дар раванди санҷиши озмоишӣ пешниҳод гардида, амсила ва технологияи ташкили бонизоми кори мустақилонаи омӯзгорони оянда мураббат карда шуд, ки дар мавриди дарки моҳият ва сохтори рушди қобилияти эҷодии онҳо, тақмили раванди низоми кредитии таълим ва омодашавии мутахассисони соҳибкасб мусоидат хоҳад кард.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои ба дастмада дар робита бо таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва методологии проблемаи пажӯҳиш, амсила ва технологияи пешниҳодшуда, натиҷагирӣ аз санҷиши озмоишӣ бо тақия ба асосҳои низоми кредитии таълим ба ҳали босамар ва пурмаҳсули рушди фаъолияти мустақили донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар ташаққули қобилияти эҷодии онҳо мусоидат мекунад.

Татбиқи тавсияҳои амалӣ имкон мебахшад, ки сифати таълим ва донишандӯзии муҳассилин дар вазъи низоми кредитии таҳсилот беҳтар гардида, тартиб ва равиши худомӯзӣ ва худтақмилиёбии омӯзгорони оянда муназзамтар шавад. Бо дарназардошти натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур корҳои минбаъдаи илмӣ дар самти коркарди роҳи усули рушди инфиродӣ-шахсии донишҷӯёни риштаҳои гуногуни макитиби олии педагогӣ роҳандозӣ гардад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо далелнокии методологии муқаррароти аввалияи назариявӣ; мантиқи илман асоснокшудаи таҳқиқи масъала; интихоби методҳои ба предмет, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот муносиб, давомнокии кори таҷрибавию озмоишӣ; таҳлили омории маълумоте, ки аз рӯйи ҷамъбасти ҷавобҳои иштирокчиёни таҳқиқот ба даст омадаанд, таъмин мегардад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ диссертатсионӣ ба мазмуни бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси 13.00.01. – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот мувофиқ мебошанд:

- *банди 4.1.* Асоснок кардан ва татбиқ намудани концепсияҳо, системаҳои педагогӣ, тадқиқоти равишҳои ташкил ва такмили раванди интегралӣ педагогӣ;
- *банди 4.1.1.* Муайян намудани шароити оптималии ташаккули шахсият дар раванди таълим;
- *банди 7.1.* Ҳаракати навоварона дар таълим, фаъолияти таҷрибавӣ муассисаҳои таълимӣ, умумигардонӣ, паҳн ва ҷорӣ намудани навлҳои педагогӣ;
- *банди 7.1.1.* Тағйироти системавӣ дар фаъолияти касбӣ ва педагогии омӯзгор;

Саҳми шахсии докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар коркарди паҳлуҳои муҳимми проблемаи таҳқиқ, таҳлил ва омӯзиши таҷрибаи низомии кредитии таълим, мураббаъ намудани нақшаву барномаи таҳқиқот ва корҳои таҷрибавӣ озмоишӣ, таҳияи мақолаҳои илмӣ, санҷиши қаблӣ ва бонизомии кори мустақилонаи донишҷӯён, баргузори таҷрибаи озмоиши амалии таҳияшуда, таҳияи тавсия ва пешниҳодҳо оид ба механизмҳои таҷриба самараноки низомии кредитии таҳсил ва коркарди омории маълумот, таҳлил ва муқоисаи натиҷаҳои таҳқиқот арзёбӣ мегардад.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ амалан дар тамоми марҳилаҳои таҳқиқот (солҳои 2017-2022) ба даст оварда шудааст. Муқаррароти асосии назариявӣ ва натиҷаҳои тадқиқот аз тариқи баргузори озмоишҳои муқарраркунанда, ташаккулдиҳанда ва назоратӣ тасвир шуда, самаранокии онҳо собит карда шудааст, ҳамчунин, дар ҷаласаҳои илмӣ ва семинарҳои илмӣ-методи кафедраи педагогика ва конференсияҳои илмӣ ҳарсолаи дохилидонишгоҳии ҳайати профессорону омӯзгорон, докторантону магистрантон ва донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав ироа, тасвир ва муҳокима карда шудаанд.

Интишороти аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар 14 интишороти муаллиф инъикос ёфтаанд, ки 1 номгӯй аз онҳо - дастури

таълимӣ, 8 номгӯй - мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон банашррасида ва 5 номгӯй - мақолаҳои дар дигар нашрияҳо ва маҷмуаи маводи конференсияҳои илмӣ батабърасида мебошанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз бахшҳои «Муқаддима», «Тавсифи умумии кор», ду боб, «Хулосаҳо» «Номгӯи адабиёт» иборат аст.

Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 206 саҳифаи чопи компютерӣ иборат буда, 11 расму диаграмма ва 11 ҷадвалро дар бар гирифтааст. Рӯйхати адабиёт фарогири 226 номгӯй мебошад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ ФАӢОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧӢӢН ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҚОДИИ ОНҲО

1.1. Рушди фаӢолияти мустақилонаи донишчӢӢн чун асоси баландшавии сифати дониш дар шароити низоми кредитии таҳсил

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар кулли паём ва суҳанронии хеш доир ба сифатан баландшавии соҳаи маорифи ҷумҳурӣ дар замони муосир бо дарназардошти пайвастагии раванди таълиму тарбияи насли наврас дар муаассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва зинаҳои дигар дастуру маслиҳатҳои муфид ва мушаххас изҳор менамоянд.

Аз ҷумла, дар Паёми навбатӣ аз 21 декабри соли 2021 Пешвои миллат оид ба ин масъала чунин ибрози назар карданд: «Бояд гуфт, ки дар соҳаи маориф ду проблемаи асосии ҳалталаб вучуд дорад. Якум, норасоии кадрҳои соҳибкасби омӯзгорӣ ва дуюм, баланд бардоштани сатҳи сифати таълим дар тамоми муассасаҳои таҳсилоти кишвар. Мо заҳмати устодону омӯзгоронро ҳамеша баланд арзёбӣ мекунем ва ғамхорию дар ҳақи онҳое, ки дар ин соҳа хизматҳои шоиста кардаанд, идома медиҳем. Лекин пешрафти ҷомеа, тараққиёти илму техника ва технология тақозо мекунанд, ки онҳо низ барои баланд бардоштани сатҳи касбияти худ мунтазам кӯшиш кунанд. Агар омӯзгор сатҳи баланди касбият надошта бошад, мо ҳеҷ гоҳ ва бо ягон восита сифати таълиму тарбияро беҳтар карда наметавонем».

Тазаккур медиҳем, ки масъалаи баланд бардоштани сифати таълим ва ба натиҷаҳои назаррас муваффақ гардидани хонандагон ва донишчӢӢни макотиби олӣ ҳамеша дар мадди назари Пешвои миллат қарор дорад. Агар ба хронологияи дастурҳо ва даъватҳои Президенти мамлакат доир ба ин масъалаи ҳаётан зарур назар андозем ва аз нигоҳи таҳлил рафтор намоем, пас гуфта метавонем, ки масоили сифати таълиму тадрис ва тарбияи насли

наврас ва ҷавонон аз муҳимтарин, пурбортарин ва амиқтарин андешаҳои сарвари мамлакат махсуб меёбад. Чунончи, дар Паёми соли 2016 омадааст:

«Дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи кормандони соҳаи илму маориф мебошад. Ҳарчанд ки дар ин самт натиҷаҳои муайян ба даст омадаанд, вале онҳо ҳанӯз қонеъкунанда нестанд. Барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия моро зарур аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот, бахусус, дар зинаи таҳсилоти касбӣ, на ба шумора, балки ба сифати он диққати ҷиддӣ дода, мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро тарбия намоем».

Масъалаи мазкур дар Паёми Президенти мамлакат соли 2017 чунин масъалагузорӣ: «Моро зарур аст, ки боз ҳам зиёдтар заҳмат кашида, ба масъалаи таълиму тарбия афзалияти бештар диҳем, сатҳу сифати таълимиро дар ҳамаи зинаҳо беҳтар кунем, барои таҳсилоти босифат аз тамоми имконот истифода карда, заминаҳои моддиву техникаи муассисаҳои таълимиро таҳким бахшем ва самарабахшии фаъолияти онҳоро таъмин намоем. Барои ин, мо бояд нишондиҳандаҳои таъмини сифатро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бо стандартҳои ҷаҳонӣ наздик созем, ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбиро бо субъектҳои бозори меҳнат густариш бахшем, дараҷаи рушди низоми инноватсияи миллӣ ва нишондиҳандаҳои азхудкунии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсиониро беҳтар гардонем».

Таъкиду супоришҳои саривақтии Пешвои миллат дар назди аҳли илму маориф, донишмандон, мутахассисон ва муҳаққиқони соҳаи вазифаҳои мушаххас гузошта, онҳоро водор месозад, ки баҳри амалишавии дастуру вазифаҳои ин самт чораҳо ва тадбирҳои мушаххас андешем ва дар иҷрои онҳо саҳми арзанда дошта бошем.

Масъалаи баланд бардоштани сифати таълиму тадрис ва ташаккули қобилияти зеҳнӣ ва эҷодии донишҷӯёни макотиби олии Тоҷикистон дар шароити кунунии низоми кредитии таҳсил аз муҳимтарин омилҳои тайёр кардани мутахассисони варзида ва рақобатпазир дар бозори ҷаҳонии меҳнат

пазируфта шудааст. Проблемаи омода кардани кадрҳои болаёқат дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бидуни роҳандозии сифати баланди таҳсил, сафарбар шудани донишҷӯён ба кори фаъоли мустақилона ва дарёфти чораҳои рушди эҷодӣ ва зеҳнӣ тасаввурнопазир аст. Аз ин рӯ вазифа аз он иборат аст, ки роҳҳои муассири расидан ба ин ҳадафи дилхоҳ муайян ва роҳандозӣ гардад. Ба назари мо дар ин чода зарур аст, ки чанд нуктаи муҳим бояд равшан ва мушаххас карда шавад. Аз ҷумла, пеш аз ҳама мафҳуми «*сифати таҳсилот*» бояд возеҳ ва муайян гардида, нишондиҳандаҳои хоси сифати таҳсилот таҷдиди назар шавад.

Маъмулан нишондиҳандаҳои дигари сифати таҳсилот, тариқи моҳирона гузаштан аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ ба сифатӣ муҳим арзёбӣ мешавад. Дар мавриди муваффақ шудан ба сифати таҳсилот, ки он ба муносибат ва кӯшишу азамати ҳам омӯзгор ва ҳам донишҷӯ алоқамандии зич дорад, ба даст омадани натиҷаҳои хуби таълим ҳамчун нишондиҳандаи асосӣ арзёбӣ мегардад.

Аз таҳлили гузоришот ва мақолаву сарчашмаҳои илмӣ бармеояд, ки альон низ дар мушаххас гардидани мафҳуми «*сифати таҳсилот*» ягонагии афкори муҳаққиқон ва донишмандони соҳа ба назар намерасад. Ин масъала дар китоби муҳаққиқи кордон ва равшанназар А. Байзоев «Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим» (Душанбе, Эр-Граф, 2018) ба тарзи возеҳ ва комил шарҳи худро ёфтааст. Бо таъкид ба сарчашмаи муътамади илмӣ муҳаққиқ чунин иқтибос меорад: «Сифати таҳсилот – категорияи педагогӣ, ки ҳолат ва самарабахшии чараёни таҳсилотро дар ҷомеа, мутобиқати онро ба талабот ва интизориҳо дар рушди салоҳиятҳои шахрвандӣ, иҷтимоӣ ва касбии шахсият муайян мекунад» [19, с. 29].

Дар робита ба масъалае, ки асоси таҳқиқоти моро дар бар мегирад, дар таркиби омилҳои пешбарандаи сифати таҳсилот пеш аз ҳама сатҳу дараҷаи дониш ва қобилияти фикриву эҷодии донишҷӯён мақоми хосро ишғол менамояд. Истеъдоди фикр кардан ва маҳсули онро рӯйнамо карда

тавонистан аз салоҳият ва қобилияти донишҷӯ шаҳодат медиҳад ва он дар чараёни таҳсил ва омӯзишу такрор ба даст меояд.

Маълум, ки ба таври комил омода шудани мутахассиси соҳа дар заминаи сатҳи баланди донишомӯзӣ ва таҷрибаи касбӣ дастрас мегардад. Дар ин чода мақоми фаъолияти мустақилона амал кардан ва азбар кардани донишу маълумотҳои кофӣ илмӣ ва назариявӣ ба сатҳи баланди ҷустуҷӯ ва дарёфти сарчашмаву иттилооти зарурӣ робитаи қавӣ пайдо мекунад. Бешубҳа, дар ин росто масъалаи такмил ва роҳандозии нишондиҳандаҳо (индикаторҳо) ва дигар тарзу усули аниқ кардани сатҳи донишу тавони эҷодии донишҷӯён, воқеан, аз масъалаҳои ҷиддии таъмини сифати таҳсилот арзёбӣ мегардад.

Омодагии касбии донишомӯзони макотиби олии кишвар аз масъалаҳои мубрам ва ҳаётан зарури сиёсати давлат дар баҳши тайёр кардани мутахассисони соҳибтаҳассуси баландпоя маҳсуб меёбад. Сухан, аслан, на аз бобати баҳоҳои имтиҳонот (ҷорӣ, солона, хатм, давлатӣ), ҳуҷҷатҳои расмӣ таҳсилот (шаҳодатнома, диплом) меравад. Ҳадаф ва матлаби асосӣ сатҳи донишандӯзии чуқури муҳассилин, ташаккули маҳорату малака ва салоҳияту тавонмандии онҳо дар чодаи ихтисоси қабулшуда меравад.

Суол пайдо мешавад: оё баҳо ба сатҳи ҳақиқии донишу қудрат ва қобилияту тавоноии донишҷӯён мувофиқати комил дорад, ҷавобҳо мухталифанд. Оё илм ва амал бо ҳам созгор ва ёри мутаносиб шуда метавонанд? Оё механизмҳои ҷорӣ имтиҳонсупорӣ ва баҳогузорӣ пурра ҷавобгӯӣ стандартҳои ҷаҳонӣ ва байналмилалӣ шуда метавонанд? Оё қобилияти фикрронӣ, паҳноӣ эҷодии муҳассилин инъикоси донишҳои ҳосилшуда буда метавонад? Нақши омӯзгор ва истифодаи оқилонаи технологияҳои иттилоотӣ (барномаҳои компютерӣ) дар арзёбии сатҳи донишу тавонмандии шогирдон то чи андоза саҳмгузор аст? Табиист, ки чунин суолҳо хеле зиёданд ва ҳатто аксари устодони макотиби олий на ҳамеша аз бозёфт ва дониши баланду қобилияти шогирдон изҳори қаноатмандӣ мекунанд. Пас сабаб дар чист?

Дар рисола мо кӯшиш ба харҷ додем, ки на танҳо аслияти таҳқиқ ва пайдо кардани роҳу усули рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёнро дар ташаккули қобилияти эҷодии муҳассилин ба даст орем, балки бештар ба муваффақ шудан ба дастовардхоро дар бобати омода кардани мутахассисони соҳиблаёқат дар шароити низоми кредитии таҳсил дарёфт намоем. Қаблан матлаби мо такмили низоми ҷадид дар бахши тайёр кардани мутахассисони баландпоя аст, ки ташаккули шахсияти эҷодкор ва тозақорро пешбинӣ менамояд ва татбиқи амалии онро ба миён мегузорад.

Танҳо дар ин сурат мо метавонем барои дар амал ҷорӣ намудани дастурҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти баланд бардоштани сифати таҳсилот ва тайёр кардани кадрҳои болаёқат дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқӣ ҷумҳурий саҳми ҳақиқӣ гузорем.

Замони ҷорӣ шудани низоми кредитӣ дар зинаи таҳсилоти олии касбии ҚТ ба даврони навини истиқлолияти кишвари азизамон мувофиқ омад ва альон зиёда аз 10 сол аст, ки он минбари асосии таълиму тадрис маҳсуб меёбад. Ҷунонки муҳаққиқи соҳа А. Байзоев тазаккур медиҳад, «бори аввал он дар Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон ва Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар доираи татбиқи лоиҳаи Маркази дастгирии ислоҳоти маориф «Пулс» бо кумаки молиявии Институти Ҷамъияти Кушода – Бунёди Мадад дар Тоҷикистон ба таври пилотӣ ҷорӣ шуда буд [19, с. 28].

Зарурат ва сабаби асосии дар фазои таҳсилоти олии касбии ҷумҳурий ҷорӣ шудани низоми кредитии таҳсил бо ҳамгирӣ дар соҳаи маориф ва ба ҷараёни ҷаҳонишавӣ ворид шудани ҚТ (раванди Болония) робитаи қавӣ дорад. Барои аҳли илм ва маорифи Тоҷикистон қабули раванди Болония падидаи комилан нав ва ҷадид буд. Дар бобати интихоби шаклу усулҳои таълими низоми кредитӣ то ҳол фикру андешаҳои мухталиф мавҷуд аст ва альон низ натиҷаҳои дилхоҳ чандон ба ҷашм намерасад, то мутмаин бошем, ки ин тартиби аврупоии таҳсил босамар ва манфиатбахш аст. Ба ҳар ҳол ин

низом қабул гардид ва кулли макотиби олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи он фаъолият мебаранд.

Муҳаққиқ ва коршиноси соҳаи маориф А. Байзоев чунин мешуморад, ки «пас аз ҷорӣ шудани ин низом дар тамоми муассисаҳои олии касбии Тоҷикистон баҳсу андешаҳо дар мавриди дурустиву нодурустӣ, самаранокиву нокомӣ ва ҳусну қубҳи низоми кредитӣ ҳамоно идома дорад. Ба назар чунин мерасад, ки муҳолифони ин низом аз тарафдоронаш ба маротиб бештар ҳастанд. Аз ин рӯ, месазад, ки дар мавриди мушкилоти ҷойдошта, сабабҳои пайдо шудани ақидаҳои манфӣ роҷеъ ба низоми кредитӣ андеша ронем ва роҳҳои ҳалли ин мушкилотро баррасӣ намоем» [19, с.28].

Қаблан тасмим гирифтем, ки чанд суҳан аз бурду боҳт ва натоиҷи татбиқ ва роҳандозии низоми кредитии таҳсил дар кишварҳои гуногуни дунё ибрози назар кунем. Мутахассисон ва дастандаркорони ин тарзи усули таҳсил дар мамолики Ғарбу Амрико ва манотиқи дигари олам муҳимтарин хусусиятҳои ин низомро тавзеҳ ва баён менамоянд. Аз ҷумла, дар Амрико хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ қабл аз дохил шудан ба макотиби олӣ абитуриент ном бурда намешаванд ва дар он ҷо мафҳуми имтиҳони дохилшавӣ ҷуноне ки дар мо аст, вучуд надорад. Аввалан боиси зикр аст, ки дар Амрико хонандагон 12 сол бо таҳсил фаро гирифта мешаванд ва ҳар яки онҳо аллакай медонанд, ки ба кадом мактаби олӣ ва аз рӯйи кадом ихтисос таҳсилро давом додан мехоҳанд.

Кор ҷунон роҳандозӣ шудааст, ки барои ба ин ӯ он донишгоҳ ва умуман мактаби олӣ дохил шудан шарт нест, ки довталаб вақти зиёд ва маблағи муайян сарф карда, ба шаҳри дигар равад. Интиҳоби ҳар як довталаб аз рӯйи тартиб ва низоми муқарраршуда тавассути пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ва тавсияномаҳо ба амал меояд. Меъёри асосии қабули довталаб ба макотиби олӣ натиҷаҳои таҳсили хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва нусха аз шаҳодатнома оид ба баҳоҳои се соли охир ва тавсияномаи омӯзгор-раҳнамои ӯст.

Аллакай аз лаҳзаҳои нахусти кор бо довталабе, ки касби муайяно интихоб кардааст, дар робита бо тарзу усулҳои дигари санҷиши дониши хатмкунанда сурат мегирад. Аз ҷумла, навиштани эссе, иншо, нақли хаттӣ оид ба мавзӯи пешниҳодшуда, суҳбат, тест. Аҷиб он аст, ки кулли ҷорабиниҳо дар робита тавассути интернет қарор мегирад.

Пас аз қабул шудан ба макотиби олии ба донишҷӯёни Амрико имтиёзҳои гуногун пешниҳод мегардад. Аз ҷумла, ҳуқуқи интихоби фанҳои омӯзишӣ, забони таҳсил ва амсоли он. Донишҷӯ аллакай медонад, ки кадом фанҳои таълимӣ барояш бештар зарур ва манфиатовар аст ва ӯ метавонад худро аз омӯзиши баъзе фанҳои ба назар ғайриасосӣ озод намояд.

Низомии таҳсил дар макотиби олии Амрико ҷунон тарҳрезӣ шудааст, ки донишҷӯ тибқи нақшаи таълим бояд ҳамаи фанҳои ихтисосӣ ва ғайриихтисосиро омӯхта, баҳои мусбат дошта бошад. Зиеда аз ин, донишҷӯ метавонад дипломи мактаби олиро на дар тӯли чор ё шаш соли муқаррагардида, балки дар муддати якчанд соли ба имконияташ мувофиқ ба даст орад.

Дар низомии кредитии таҳсили Амрико донишҷӯ метавонад бо донишҷӯёни ихтисосҳои гуногун ҳамсабақ бошад, яъне дар мавриди фанҳои интихобӣ ӯ озод аст, ҳар фанни дилхоҳро ҳатто дар донишгоҳи дигар берун аз машғулияти асосиаш ба даст орад. Вале боиси тазаққур аст, ки донишҷӯи макотиби олии ҳуқуқи сӯистеъмор аз имтиёзҳои надорад, яъне иштироки вай дар дарсҳо озод нест, унсурҳои бесабаб дар машғулиятҳо иштирок накардан мамнӯъ аст, он таҳти назорати қатъӣ қарор дорад. Дар акси ҳол донишҷӯ аз имкони иштирок дар тестҳои ниҳой маҳрум мегардад ва маҷбур аст, ки фани тестиро бо пардохти музди пешбинишудаи таҳсил супорад.

Падидаи дигаре, ки дар фазои таҳсилоти макотибии олии Амрико маъмул аст, дар низомии кредитӣ банақша гирифта нашудани қори мустақилона бо роҳбарии устод мебошад. Қори мустақилона қори асосии фаъолияти ҳар як муҳассилини донишгоҳҳо буда, роҳнамоии устод дар

соатҳои махсуси кор бо донишҷӯён мушоҳида мешавад, ки зимни он донишҷӯ метавонад ба ҳар саволи худ ҷавоби қонеъкунанда гирад.

Таҷрибаи пешқадами кишварҳои дунё дар бобати танзим ва мураттабшавии низоми кредитии таълим сол аз сол дар фазои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ шаклу усулҳои тоза мегирад. Алъон низоми дузинагии таҳсилоти олий дар макотиби олии Тоҷикистон ва тайёр кардани мутахассисон дар шакли бакалавр ва магистр амал мекунад. Аз ин лиҳоз дар асноди меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» истилоҳоти «бакалавр» ва «магистр» дар баробари мақоми «мутахассис» ҷорӣ гардид.

Албатта ҳар як низом, аз ҷумла, низоми кредитии таҳсил барои собит намудани асолат ва вазифаҳои хеш муддати муайяни рушд ва устувории хешро тақозо мекунад. Барои ин ҳама – аз омӯзгор сар карда, то муҳассилин, падару модар, ҷомеа бояд иштирок ва саҳм гузоранд. Зинҳор бад будан ва ё хуб будани онро даъво ва собит кардан амри нодуруст аст. «Гузашта аз ин, ҳадафи асосии ҳар низоме дар ҳар давраи замон беҳтар намудани вазъи ҷойдошта, баланд бурдани самаранокӣ аст, яъне мо роҳандозии ҳар низомро ҳамчун кори хайр арзёбӣ мекунем» [19, с. 32].

Пас аз аз байн рафтани Иттиҳоди Шуравӣ ва шикаста шудани низоми анъанавии таҳсил низоми кредитӣ аз хориҷи кишвар ворид гардид, зеро он дар манотиқи гуногуни дунё ба шарофати таҷрибаи дарозмуддат собит намуд, ки яке аз беҳтарин низомҳои замони муосир аст. Шояд дуруст аст, ки агар низоми кредитӣ натиҷаҳои дилхоҳ наредошт, онро давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон роҳандозӣ намекарданд. Ин низом хусусиятҳои хоси худро дошта, дар сурати муносибати босалоҳият, нигоҳи касбӣ ва тафаккури интиқодиву эҷодӣ кардан кори таълиму тарбияро осонтар мегардонад, масъулияти донишҷӯро афзун мегардонад ва ба қору таҳқиқ ва ҷаъолияти мустақилона рӯй овардани ҷавонони муҳассил кумаки беназир мерасонад.

Таҳлили масъала собит месозад, ки дар татбиқи оқилонаи низоми кредитии таҳсил ҳиммату азамати бузург лозим аст. Онро чун як чизи қарахт ва догма набояд қабул кард. Баръакс, низоми кредитӣ ҷаъол гардонидани

омӯзиш ва кори мустақилонаи донишчӯро ба маърази муҳокима ва татбиқ мегузорад. Донишчӯ пас аз шунидани лексияи устод тавассути адабиёти илмӣ пешниҳодшуда ба дарк ва вусъати масъалаҳои матраҳшуда замоне муваффақ пайдо мекунад, ки агар ба мустақилона афзун намудани дониши худ камар бандад. Чунин муносибати донишчӯ роҳи васеъро дар мавриди эҷодкорӣ ӯ мекушояд.

Ба таъбири А. Байзоев, «агар низомӣ таҳсилотро як занчире тасвир кунем, низомӣ кредитӣ танҳо як ҳалқаи он аст. Оё мешавад бо иваз кардани танҳо як ҳалқа тамоми занчирро дигаргун созем? Аз тарафи дигар, дар баробари омилҳои дохилии татбиқи низомӣ кредитӣ омилҳои зиёди берунӣ низ мавҷуданд, ки маҳз ба назар нагирифтани онҳо аз муҳимтарин сабабҳои ноқомии татбиқи низом мешавад» [19, с.32].

Таҷрибаи шахсии банда ҳамчун муҳаққиқи ҷавон бар он аст, ки аз низомӣ кредитӣ бештар шакли зоҳирии он ба назар мерасаду ҳалос. Ин чунин маъно дорад, ки шаклу усулҳои таълим тибқи барномаҳои кредитӣ тарҳрезӣ шудаанд ва ғӯе мо интизорем, ки он худ ба худ ба баландшавии сатҳи донишу маҳорати амалии муҳассилин мусоидат менамояд. Дар ин маврид суҳанони бузургон ба ёд меояд: «Илмат ба амал чу ёр гардад, Қадри ту яке ҳазор гардад».

Бале, ҳама гуна донишомӯзӣ бояд татбиқи амалии онро дар назар дошта бошад. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки санҷиши дониш ва маҳорату малакаи донишчӯён дар шароити низомӣ кредитии таҳсил на танҳо тавассути саволҳои тестӣ, балки бо роҳи тафтиши корҳои мустақилонаи онҳо, саволу ҷавобҳо ва суҳбату муколамаҳо, иштирок дар озмунҳою конференсҳои илмӣю амалӣ бояд арзёбӣ карда шавад. Чунин робитаи мутақобила байни азбаркунии дониш, ташаккули маҳорат, ғаългардии мутахассиси оянда тавассути мустақилона амал кардан ва вусъатёбии малакаҳои касбу ҳунар ба баландшавии сифати таълим ва сатҳи тайёрии мутахассисон мусоидат хоҳад кард.

Дар рушду нумӯи шаклу усулҳои босамари низоми кредитии таҳсил пайваста ва мунтазам гузоштани заминаҳои мусоид тақозо мегардад. Ин, қабл аз ҳама, ташкил ва гузаронидани чорабиниҳо ва семинарҳои машғулиятҳои назариявӣ барои устодон, дарсҳои намунавӣ (мастер-класс), таҳияи дастурҳои таълимӣ ва методӣ, омода намудани силлабусҳои пурмазмун, ҷорӣ кардани низоми рейтингии баҳодихии объективӣ ва ҳолис мебошад.

Дар замони муосири рушди таҳсилоти олии касбӣ, ки низоми кредитӣ васеъ роиҷ гардидааст, проблемаи кори мустақилона ва фаъолияти фардии шахсияти муҳассил (донишчӯ) ба сатҳи баланди расидан ба ҳадаф ва матлабҳои омӯзиш қарор ёфтааст. Гап дар сари он аст, ки фаъолияти мустақилона масъалаи муҳимми раванди таҳсил аст, балки он яке аз роҳҳо ва шаклҳои рушди маърифатӣ-зеҳнии мутахассиси оянда ба шумор меравад.

Ин ҷо сухан аслан аз боби худмаърифатӣ, худомӯзӣ, худташаққулият дар шароити фаъолмандии мустақил ва хостагории донишчӯ меравад, ки он бидуни даҳолати технологияи таълим ба вуқӯъ меояд. Воқеан, технологияи кредитии таълим – низоми таҳсилоти навгонӣ буда, ба баланд бардоштани самаранокӣ ва сатҳи худомӯзӣ ва худмаърифатии муҳассилин нигаронида шудааст. Дар шароити технологияи кредитӣ роҳандозии низоми ҳатмӣ фанҳои таълимӣ мувофиқи интихоби донишчӯ бояд сурат гирад. Яъне чараҳои зудамалкунӣ дар омӯзиши фан дар робита ба талаботи стандарти фанӣ сурат мегирад. Дар ин раванд устод (омӯзгор) ташкилдихандаи фаъолияти маърифатӣ-зеҳнии шогирдон маҳсуб ёфта, пешрафти таҳсил аз банақшагирии оқилона ва арзёбии кори мустақилонаи онҳо бармеояд.

Одатан дар раванди таҳсил ду намуди кори мустақилона роиҷ аст: дар синфхона (аудитория) ва берун аз он. Кори мустақилонаи аудиторӣ ҳангоми машғулиятҳо таҳти роҳнамоии бевоситаи омӯзгор ва ҳини супоришот аз ҷониби вай ба амал меояд. Кори мустақилонаи берун аз аудитория бошад аз тарафи донишчӯ дар робита бо супориши омӯзгор ба иҷро мерасад, аммо бидуни иштироки вай дар ин раванд.

Кадам шакл ва намуди кори мустақилонаи донишҷӯёро метавон номбар кард? Қаблан, ин омодагӣ ба таҳия ва навиштани реферат дар мавзуи супоришшуда (донишҷӯ ҳуқуқи интихоби мавзӯро соҳиб аст), ҳалли мустақилонаи супоришоти ситуатсионӣ (мавридӣ, марбут ба ин ё он проблема ва қисмати мавзӯ) бо истифода аз моҳияти супориш, мураттаб кардани қазия ва матлабе, ки омӯхтан ва ҳал карданро талаб мекунад, ба умқи масъала ва супориш расидан, ҷустуҷӯ ва дарёфти сарчашмаҳои илмӣ (адабиёти илмӣ), кор бо воситаҳои ахбори умум ва мсоли он.

Доираи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил доманадор аст ва он метавонад инчунин дар якҷанд самт, аз ҷумла, иштирок ба конфронсҳои илмӣ-амалӣ чи дар дохили донишгоҳ, чи дар фазои мактабҳои олии дигар; мураттаб додани шакли муаррифии маъруза тавассути слайд (презентатсия), омода кардани расму суратҳо, таблитсаҳо, супоришоти тестӣ ва ҳоказо сурат гирад.

Мақоми хос ва самарабахши кори мустақилонаи донишҷӯ дар он аст, ки тавассути он хусусият ва сифатҳои инфиродии ҳар як муҳассил, қобилияти фаълмандӣ, тафаккури интиқодӣ, мантиқӣ ва зеҳнии ӯ равшан ва возеҳ зуҳур меёбад. Фаъолияти мустақили донишҷӯ имкон мебахшад, ки донишҳои ҳосилшудаи вай татбиқи амал пазиранд, дар шахсияти муҳассил хушкорӣ, муташаккилӣ, тартибу низом, масъулиятпарварӣ барин хислатҳои муфид парварида шавад. Дар маҷмӯъ ҳамаи ин гуфтаҳо омодагии комили донишҷӯро ба фаъолияти натиҷабархши касбӣ тайёр намуда, маҳорату малакаи баёни фикру мулоҳизоти хеш, ташаббускорӣ ва иштироқи бевоситаи ӯро дар раванди кору пайкор таъмин месозад.

Ҳадафи асосии кори мустақилонаи донишҷӯ – соҳиб шудан ба донишҳои амиқ ва комил, маҳорати касбӣ ва малакаи фаълмандӣ аз рӯйи ихтисоси интихобшуда мебошад. Дар раванди кори мустақилонаи донишҷӯ таҷрибаи эҷодӣ ва маҳорати ба кори таҳқиқотӣ ҷалб шуданро ба даст меорад. Дар ин марҳилаи пурарзиш донишҷу на танҳо барномаи муқарраршудаи таълимиро азбар мекунад, муҳимтар аз ҳама ӯ ба ташаккули малакаҳои кори

мустақилона ноил мегардад, таҷрибаи ба нақша даровардан ва иҷрои вазифаи тахассусии хешро ба даст меорад.

Кори мустақилонаи донишҷӯён аз унсурҳои асосии кори берун аз аудитория дар самти татбиқи нақша ва барномаҳои таълим буда, ҳамчун фаъолияти инфиродӣ ва дастаҷамъонаи (гурӯҳӣ) раванди таҳсил бе даҳолати бевоситаи омӯзгор, вале мувофиқи дастур, супоришот ва ҳини назорати вай маҳсуб меёбад. Боиси тазаккур аст, ки шакл, ҳаҷм ва мундариҷаи кори мустақилонаи донишҷӯён дар аснои таҳияи барномаҳои фанни таълимӣ бо дарназардошти сатҳи дониш ва омодагии маърифатӣ зехнии муҳассилин муайян мегардад.

Кори мустақилона, табиатан, мувофиқи моҳият, намуд ва шаклҳои худ метавонад масъалаҳои гуногуни соҳаи илм ва таҳсилоти касбиро дарбар гирад. Дар баъзе ҳолатҳо он комилан мустақилона мешавад, дар вазъи дигар – нисбатан мустақилона ва бо хусусиятҳои зерин шарҳ меёбад:

- **ҳадафи педагогӣ** – таълимӣ-омӯзишӣ ва ё санҷишӣ;
- **супоришоти мушаххас** – омӯзиши назариявии масъала, вусъати тавсифӣ ва арзёбии ҳодисаву воқеот, азхуд намудани методикаи кор, санҷишу тафтиши он, мураттаб додани нақшаи кор, сохтани ҷадвал ва речаи кор;
- **тавсифи фаъолияти донишҷӯ** – фаъолияти пурсамар дар ҷодаи дар ёд нигоҳ доштан ва дарк кардан, фаҳмидан ва баён кардани иттилоот дар раванди лексияи омӯзгор, мазмуну мундариҷаи китоби дарсӣ ва сарчашмаи илмӣ, қобилияти кор бо Интернет ва амсоли он.

Дар марҳилаи иҷрои кори мустақилона инчунин иҷрои супориш тибқи намуна бо таҷдиди назари қисматҳои он, корҳои ҷустуҷӯӣ, ки донишҳои пештар ҳосилшударо дарбар мегирад, маҳорати эҷодкорӣ дар мавриди ҳали масъалаҳои ситуативӣ ва унсурҳои коргузорӣ дар назар аст.

Зикр бояд кард, ки дараҷаи мустақилияти донишҷӯ дар табиати фаъолмандии ӯ дар самти манфиатнокии кӯшишу амалҳо буда, эҷодкорӣ ва ҳислатҳои пажӯҳишии шахсити муҳассилро инъикос месозад. Дар ин раванд

муҳиммияти кор бо сарчашмаҳо ва китобҳои дарсию адабиёти илмӣ, конспектҳо, лексияҳои омӯзгор, таҷҳизоти мавҷуда аҳамияти махсус пайдо мекунад. Тафахҳум кардан ва хулоса кардан аз унсурҳои ҷолиби фаъолияти мустақилона буда, ҳангоми омода шудан ба санҷиши даврагӣ ва имтиҳонот тавассути иҷрои супоришот, машғулиятҳои семинарӣ ва лабораторӣ дар ҳамбастагӣ бо ҳар яке аз ин рукнҳо амалӣ мегардад.

Таҳқиқи асосҳои назариявии ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён дар шароити низоми кредитии таҳсил имкон дод, ки дар доираи ҷӣ гуна ташаккул додани он андешаҳои хешро иброз намоем. Қаблан изҳор медорем, ки кор доир ба ташаккули маҳорати мустақилона омӯхтани маводи нави таълим ҳангоми машғулиятҳо дар синфхона шурӯъ мешавад. Ба муҳассилин дастур дода мешавад, ки маводи дар китоби дарсӣ мавҷудбударо мустақилона омӯхта бароянд. Дар ташкили ин қисмат омӯзгор бояд мутмаин бошад, ки донишҷӯён ба омӯзиши мустақилона омодаанд. Дар навбати худ, донишҷӯӣ низ омода бошад, ки ба донистану тавонистани кадом масъалаҳо муваффақ аст.

Тавассути мураттаб кардани супоришот, машқҳои шифохӣ ва хатгӣ ба омӯзгор зарур аст, ки заминаи мувофиқро дар робита бо таъмини кори мустақилонаи донишҷӯён омода намояд. Саволҳои махсус ва супоришҳое, ки донишҷӯёнро ба матлаб ва ҳадафҳои кори мустақилона раҳнамун месозад, пешакӣ ба тахтаи синф навишта мешавад ё ба воситаи экран намоиш мегардад. Дар сурати мавҷудияти саволҳо дар китоби дарсӣ ба омӯзгор зарур меояд, ки ба кадом саволҳо посух гуфтани донишҷӯёнро аниқ ва мушаххас гардонад. Саволҳое низ бояд матраҳ ва пешниҳод карда шаванд, ки дар китоби дарсӣ мавҷуд нестанд ва аз донишҷӯён фикр кардан ва ҷавоб гуфтанро тақозо мекунанд.

Шояд на ҳамаи донишҷӯён қудрати ба суолҳо посух гуфтанро доранд, вале ҳар як кори мустақилона бо санҷиши сатҳи фаҳмиш ва дарки маводи нав бояд анҷом пазирада. Хуб мебуд агар мустақилона омӯхта шудани маводи нави таълимӣ дар раванди дарс мустаҳкам карда шавад. Дар хона

донишчӯёне онро такрор ва мустаҳкам мекунад, ки аз омӯзиши пурра ва амиқи он бархурдор нашудаанд. Чунин намуди супориши хонагӣ ба қатори кор ва омӯзиши мустақил дохил мешавад ва донишчӯйро водор месозад, ки вақти муайянро барои иҷрои он масраф кунад.

Барои ташкили кори мустақилонаи донишчӯ дар вазъи низоми кредитии таҳсил чунин шароитҳо ногузиранд:

- омодагии донишчӯ ба кори мустақилона;
- мавҷудият ва дастрас будани маводи таълимӣ-методӣ ва маълумотӣ-иттилоотӣ (справочник);
- ёрии машваратӣ.

Дар масъалаи идоракунии кори мустақилона ҳадафҳои он бояд пешакӣ тарҳрезӣ гардад. Масалан, дар курсҳои поён, ки мо фаъолият мебарем, кори мустақилона ба самти кор бо адабиёти илмӣ, тарзу усули дарёфти асарҳои зарур, конспекти босаводона ва навиштани реферат равона мешавад. Тазаккур медиҳем, ки аз сатҳи баланди ба нақша даровардани кори мустақилона сифати иҷро ва арзёбии он робитаи қавӣ дорад.

Назорат ва санҷиши кори мустақилона на танҳо характери тафтишӣ, балки инчунин таълимӣ-тарбиявӣ бояд дошта бошад. Шаклҳои санҷиш гуногунранг буда, ба равшан карда шудани чунин масъалаҳо равона мегардад:

- санҷиш ва тафтиши сифати конспект кардан;
- санҷиши тестӣ;
- семинари гурӯҳӣ;
- мубоҳиса ва баррасии масъалаи илмӣ;
- аз ҷониби донишчӯй фаҳмидани хатоҳои худ ва дарки зарурияти ислоҳи онҳо.

Ҳамин тариқ, истифодаи васеъ аз роҳу усулҳои пешниҳодшуда дар мавриди кори мустақилонаи босифат, ки муҳассилинро ба фаъолияти фикрӣ ва амаливу эҷодӣ талқин месозад, дар роҳи такмил ва рушди сифатҳои зехнӣ ва донишандӯзии пайвастаи онҳо мусоидат мекунад. Таҳқиқоти мазкур

аҳамияти пайваста ба роҳ мондан, такмид додан ва таҳкими роҳу усули кори мустақилонаи донишҷӯёнро аз масъалаҳои асосии омода кардани кадрҳои баландихтисосӣ омӯзгорӣ дар шароити низоми кредитии таҳсил дар макотиби олии меҳисобад.

1.2. Асосҳои илмӣ-назариявии рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар робита ба ташаккули маҳорат ва малакаҳои эҷодкорӣ

Дар қисмати зерини рисола тасмим гирифтем, ки доир ба асосҳои илмӣ-назариявии рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар робита ба ташаккули маҳорат ва малакаҳои эҷодӣ дар шароити низоми кредитии таҳсил ҳарф занем. Сухан доир ба ташаккули фаъолияти донишҷӯ-омӯзгори оянда меравад ва равшан бояд кард, ки омӯзгори замони муосир чӣ гуна бояд бошад, ба рушди ҷузъҳои таркибии фаъолияти касбии педагог кадом омилҳо нақш мебозанд ва муносибати эҷодии омӯзгор чӣ гуна бояд роҳандозӣ гардад. Феълан тазаккур медиҳем, ки омӯзгори муосир дар заминаи ҳосил шудани донишҳои амиқи психологию педагогӣ бо таъба ба ҷанбаҳои муҳимми ташаккули шахсият метавонад ба ҳалли масъалаҳои гуногуни таълиму тадрис ноил гардад.

Дар консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули системаи таҳсилоти миёна ва олии касбӣ ба қонеъ гардондани талаботи ҷомеа, давлат ва шахсият, аз он ҷумла ба баланд бардоштани сифати мутахассис нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, ҳангоми омӯзиш дар муассисаҳои таҳсилоти олии донишҷӯ доимо дар ҷустуҷӯи самтҳои эҷодии касб ва ҳунари хеш мебошад.

Муассисаи таҳсилоти олии, ки тайёр кардани омӯзгорони ояндаро ба зимма гирифтааст, мутахассисони эҷодкор ва сазовори давронро бояд тайёр намояд. Дар ин робита ба назар мерасад, ки баъзе тавзеҳот нисбати таносуби

мафҳумҳои «эҷодкорӣ» ва «фаъолияти эҷодӣ» дар робита бо фаъолияти педагогии мансуб ба эҷодкорӣ дода шавад.

Дар фалсафа ва ҷомеашиносӣ эҷодкорӣ ҳамчун фаъолияти инсон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки як чизи наvero тавлид месозад, ки пеш ҳеҷ гоҳ вуҷуд наdoшт. Дар ин самт таъкид на ба раванд, балки ба натиҷаҳои ниҳой ба анзар гирифта мешавад. Аз ҷиҳати педагогӣ дуруст мебуд, ки агар гуфта шавад: «эҷодкорӣ ҳамчун дараҷаи олитарини ташаббуснокии фаъолияти шахсияти инсон муайян карда шавад» [8].

Муайн кардани ҷанбаҳо ва ё омилҳои объективӣ ва субъективӣ будани ҷанбаи эҷодкорӣ хеле муҳим аст. Агар объективӣ будани эҷодкориро ҳамчун маҳсули ниҳой, ки ба «*кашфиёт барои дигарон*» оварда мерасонад арзёбӣ кунем, ҷанбаи субъективии эҷодкорӣ бо ҳуди раванди эҷодкорӣ тавзеҳ ёфта, ба «*кашфиёт барои худ*» нигаронида шудааст. Ҳар ду ҳолат ҳам раванди эҷодкории хосро пайравӣ мекунад.

Олимони соҳаи таҳсил ва тадрис дар коркарди масъалаҳои педагогӣ саҳми арзанда гузоштаанд, ки аксаран ба дарёфти роҳҳои ташаккули эҷодӣ ва мустақилияти педагогҳо ва хонандагон марбутанд. Педагогҳои барҷастаи солҳои 20-30-юми асри сипаришуда Б.В. Астафьев, П.П. Блонский, Н.Я. Брюсова, С.Т. Шатский ва дигарон дари бобат асарҳои ҷолиб навиштаанд.

Доир ба масъалаи мазкур педагогҳои барҷаста Я.А. Коменский, И.Г. Песталотси, К.Д. Ушинский, А. Дистверг ва дигарон низ тавачҷуҳи маҳсус зоҳир кардаанд. Аз ҷумла, Дистверг қайд мекунад, ки бе сазо талош ба кори мустақили илмӣ омӯзгори муассисаи таҳсилоти одитарин зери тасарруфи се унсури хавфноки таҳсил мемонад: механикӣ будани донишҳо ва малакаҳо, ба сифати як чизи шахшуда (догма) мондани амалҳо, паст шудани сатҳи дониш.

Олими барҷастаи рус К.Д. Ушинский низ дар ин росто изҳори назар карда навиштааст, ки фаъолияти педагог рӯҳбаландии пайваста ва беш аз пешро нисбат ба шогирдон тақозо мекунад.

Муҳаққиқон М. Лутфуллоев [92], Ҷ. Шарифзода [160], С.Л. Рубинштейн [130], В.А. Крутетский [77], Б.Ф. Ломов [88] ва дигарон ба ҷунин ақидаи

ягона омадаанд, ки қобилияти эҷодиро дар ҳар як толибилм мақсаднок ташаккул додан мумкин аст. Бо вучуди он, ки дар табиати зумрае он то дараҷаи кофӣ, дар дигаре камтар рушд меёбад, вале дар ҳар як донишҷӯ муносибати эҷодиро тавассути ташкили оқилонаи кори мустақилона дар робита ба фаъолияти пурсамари касбии худ ташаккул додан мумкин аст. Тавре ки А. Матейко кайд мекунад, «Моҳияти раванди эҷодӣ буда, аз унсурҳои азнавташкилкунӣ таҷрибаи мавҷуда ва рушди комбинатсияҳои нав дар асоси он иборат аст. Эҷодкорӣ як чизи нав меофарад, зеро он аз тазоди фаъолияти стандартӣ, эҷодкорӣ иборат буда, чизи аллакай маъмулро тақрор намекунад» [100]. Муаллиф инчунин ба сатҳҳои паст ва баланди эҷодкорӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад. Ба ақидаи ӯ, сатҳи пасти фаъолияти омӯзгор аз қорбасти ғайриқаноатбахши донишҳои пештар ҳосилшуда ва доираи маҳдуди истифодаи онҳо ташкил ёфтааст.

Тавре ки изҳор доштем, хусусияти назарраси фаъолияти педагогӣ дар заминаи омӯзиш ва амалҳои мустақил зӯҳур мекунад ва ҳадафи омӯзгор ба дарёфти шароити пурсамари фаъолият дар пайвастагӣ бо виваҷҳои эҷодии омӯзгор нигаронида мешавад. Зеро омӯзгори дорои маҷмӯи донишҳо ва маҳорату малакаҳо аслан омӯзгори бад нест. Таҷриба ва мушоҳидаҳои мо ақидаи зеринро собит месозад. Дар фаъолияти омӯзгор маҳорат ва роҳандозии роҳу равиши самараноки методӣ зарур буда, он мантиқан бо истифода аз воситаҳои муосири технологӣ дар самти рушди фаъолияти эҷодии ӯ омезиш ёфта тавонад.

Ҷузъҳои эҷодӣ ва бозёфти роҳу усули пешқадами таълиму тадрис, кӯшишу ҷадалҳои омӯзгор дар самтҳои афзалиятноки фаъолияти педагогӣ дар заминаи мустақилият, бозомӯзӣ аҳамияти хоса касб мекунад. Обьекти эҷодкоронаи педагог инсонӣ зинда аст. Он вазъияти тақрорнашавандаеро эҷод мекунад, ки дар намудҳои дигари меҳнату эҷод вучуд надорад. Дар ин росто омӯзгор моҳиятан ба таҷрибаи худ такя ва эҷод намуда, дар пешрафти дониш ва маҳорату малакаи шогирдон ҳиссаи муассир мегузорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои психологию педагогӣ собит менамояд, ки дар асарҳои илмӣ педагогӣ доир ба асосҳои ташкили кори мустақилона чун унсури пешбаранда дар ташаккули эҷодкорӣ омӯзгори оянда сухан бисёр гуфта шудааст, вале ҷанбаҳои эвристики фаъолияти педагогӣ ва механизмҳои вусъати паҳлуҳои эҷодкорӣ дар шароити низомии кредитии таҳсил дар фазои таҳсилоти Тоҷикистон то ҳол ба таври кофӣ андешаҳо ҷамъбаст нашудаанд.

Хусусияти фарқкунанди фаъолияти омӯзгорӣ аз он иборат аст, ки он дар заминаи омӯзиши пайваста ва дарёфти мустақилонаи роҳу равиши таълиму тадрис, бозомӯзии сифатнок бояд манбаи эҷодиро дар бар гирад. Маълум, ки омӯзгори дур аз ташаккули камолоти маърифатии шахсӣ, дур аз кӯшишҳо ва ҷустуҷӯҳо ба матлаб намерасад ва ҳислатҳои дар шогирдон низ парваридани мустақилкорӣ ва донишандӯзиро таъмин карда наметавонад. Танҳо бо гирифтани маълумоти носоҳеҳ фаъолияти зеҳнии на омӯзгор ва на шогирдон рушд ва таҳким намегардад.

А.С. Макаренко пайваста ёддошт мекард, ки ҳуди низомии воситаҳо ҳеҷ гоҳ стандарти мурда ва шахшуда намебошад, он доимо дар ҳолати тағйир ва нумӯъ қарор дорад ва ташаккул меёбад, зеро ҳонандаи муассисасои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва донишҷӯи макотиби олӣ ба шаклҳои нави иҷтимоишавӣ ва мустақилияти афқору гуфтор ворид шуда, ба зинаҳои муайяни камолоти касбӣ ва эҷодӣ мерасад.

В.А. Сухомлинский зарурати мустақилкорӣ ва ташаккули эҷодии омӯзгорро таъкид карда, навиштааст: «Кашфиёте, ки аз ҷониби омӯзгорон ҳамчун фаъолияти мураккаб ба иҷро мерасад ва вақте он муносибатҳои ҷиддии омӯзиш ва таҷрибаро муҳайё мекунад, дар сари тавлиди фикру андешаҳои ҷолиб, ки парвардаи ҷустуҷӯхост, вазифаҳои нав мегузорад, педагогро ба дарёфти роҳу усули самаранок раҳнамун месозад, дар табодули асосҳои назариявӣ ба амалӣ роҳ мекушояд» [136].

Масъалаи мазкур ба таври муфассал дар қорҳои илмӣ-педагогии методистони навоар Ш.А. Амонашвили, И.П. Волков, Е.Н. Ильин, В.А.

Караковский, Ю.А. Львова, С.Н. Лисенкова, В.Ф. Шаталов ва дигарон мавриди баррасии васеъ ва ҳамаҷониба қарор гирифтааст.

Дар ин робита қайд кардан ҷоиз аст, ки эҷодкорӣ дар фаъолияти амалии омӯзгорон на ҳамеша ҷой дорад, ки он яке аз шартҳои ҳатмии раванди таълимию тарбиявӣ дар муассисаи таҳсилоти миёна маҳсуб меёбад. Замоне чунин ҳисобида мешуд, ки ҷузъи эҷодӣ дар раванди таълимию тарбиявӣ мушаххасан зарур нест, «муҳим онро ба даст овардан лозим аст, то ки ҳар як омӯзгор ба нуқтаи мушаххаси методӣ расида, як навъ қонунгузори методиро иҷро карда тавонад» [58].

Путилин ба таҷрибаи омӯзгорон тақия намуда, эҷодкориро дар фаъолияти онҳо на танҳо чун унсури вазифавии вай, балки ҳамчун асолату ӯҳдадорӣ ва масъулият ишора менамояд. Ӯ таъкид месозад, ки эҷодкорӣ раванди имконпазир буда, тавассути майлу рағбати комил бо роҳу равиши файзбахши татбиқи он, корбасти эҷодкории омӯзгор ва воқеияти ҷустуҷӯ ва кӯшишҳои мустақили таълиму тадрис робитаи қавӣ дорад.

Имрӯз рушди сифатҳои эҷодии шахсияти омӯзгор дар муассисаҳои таҳсилотию тарбиявӣ ҳамчун ҳалли худвижаи баландсифати вазифаҳои таълимию тарбиявӣ ва ғанигардонии амалияи дидактикию методӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ муайян карда мешавад.

Доир ба масъалаи фаъолияти эҷодӣ ва эҷодкории омӯзгор психологҳо ва педагогҳои намоён Ф.Н. Ганобалин, В.И. Загвязинский, В.В. Краевский, Н.В. Кузминой, М. Лутфуллоев, М. Поташник, В.А. Сластенин, Ф. Шарифзода, В.Н. Яковлева ва дигарон тавачҷуҳи маҳсус зоҳир кардаанд [42, 58, 75, 78, 92, 119, 134, 159, 169].

Аз ҷумла, Ф.Н. Гоноболин таърифи зерини фаъолияти эҷодиро пешниҳод мекунад: «Фаъолият равандест, ки маҳсули наву ҳоси заҳматеро тавлид мекунад, ки дорои аҳамияти бузурги маърифатӣ ва ҷамъиятӣ мебошад. Фаъолияти мазкур таҳқиқи таҳайюл, илҳоми наф, эҷодкорӣ, яъне эҷоди шахсиятии образҳо, тасаввуротро эҷод карда, инъикоси худро дар он

меёбад, ки бори аввал дар таҷриба эҳе шудааст, вале моҳиятан бо воқеият пайвастагӣ дорад ва аз ҷузъҳои ҷудонаншавандаи ҳаёти воқеӣ аст» [42].

Саҳми бузургро дар омӯзиши рушди шахсияти омӯзгор академик Муҳаммад Лутфуллозода гузоштааст. Донишманди шинохта раванди рушди шахсияти омӯзгор, ташаккулёбии маҳоратҳо ва малакаҳои педагогӣ, ҷустуҷӯи доимии ӯро мавриди таҳлил қарор дода, ӯро ба худомӯзӣ, худтарбиякунии пайваста ҳидоят мекунад, то омӯзгори эҷодкор – инсони маърифатӣ ва комил бошад, мунтазам ташаккул ва рушд кунад [89].

Устод М. Лутфуллозода қайд мекунад, ки «ихтирооти педагогӣ метавонад ҳам дар низоми интиҳоб ва ҳавасмандсозии моҳияти иттилоот дар фаъолияти таҳсилӣ ва беруназтаҳсилӣ, ҳам дар низоми интиҳоб ва ташкили намудҳои имконпазири фаъолият, ҳам дар тақмили шаклҳо ва усули нави таҳсилот ва тарбия, ҳам дар методҳои ҳалли вазифаҳои педагогӣ дар ихтирои воситаҳои техникаи таълим вучуд дошта бошад» [91].

Н.О. Розина масъалаи мазкурро ҳамчун раванди фаъоли фаъолияти доманадори педагог дар ҳалли вазифаҳои педагогӣ ва таҳқиқотӣ баррасӣ менамояд. Бино бар ақидаи олими рус, он ҳолати фаъолияти педагогӣ мебошад, ки омӯзгор масъалаҳоро кӯркӯрона ҳал накарда, балки ҳама чизро санчида мавриди таҳлил қарор медиҳад, сипас дар пояи дастовардҳо эҷоди шахсии худро ба маърази қабул ва истифодаи амалӣ пешниҳод менамояд [129].

Ю.П. Азаров ҷанбаи хеле муҳимми ҳам таъсири инфиродӣ, ҳам дастаҷамъӣ ва сабъу кӯшишро дар роҳи ҷустуҷӯ ҳини фаъолияти педагогӣ мавриди таҳқиқ қарор додааст. «Эҷодкории педагог на танҳо дар он аст, ки ӯ ҳудаш бояд усулро таҳия кунад, қайд мекунад Ю.П. Азаров – балки дар он аст, ки ба ӯ ҳар дафъа бо сару кор доштан бо вазъиятҳои табиати тағйирёбандаи кӯдакон, зарур аст ба таври асил, бо каноргирӣ аз қолиб, нусхабардории бевосита фикр ва амал кунад» [7].

Аз ҷониби В.А. Сластенин профессиограмма ҳамчун амсилаи омӯзгори муосир мураттаб ва пешниҳод гардида, чун намунаи фаъолияти мутахассис

дар низоми таҳсилоти олии педагогӣ арзёбӣ шудааст. Дар ин низом донишҳо, қобилиятҳо ва малакаҳои зарурӣ барои фаъолияти педагогӣ муайян карда шудаанд, ки ҷустуҷӯи бо завқу ҳаввас, муносибатҳои навоарӣ, яъне муносибати эҷодкоронаро тақозо мекунанд [134].

Ба мавзуи таҳқиқоти мо нуктаи назари В.В. Краевский дар бораи моҳияти эҷодкории педагогӣ наздиктар мебошад, ки аз *«омезиши маҳорат ҳангоми татбиқи лоиҳа барои мустақилона амал кардан ва дар ин зимн ҳангоми вазъиятҳои тақрорнашавандаи таълимӣ бо қобилияти сарфаҳм рафтан ба фаъолияти худ дар партави донишҳои илмӣ назариявии педагогӣ дар муайянсозии андозаи дурусти таносуби ҷузъҳои автоматикунонидашуда ва автоматӣ карданашудаи чунин фаъолият»* иборат аст.

Ба таҳқиқоти мо, махсусан, ақидаи олим дар бораи зарурати ҷалби донишҷӯён ба эҷодкорӣ ва марҳилаҳои ташаккули он дар муассисаи таҳсилоти олий «аз андӯхтани донишҳои ибтидоии педагогӣ аз тариқи андӯхтани далелҳои қори шахсии амалиявии худ ба дарку дарёфти амиқи эҷодкоронаи ин далелҳо бо мақсади таҳқиқи мустақилонаи ҳамаи арсенали воситаҳои педагогӣ, ки бо онҳо қори мазкури эҷодӣ имконнопазир аст» [75], хеле ҷолиб ва мувофиқ арзёбӣ мегардад.

Таҳлили таърифоти *«эҷодкорӣ»* дар раванди фаъолияти педагогӣ моро ба хулосаҳои зерин меорад: қисми бештари муҳаққиқон дар зерин эҷодкории педагогӣ ҷустуҷӯи роҳҳои самарабахш ва эҷоди чизи нав дар пояи дигаргунсозии донишҳои мавҷуда; пурракунии муназзами донишҳо, омӯхтани ҷамъбасткунии малакаи педагогӣ, интишори он, татбиқи қори хусусияти таҳқиқдошта; баҳисобгирии талаботи эҷодкории педагогӣ ҳамчун тамоюли ҷомеаи муосир; зарурати омодакунии эҷодии донишҷӯёнро дар муассисаи таҳсилоти олий мефаҳманд ва қабул доранд.

Дар ин росто дар назди худ чунин вазифаҳоро гузоштем: чиро ба донишҷӯён-омӯзгорони оянда бояд ёд дод, кадом малакаҳо ва қобилиятҳои эҷодӣ ва эҷодкорӣ бояд рушд дода шавад, то ки онҳо барои фаъолияти

эҷодкоронаи педагогӣ, бе ворид кардани ҳалал ба мазмуни таҳсилот дар ҷаҳорҷӯбаи низоми кредитии таълим омода гарданд. Дар ин робита мо баррасии эҷодкорӣ дар сохтори шахсият ва нақши онро дар ташаккули фаъолияти эҷодкоронаи педагогии омӯзгорони оянда муҳим мешуморем.

Дар адабиёти илмӣ педагогӣ муҳаққикон кӯшидаанд, ки сифатҳои шахсияти омӯзгори эҷодкорро дақиқ ва мушаххас гардонанд. Бояд қайд кард, ки омӯзгори эҷодкор дорои дараҷаи баланди шуури ғоявӣ ахлоқӣ, ҷустуҷӯи роҳи усули самарабахши таълиму тадрис, маҳорати мушаххас кардани мавзӯи муҳими таҳсилот дар робита бо фанни худ, хоҳиши бемайлони дастбӣ ба натиҷаҳои ниҳойӣ сифати таълим, рушди шахсияти хонанда дар вазъи кунунӣ ҷаҳонишавӣ ва низоми кредитии таҳсил бояд бошад. Аз ин лиҳоз, яке аз шартҳо ва талаботи ҳатмӣ дар бахши фаъолияти мустақилона ва рушди малакаҳои эҷодӣ оғӯ ва фарҳанги баланди педагогии омӯзгор маҳсуб меёбад. Ҳалли масоили ногузири раванди таълим, амсоли муҳлат ва сифати таълим, ташаккули ҳамбастагии рушди шахсияти хонанда дар роҳи эҷодкорӣ ва пешравии зеҳнӣ, татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим аз унсурҳои самарабахши фазаи таҳсилот ба шумор мераванд.

Аслан фаъолияти педагогӣ моҳиятан ва табиатан раванди эҷодкорӣ мебошад. В.В. Краевский мегӯяд: «Тафовут нисбати эҷодкорӣ дар соҳаҳои гуногун (илм, санъат, техника) ва соҳаи таҳсилоти педагогӣ равшан ба назар мерасад. Дар раванди таҳсилот офариниши чизи нави аз ҷиҳати иҷтимоӣ болобаланд ва қомилан ҷадид зӯҳур намекунад, зеро дар маркази таваҷҷӯҳи он ташаккули шахсияти ҷариди эҷодкор ва хушзеҳну хушсалиқа мақоми алоҳида дорад. Табиист, ки педагоги эҷодкор ва навоар падидаҳои таълимӣ ва омӯзишии ҳудро манзур месозад, то ки он ба фаъолияти тозаву нав дар робита бо касби интиҳобкардааш созгор ояд» [75].

Мазмун ва мундариҷаи фаъолияти педагогиро дар шакли намуди возеҳ ва пураъраиш бо роҳи муайян кардани дараҷаи муносибати эҷодкорона ба фаъолияти амалӣ арзбӣ кардан мумкин аст, зеро он на танҳо андозаи миқдорӣ, балки хусусиятҳои сифатноки омӯзгорро барои дастбӣ ба

ҳадафҳои гузошташуда баён месозад. Қайд кардан зарур аст, ки баъзан ба таври анъанавӣ фаъолияти ғайритахассусии омӯзгорро ба ҳайси эҷодкорӣ арзёбӣ мекунанд. Баръакс, гоҳо фаъолияти педагогиро мутобиқи стандарти фаннӣ бо қатъиян маҳрум сохтани имкониятҳои эҷодии омӯзгор баён мекунанд, ки чандон ба матлаб мувофиқ намеояд. Маъмулан, агар сухан дар бораи омӯзгор равад, эҷодкорӣ ӯ дар пояи малакаҳои иҷтимоӣ, донишҳои касбӣ бо дарназардошти шароитҳои психологию педагогӣ ва фаннӣ, ғояҳои навоарона, қобилиятҳо ва малакаҳои аз ҷониби ӯ андӯхташуда, ки ба имконияти ёфтан ва омӯзиши мустақилона мусоидат мекунад, сурат мегирад.

Ғайр аз ин, эҷодкорӣ бо масъалаи баланд бардоштани тахассуси касбии омӯзгор робитаи қавӣ дошта, ба сабъу кӯшиши вай дар мавриди омӯхтани таҷрибаҳои пешқадами арсаи педагогӣ вобаста аст. Ба ибораи дигар, шахсияти эҷодкори педагог аз рушди умумифарҳангӣ, донишмандии илмӣ ва тафаккури илмӣ, фарҳанги психологӣ ва худтакмилдиҳии устувор иборат аст.

Аксари муҳаққиқон дар чунин иддаоанд, ки фаъолияти педагогӣ бештар хусусияти маърифатӣ ва зехнро дорост ва як навъ заҳмати эҷодӣ аст. Вале неруи эҷодии ҳар як омӯзгор бо сифатҳои гуногуни шахсӣ, аз ҷумла, нишонаҳои шахсияти эҷодкори омӯзгор арзёбӣ мегардад. Олимон чунин нишонаҳоро ном мебаранд, ки дар навбати худ ба ташаккули шахсияти эҷодии омӯзгор кумак мекунанд. Аз ҷумла, омодагии комил доштан дар мавриди тайёрба дарс, матн ва ҷумлаҳои хубро ҷустуҷӯ ва ҷо ба ҷо намудан, аз ифодаҳои ғайримаъмулӣ истифода накардан; қобилияти сарфаҳм рафтан ба проблемаи таълим ва масъалаҳои ҷолибро дар дурнамо ва муддати наздик دیدан; қобилияти аз назар гузаронидани маводи таълимии мутлақо нав барои омӯзандагон; қобилияти даст кашидан аз маводҳои нодаркор ва номатлуб ба хоҳири татбиқи ҳадафҳои талиму тадрис ва ҳоказо.

Зумрае аз муҳаққиқон нишонаҳои мустақилияти эҷодии омӯзгори ояндаро аз нигоҳи маҳорати таҳлили интиқодӣ ва тарзи озоди баёни фикру мулоҳизоти хеш, шууроно дарк кардани воқеаву рӯйдодҳо, кашфи шаклу усули самараноки таълиму тадрис; омодагии нерӯи зехн ва ҳифзи маълумоти

нав, қобилияти хулоса ва ҷамъбасткунӣ, ҷудо кардани чизи аввалиндараҷа аз дуюмдараҷа арзёбӣ мекунад.

Баъзе муҳаққиқон ба унвони омӯзгори эҷодкор фардиро меҳисобанд, ки дар вай хусусияти ҳосаи эҷодкорӣ дар ҷодаи тағйир додани фаъолият бо тамоми ҷанбаҳои тозабаён ва навоарӣ манзур мегардад.

Муҳаққиқ Е.С. Громов чунин нишонаҳои эҷодкорӣ, амсоли асолат, пажӯҳиш, таҳайул, фаъолмандӣ, дақиқкорӣ ва мутамарказиятро меномад. Дар таҳқиқоти мо таваҷҷуҳи ҳос ба масъалаи типологияи шахсиятҳои эҷодкор аз зумраи омӯзгорон равона мегардад, ки он аз ҷониби В.И. Андреев пешниҳод гардида, ба кулли омӯзгорон пешниҳод шудааст [9].

Таваҷҷӯҳ ба назария ва илми мантиқ аз вижагиҳои ҳоси эҷодкории донишҷӯ-омӯзгори оянда буда, тибқи он хусусиятҳои барҷаста ва маҳорати олии ҷамъбасткунии нуктаҳо ва андешаҳо ҳувайдо мегардад. Чунин категорияи омӯзгорон фаъолияти эҷодиро ба таври равшан ва мушаххас дарк карда, аз роҳу усули маъмули ҷамъбасти афкори илмӣ ва таҷрибаи пешқадами педагогӣ истифода мекунад. Ба ин зумра омӯзгорони эҷодкор мавҷудияи донишҳои амиқ ва васеъ ҳос буда, онҳо дар раванди фаъолияти педагогии худ аз ғояҳои пешқадами илми педагогӣ васеъ истифода мебаранд ва пайваста донишу маҳорат ва малакаи ҳешро рушд медиҳанд. Ҳар ҳадафиро, ки онҳо пайгирӣ менамоянд, ба анҷом мерасонанд, далелҳои худро бо истинодҳо ба ҳар гуна сарчашмаҳои илмӣ тақвият мебахшанд.

Омӯзгори эҷодкор дар заминаи фаъолияти мустақилона ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба зинаҳои баланди камолот мерасад ва андешаҳои тозаи худро дар амалия мавриди санҷиш қарор медиҳад. Чунин омӯзгорон завқу салиқаи тозагорӣ ва бунёдкорӣ дошта, бо воситаҳои муосири технологӣ кор кардан ва таҷриба карданро ба ҳукми анъана ворид кардаанд. Табиист, ки дар раванди санҷиш ва озмоишҳо андешаву пешниҳодоти тоза пайдо мешавад ва ба омӯзгор истифодаи васеъ ва самарабахши таълиму тадрисро фароҳам меорад.

Ба ақидаи В.В. Краевский, фаъолияти эҷодии омӯзгор дар заминаи донишҳои амиқи илмӣ-назариявӣ татбиқи амал мегардад. Аз ҷумла, истифода аз маводҳои асосноки илмӣ-назариявӣ дар чараёни таълим, таҳияи маводҳои таълимӣ, ки аз ҷониби омӯзгор вобаста ба фанни тадрис, мазмун ва мундариҷаи мавзӯи омӯзиш таҳия мешавад. Роҳандозии раванди эҷодӣ дар чараёни таълим хусусиятҳои хоси худро дорад ва дар пайвастагии робитаи қисматҳои дарс, сохтори дарс, мафҳумҳои нави илмӣ ва падидаҳои истилоҳоту вожаҳои нав густариш меёбад ва методикаи хоси баёну ташреҳро тақозо мекунад. Дастур ба арзёбии фаъолияти педагогӣ ва нишонаҳои эҷодии дарс дар заминаи дастурамали асоснок ва қабулшуда роҳандозӣ мегардад [75].

Унсурҳои эҷодкорӣ дар раванди таълиму тадрис бо дарнанзардошти низоми қабулшудаи педагогӣ зухур ёфта, аз самтҳои муҳимми ташкилӣ, сохторӣ, таҳхисӣ ва иртиботӣ иборат аст. Вале барои татбиқи фаъолияти эҷодкории донишчӯ-омӯзгори оянда дар раванди фаъолияти педагогӣ як қатор омилҳо ва шартҳо мавҷуданд. Аз ҷумла:

- маҳдудияти вақт ва замони эҷодкорӣ дар робита бо роҳу усул ва воситаҳои ҳалли масъалаи гузошташуда;
- эҷодкории муштарақ байни омӯзгор ва хонанда;
- таъхир наёфтани натиҷаҳо ва имкони пешбинии онҳо;
- пешбинии равшан ва пешниҳоди хулосаҳо;
- талабот ба муқоисаи доимии усул ва вазъиятҳои ғайристандартӣ қолабии таълиму тадрис [76].

Дар таҳқиқоти мазкур фаъолияти эҷодкории омӯзгор ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи чараёни таълим маҳсуб ёфта, дар татбиқи босифати омӯзишу парвариши шогирдон инъикос мегардад. Омӯзгор ҳамчун муҳаққиқ фаъолияти хешро мутобиқи меъёр ва қоидаҳои умумии пажӯҳиш ва ҷустуҷӯи афқору маводи нав, таҳлили вазъи мушаххаси синфхона ва фанни таълим, банақшагирии дарсҳо, хулосабарорӣ, таҳлили фарзияҳои мавҷуда доир ба ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ, ҷамъбасти маълумоти бадастомада,

гузориши супоришу вазифаҳои нав ва ҳоказо ба нақша мегирад. Албатта, чараҳои фаъолияти омӯзгорро танҳо ба ҳалли вазифаҳои нақшавӣ нисбат додан роиҷ нест, зеро дар ин раванд ҷузъҳои маърифатӣ, таъсирбахшӣ, ҳиссиётӣ, ҳавасмандӣ ва амсоли он аз рукнҳои таркибии фаъолияти ӯ маҳсуб меёбанд. Омӯзгор ҳамеша дар чараҳои ҷустуҷӯ ва пажӯҳиш қарор дошта, ҳамчун шахсияти пурқар ва эҷодкор дар тарҳрезии барномаи таълимӣ аз роҳи усулҳои пешқадам ва дар таҷриба санҷидашуда амал мекунад.

Эҷодкории донишҷӯ-омӯзгори оянда роҳи равиши тоза ва унсурҳои навини таълиму тадрисро ба мадди аввал мегузорад. Чи тавре ки амалия собит месозад, навгониҳо дар пояи консепсияҳо ва назарияҳои тозаи таълим ва истифодаи методҳои муосири фазои таҳсилот зухур мекунанд. Чунин муносибати босалоҳият дар татбиқи фаъолияти эҷодии омӯзгори оянда дар шароити дуруст истифода қардан аз моделҳо ва унсурҳои нави методӣ, ташаккули маҳорат ва малака, истифода аз усулҳои пешқадами таълиму тадрис роҳи васеъ мекушояд. Дарачаи баланди эҷодкорӣ дар фаъолияти амалии омӯзгор ба тарҳрезии сохторҳои усулан наватарин ва сифаттарини таълиму тарбия ва ташаккули хонандагон мусоидат менамояд. Маҳз нишонаҳои зикршуда дараҷаҳои эҷодкории омӯзгорро таъмин месозад.

Академик М. Лутфуллозода се дараҷаи эҷодкории педагогӣ: кашфиёт, ихтирои педагогӣ ва тақомулро пешниҳод қардааст [90]. Мавсуф дар сатҳи аввал андешаҳои миқдсӣ ва навоариҳои педагогиро бештар роиҷ медонад; дар бахши дуюм бозефтҳои педагогиро дар самти фанни таълим, тарҳрезии унсурҳои алоҳидаи низоми таълим, воситаҳо, методҳои педагогии таълиму тарбияи ҳадафманд мегузорад ва ниҳоят, самти тақомул – ба вазъи муосири таълиму тадрис мувофиқ гардонидани онро пешниҳод менамояд.

Академик Ф. Шарифзода категорияҳои фаъолияти эҷодӣ: дарки масъала, ҳалли масъала ва санҷиши қарорҳоро муайян месозад [157]. Дар категорияи аввал дарки масъала бо гузоштани масъала анҷом меёбад, категорияи дуюм бо қарқарди фарзия оғоз меёбад, таҳлил дар асоси ҷамъбастанкунии маълумоти ибтидоӣ амалӣ шуда, таваҷҷуҳ ба озмоиш мутамақказ қарда мешавад.

Категорияи сеюм далели пайдарпайи дурусти мантиқи додашуда ва санчиши қарор бо методи фаъолияти амалӣ ва таҷриба маҳсуб меёбад.

Барои мо таҳқиқотҳои М.И. Поташник [119] низ мавриди ибрат ва омӯзишу таҳлил қарор ёфт. Назар ба пиндори олим, амали бозёфт ва кашфи чизи нав дар амалияи педагогӣ зухур мекунад. Дар марҳилаи ибтидоӣ омӯзгор ба ҷамъи донишҳо, ташаккули малакаҳо, пайдо кардани иттилооти гуногун дар робита ба қобилияту имконоти ҳеш даст мезанад ва хулосаҳои зарур мебарорад.

Фаъолияти эҷодӣ вақте суръат пайдо мекунад, ки омӯзгор масъаларо муайян месозад ва мавҷудияти манбаҳои имконпазири эҷодкориро муқаррар менамояд. Таҳлили назариявӣ ва методологии адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки эҷодкорӣ ҳамчун шартӣ ҳатмӣи раванди педагогӣ дар фаъолияти касбии омӯзгор роҳу равиши худро дорад ва мантиқи умумии раванди эҷодиро собит месозад.

Низоми мазкурро Ҷ. Шарифзода мушаххас намуда, бо дарназардошти фаъолияти педагогии омӯзгор мантиқияти масъаларо дар раванди эҷодкории ӯ чунин тарҳрезӣ намудааст:

- ба вучуд омадани назарияи педагогӣ, ки ба ҳалли вазифаи педагогӣ нигаронида шудааст;
- таҳияи мақсад;
- татбиқи назарияи педагогӣ дар фаъолият ва ҳини эҷодкории омӯзгор;
- таҳлил ва арзёбии маҳсули эҷод ва эҷодкорӣ [160].

Аз таҳлили адабиёти илмӣ бармеояд, ки зарурати сифатан оморасозии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба фаъолияти мустақилона чун рукни ташаккули қобилияти эҷодӣ муҳим арзёбӣ гардида, дар шароити низоми кредитӣ таҳсил бозёфти роҳу василаҳои роҳандозии онро омили бозғаймӣ таълим ва тайёр кардани кадрҳои педагогӣ мешуморад.

Дар раванди сафарбаршавии донишҷӯён ба фаъолияти мустақили донишандӯзӣ ва ташаккули қобилияти эҷодӣ мо ба таҳқиқоти Г.Г. Горелов таъкид кардем, ки масъалаи мазкурро ҳамчун падидаи самараноки раванди

таҳсилоти олиии касбӣ изҳор намуда, чунин сифатҳои умда ва барчастаро дар ин самт муайян мекунад: ҳамбастагии ҳадафҳои таълимӣ; фаъолияти мустақилона дар ташаккули афкори донишҷӯ-омӯзгори оянда, маҳорати дарки моҳияти иттилоот, маҳорати истифодаи дониш дар фаъолияти амалӣ ва амсоли он. Инчунин тазаккур медиҳем, ки вазҳи пешбари фаъолияти мустақили донишандӯзӣ – рушди қобилияти эҷодӣ ва маърифатӣ-зеҳнӣ маҳсуб меёбад, зеро дар чараёни ковиш ва пажухишу ҷустуҷӯ донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба мустақилияти касбӣ ва пайдо кардани маҳорат дар ҳалли вазифаҳои мушаххаси таълиму тадрис омил мешаванд. Мусаллам аст, ки маҳорати ба фаъолияти мустақили донишандӯзӣ алоқаманд ба ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ҳамчун ҷузъи комил ва ҷудонаншавандаи низоми кредитии таҳсил арзёбӣ мегардад.

Модом, ки суҳан оид ба ҳадафҳо ва вазифаҳои таҳқиқоти мазкур доир ба асосҳои рушди фаъолияти мустақили донишандӯзӣ ва ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда меравад, муҳаққиқон моҳият ва асолати мафҳуми «қобилияти педагогӣ»-ро хеле муфассал баён кардаанд. Чуноне ки муҳаққиқи рус Н.В.Кузьмин ишорае драд, «қобилиятҳои педагогӣ – ин маҳорати ба дастамада аз ҷониби инсон дар пояи донишҳо ва маҳорати иҷрои навъҳои мушаххаси фаъолият дар шароити ба таври доимӣ ивазшаванда мебошад» [78].

Имрӯз вожаҳои «мустақилӣ», «эҷодкорӣ» «пажухиш» дар шароити низоми кредитии таҳсил мазмуну мундариҷаи тоза ба худ касб карда, дар роҳи таҳкими илму дониш мутобиқи касби интихобнамудаи донишҷӯ-омӯзгори оянда як силсила вазифаҳо мегузорад. Дар ин бобат майдони эмпирикии санҷишу омӯзиш, таҳлилу ҷамъбаст ва хулосабарорӣ аз омилҳои муҳим арзёбӣ мегардад.

Муҳаққиқони хориҷӣ Р. Муни ва А. Штейн дар шароити низоми кредитии таҳсил чор омилҳои босифати пешбурди қобилияти мустақилонаро дар робита бо ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда пешниҳод менамоянд:

- чанбаи назариявӣ-методологӣ;
- маҳсули эҷодӣ;
- шахсияти эҷодӣ;
- муҳити эҷодӣ.

Дар заминаи омилҳои зикршуда категорияҳо ва сатҳу дараҷаи гуногуни фаъолияти мустақилона ва қобилияти эҷодкории донишҷӯ -омӯзгори ояндаро ба назар гирифта муҳаққиқони дигар Т. Рибо ва Ч. Уоллес раванди корро ба чор марҳила: омодаасозӣ, мутобиқшавӣ, равшансозӣ ва тавлиди концепсия (ғоя) ҷудо месозанд.

Омили дигари рушди фаъолияти мустақили донишандӯзӣ ва ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда ба таҳия ва моҳияти қобилияти эҷодӣ ва маҳсули он таъя мекунад. Дар ин бобат муҳаққиқон К. Тейлор ва Маккерееони муфассал ибрози назар карда, чунин мешуморанд, ки асолати омӯзиш ва тавлиди маҳсули эҷодӣ бо ҳам робитаи кандананшаванда доранд.

Муҳаққиқи дигар Э. Форм [34] ифодаи мафҳуми «эҷодкорӣ»-ро ҳамчун дарки масъала ва офаридани чизи нави мантиқан пайванд, даст доштан ба бунёд кардани чизи нав, саъю талош ва азму субот ба фаҳмиши амиқи масъалаи баррасишаванда мешуморад. Ногуфта намонанд, ки андешаи зерин дар шароити низоми кредитии таҳсил бо таҳияи тестҳои пурарзиш баҳри собит намудани эҷоду амали омӯзгор ва ташаккули қобилияти фикрӣ, эҷодӣ ва мантиқии шогирдон робитаи қавӣ дошта, дар роҳи муваффақ шудан ба ҳадафҳои таҳсилоти олии касбӣ саҳми муассир мегузорад.

Л. Бабаева қобилияти эҷодии омӯзгорро ҳамчун намунаи барҷастаи ташаккули малакаи комил дар заминаи татбиқи донишҳои назариявӣ дар амалия дар партави рушд бахшидан ба фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён мавриди ҳалу ҷавоб қарор медиҳад. Таҳқиқоти олим ба таҳлили дараҷаи қобилияти эҷодии омӯзгори оянда нигаронида шуда, нерӯҳои таъсирбахш ва мақсадноки ташаккули касбии онҳоро дар робита бо дониш ва маҳорати ҳосилшуда мавриди омӯзиш қарор додааст.

Воқеан, таҳқиқи проблемаи ташаккули қобилияти эҷодӣ дар заминаи фаъолияти мустақили донишчӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил самтҳои зерини корро дарбар мегирад:

- 1) таҳқиқи мазмун ва мундариҷаи асноду далелҳо дар фаъолияти мустақили донишчӯи ихтисоси педагогӣ;
- 2) таҳқиқи қобилияти эҷодии омӯзгор;
- 3) ташаккули қобилияти эҷодӣ дар заминаи кор бо сарчашмаҳои илмӣ, педагогӣ ва методӣю психологӣ дар вазъи пажӯҳиш ва бозёфтҳои мустақилона;
- 4) таҳқиқи сатҳу дараҷаи қобилияти эҷодии омӯзгори оянда дар таъҷиб бо пешниҳодҳои илми раваншиносӣ [17].

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо собит мекунамд, ки эҷодкорӣ қобилияти инфиродӣ ва махсуси касбии омӯзгор буда, самтҳои эҷодкории педагог доимо дар вазъияти ҷустуҷӯ ва пажӯҳиш қарор дорад. Имконияти эҷодии худро дар фаъолияти касбӣ омӯзгор бо роҳи тақмил ва таҳкими дониш ва маҳорату малакаи касбӣ татбиқи амал менамояд, ки асоси густариши маҳорати педагогӣ мегардад.

Маҳорати педагогӣ, ба ақидаи И.В. Загвязинский – ин маҷмӯи амалҳои педагогии мантиқан густурда дар заминаи донишу малакаи касбӣ буда, бидуни автоматӣ қунонидани шугӯлу амал имконнопазир аст. Он ҳамеша ва пайваста ба ҳалли вазифаҳои аввалиндараҷаи ташаккули шахсияти омӯзгор нигаронида шуда, тавассути донишу иттилооти ҳосилшуда муостаҳкамшуда арзи амал менамояд [58].

Табиист, ки қобилияти эҷодкорӣ ва умуман маҳорати педагогии омӯзгор дар ҷараёни фикрронӣ, ҳангоми баёни матлаб ва фаъолмандии таълимии ӯ зоҳир мешавад. Тибқи нуқтаи назар ва андешаҳои олимони ва муҳаққиқон маҳорати педагогии омӯзгор аз ҷунин рукнҳои бо ҳам пайваст ва мантиқан алоқаманд иборат аст:

1. Маҳорати пешбинӣ кардани изҳори матлаб ва ҳадафҳои омӯзишии раванди таҳсил:

- маҳорати мушаххас карда тавонистан ва дақиқа амиқ намудани вазифаҳои таълимӣ-тарбия дар низоми ҳамарӯзаи фаъолияти педагогӣ;
- муайян кардани ҳадафҳои таълим мутобиқи нақшаи кор;
- интихоби роҳу усули самараноки таълим дар мавриди ташаккули хислатҳои пажӯҳишӣ ва қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда;
- амсиласозии шахсияти донишҷу-омӯзгори оянда, татбиқи чораҳо ва роҳҳои оморасозии касбии ӯ мутобиқи барномаи таҳсил дар шароити кредитии таҳсил;
- пешбини натиҷаҳои ниҳой ва интизорӣ дар робита ба фаъолияти мустақили донишандӯзӣ ва ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда.

2. Маҳорати ташкилӣ-идоракунии раванди таҳсил: амалисозии роҳу равиши парвариш ва ташаккули фаъолияти мустақили донишҷӯён ва рушди қобилияти эҷодии онҳо; ташкили мунтазами кори мустақилонаи донишҷӯ-омӯзгори оянда тавассути санҷиш ва назорати фаъолияти ӯ ҳини машғулиятҳо ва берун аз он, муваффақ шудан ба дастовардҳои нахусти пажӯҳишӣ-ҷустуҷӯии мухассилин ва маҳсули эҷодӣ; шиносӣ ва аз бар намудани технологияҳои муосири таҳсил; ҳавасмандии эҷодӣ ва мустақилияткорӣ ва пайвасти омӯхтан ва пеш рафтан, тақсими оқилонаи вақт.

3. Қобилияти иртиботӣ: дар раванди муоширати касбӣ ва омӯзишии пайвасти будани донишҷӯ – омӯзгори оянда, бо забони фаҳмо ва адабӣ суҳбат оростан; муносибати ҳасана ва намунавӣ доштан бо шогирдон, волидон, устодон, ҳамсабақон ва узви алоқаманди таҳсилоти олии касбӣ, парвариши хислатҳои начиби инсонӣ, таҳаммулпазирӣ, башардӯстӣ, инсонпарастӣ, ватандӯстӣ дар шароити таълиму омӯзиш дар фазои низоми кредитии таҳсил, соҳиббудан ба услуби муаддабонаи муошират, истифодаи навҳои гуногуни технологияи педагогӣ, идоракунии рӯҳияи равонӣ ва ҳиссиётҳои гурӯҳ; рушди қобилиятҳои иртиботии хонандагон; ташаккули хислатҳои гӯш кардан, фаҳмидани авзою аҷзҳои муҳити воқеӣ ва ҳоказо.

4. Қобилияти дар донишчӯ-омӯзгори оянда густариш додани тарзу ойини муносибат дар ҷомеа ва одоби шахсӣ-инфироӣ: ворид будан ба фазои беназири одоб, рафтор ва гуфтор; рушди сифатҳои олии робита ва муносибат бо ҳамсабақон, ҳамкорон, устодон ва олами гирду атроф; интиҳоб ва асосноккунии тарзу усули таҳсил ва ҳамкорӣ бо муҳассилин-омӯзгорони оянда; завқу ҳаваси неқӣ ва кумак кардан ба шогирдон дар вазъи гуногуни таҳсил дар синфхона ва берун аз он; арзёбии натиҷаҳои таълим ва тарбияи муҳассилин тариқи корандозии варақаи таҳлилии ҳар як донишчӯ-омӯзгори оянда.

5. Рушди қобилияти фаъоли таҳқиқӣ (мустақил) ва эҷодӣ: таҳлили омилҳои таълимию тарбиявии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, қабули қарори назариявии илман асоснокшуда, қорбастии адабиёти психологию педагогӣ ва методӣ; ҷамъбаст ва дарку дарёфти таҷриба; таҳлили падидаҳои иҷтимоӣ ва муайянсозии хусусиятҳои он мувофиқи фаъолияти таълимию тарбиявӣ; азхудкунии малакаҳои таҳқиқӣ илмӣ; амалисозии озмоиши педагогӣ, ки ба ислоҳ ва такмили масъалаҳои мушаххаси раванди омода кардани кадрҳои педагогӣ нигаронида шудааст; муайян кардани сатҳу дараҷаи ташаккули маҳоратикор дар заминаи фаъолияти мустақили донишандӯзӣ ва қобилияти эҷодии донишчӯ-омӯзгори оянда; таҳлилии арзишҳои маърифатӣ-зеҳнии муҳассилини макотиби олий.

6. Қобилияти рушд ва татбиқи амалии фаъолияти эҷодӣ: маҳорати мустақилона пайдо кардан ва омӯختани маводи таълим, гуруҳбандии масъалаҳо, муайян карда тавонистани самтҳои афзалноки проблема; асосноккунии андешаву ақидаҳо дар заминаи омӯзиш, таҳлил ва ҷамъбасту хулосакунӣ, ҷудо кардани стратегия ва тактикаи амал дар заминаи ғояи пешниҳодшуда; маҳорати дарк ва фаҳмиши комили масъалаи таҳқиқ, қорбаст ва натиҷагирӣ аз раванди санҷиш ва озмоиши масъала ва ҳоказо. Ҷи навъе, ки аз ин гуфтаҳо бармеояд, фаъолияти мустақилона қор кардан ва тақвияти амалҳо ва қобилияти эҷодии донишчӯ-омӯзгори оянда тавассути

нишондиҳандаҳое равшан мегардад, ки самтҳои асосӣ ва мақсадноки рушди маърифатӣ-зеҳнии муҳассилинро таъмин месозад.

Муҳаққиқи ватанӣ А.Қ. Абдурахимов чунин мешуморад, ки фаъолияти мустақилкорӣ ва рушди қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда бештар ба ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ нигаронида шудааст, ки дар доираи фанни таҳассусӣ ҷустуҷӯи роҳу равиши самараноки проблемаи пешгузоштаро дар бар мегирад. Албатта дар ин самт мавҷудияти дониши амиқ ва маҳорату малакаҳои мустаҳкам мақоми хос пайдо мекунад. Дар сурати заифии дониш, пурра сарфаҳм нарафтан ба таҳқиқи масъалаҳои ба миёнгузошта, қудрати ҷудо карда натавониستاني ҷанбаҳои мухталифи проблема, ки донишҷӯ-омӯзгори ояндаро дар мавриди дуруст таҳқиқ ва муайян кардани асосҳои илмӣ ба душворихо рӯ ба рӯ месозад, раванди ҳам фаъолияти мустақили муҳассилин ва ҳам ташаккули қобилияти эҷодии онҳоро коста мегардонад.

Дарки илму дониш ва маърифат дар партави омӯхтан ва таълим гирифтани аз категорияҳои асосии илми педагогӣ-равоншиносӣ маҳсуб меёбад. Чунонки дар луғати тафсирии психологӣ-педагогӣ оварда шудааст, «донишандӯзӣ ва дарки воқеият – раванди инъикоси ҳолати рӯҳӣ аст, ки тавассути он қабул ва азбар шудани дониш ба амал меояд». Маҳз дарки донишу маърифат бо роҳи фаъолияти мустақилона ба ташаккули комили муносибати эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда роҳ мекушояд. Ба ибораи дигар раванди таълим ва омӯзиш ягонагӣ ва маҷмӯи роҳу василаи дарк кардан, фаҳмидан, дар ҷед нигоҳ доштан ва мустаҳкам кардану ҳосил шудани маҷмӯи донишҳоро таъмин месозад. Дар ин самт фаъолияти эҷодӣ ва эҷодкорӣ дар заминаи мустаҳкам ва амиқи дониш, фаҳмиш ва амалкард густариш меёбад.

Азбаски таълим ва омӯзиш дар ҷараёни ташаккули маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯ-омӯзгори оянда қонунҳои хоси худро дорад ва ҳар қадар ки шоҳроҳи парвариши маҳорати эҷодии ӯ аз ҷониби устоди макотиби олии дуруст интихоб ва муайян мешавад, ҳамон қадар рушди ҳамаҷонибаи вай бо низоми қавӣ ва донишҳои аслий ба амал меояд. Тазаккур бояд дод, ки дар

раванди таълиму омӯзиши донишҷӯ-омӯзгори оянда фаъолияти эҷодии ӯ ҳамчун василаи чуқур азбар намудани дониш, маҳорат ва малака дар таҷрибаи амалӣ мегардад. Ҳамзамон рушди нерӯи бунёдии муҳассилин, ташаккули тахайул, қобилият ва қудрату эҷозии вай ба вуқӯъ меояд.

Аз ин лиҳоз, агар раванди дарки воқеият аслан рӯйдоди кашфи падидаҳои илмӣ ва бунёди чизи нав бошад, пас таълим додан, омӯзондан ва ёд додан фаъолияти эҷодии муҳассилро ҳамчун унсури сафарбаркунии кулли нерӯҳои маърифатӣ-зеҳнӣ, ҳиссиётӣ ва ҷисмонӣ рӯйнамо сохта, дар мавриди дарки воқеияти асли мадад мерасонад. Ба дигар маънӣ дарки маърифатӣ-зеҳнӣ аз унсурҳои асосии фаъолияти донишҷӯ-омӯзгори оянда дар партави таҳассуси касбии ӯ маҳсуб меёбад. Гуфтан ба маврид аст, ки раванди комили донишандӯзӣ дар заминаи фаъолияти мустақил, пажӯҳиш ва ҷустуҷӯҳо сурат гирифта, ҳадафи пеш рафтан, эҷодкорӣ намудан ва афзуншавии дониши омӯзгори ояндаро собит месозад. Ин ҳолатро вазъи объективии ниез ба рушди камолот ва фаъолияти маърифатӣ ва зеҳнӣ тавонмандии муҳассилин метавон арзёбӣ кард.

Воқеан, фаъолият – раванди мутақобилаи ҳамбастагии субъект (донишҷӯ) ва объект (раванди таълим ва омӯзиш) аст. Ҳангоми он субъект ниез, майлу хоҳиш ва эҳтиёҷи маърифатӣ-зеҳнии худро таъмин месозад ва ба мақсад ноил мегардад. Чунин арзи матлаб аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти мустақили донишҷӯ-омӯзгори оянда дар вазъи кредитии таълим муносибати бошууронаи шахсияти ӯро инъикос мекунад ва дар ин раванд кӯшиш ва заҳмату фаъолмандии вай мақоми хоса ба худ касб менамояд.

Аз андешаҳои боло бармеояд, ки мафҳуми «фаъолияти мустақил»-и донишҷӯ-омӯзгори оянда дар шароити кредитии таҳсил бо ду мафҳум – ҳам фаъолияти маърифатӣ-зеҳнӣ ва ҳам фаъолияти эҷодӣ робитаи қавӣ дорад. Агар ҳини раванди таълим донишҷу ба маълумоти тайёри аз ҷониби омӯзгор пешниҳодшуда бештар такя кунад, пас дар вазъи амали мустақилона донишандӯзӣ табиати комилан фарох ва пурмазмун пайдо мекунад ва ташаккули малакаҳои эҷодкорӣ ва пажӯҳишии омӯзгори ояндаро вусъат

мебахшад. Муҳаққиқон ба сари ақидаанд, ки фаъолияти мустақили маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯ-омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил ба рушди амалиёти фикрӣ ва эҷодии ӯ, салоҳиятмандӣ, худомӯзӣ ва худтакмилёбӣ роҳ мекушояд.

Мусаллам аст, ки қобилияти эҷодӣ дар чараёни омӯзиш ва амалҳои мустақили донишандӯзӣ ҳамчун василаи асосии рушди донишҷӯ-омӯзгори оянда падида мегардад. Мафҳуми «эҷод», «эҷодкорӣ» аз нигоҳи ғунҷоиши маъноӣ дар партави дарк ва фаҳмиши ҳам маҳдуд ва ҳам васеъ арзёбӣ мешавад. Агар зери фаҳмиши васеъ маъноӣ бевосита ва мустақими он пеши назар ояд, пас дар ҳолати дуҷум мафҳуми анъанавии умумиистеъмолии он дарк мегардад.

Мушаххастар ҳарф занем, фаъолияти эҷодӣ бунёди чизи тоза ва нав аст. Агар ба ин ташреҳ фарохтар назар афканем, ҳулосае бармеояд, ки худӣ ҳаёт бевосита аз навовариҳо, эҷодкориҳо иборат буда, кулли тағйирот ва наwgонихое, ки дар олами табиат ва гирду атроф рӯй медиҳад, натиҷаи амалкарди нерӯҳои эҷодкор ва офаранда маҳсуб меёбад ва бо фаъолияти инсон робитаи қавӣ дорад.

Вақте суҳан аз боби фаъолияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда меравад, мо қабл аз ҳама мафҳуми қобилиятнокӣ, роҳҳои ташаккул ва рушди онро пеши назар меорем. Мусаллам аст, ки ҳали бомуваффақи супориш ва масъалаҳои марбут ба таҳсил ва таълиму тадрис аз корбасту пешбурди як қатор ҳислатҳо ва кӯшишу заҳматҳои донишҷӯ-омӯзгори оянда, ки зери мафҳуми «қобилият» ниҳон аст, вобаста аст. Қобилият аз нигоҳи таҷоруби афқору ақоиди педагогӣ ва равоншиносӣ дар раванди ба иҷорасии фаъолияти мустақил бештар намоён мегардад. Яъне манзур он аст, ки донишҷӯи самти касби омӯзгорӣ то чи андоза дар шароити низоми кредитии таҳсил ба таври комил, асоснок ва мустаҳкам роҳу равиши ташкил ва иҷрои онро ба даст меорад.

Аз ин лиҳоз моҳияти мафҳуми «қобилият» ва «қобилиятнокӣ»-ро сифатҳои руҳии омӯзанда дар заминаи донишҳои қавӣ, маҳорат ва малакаҳои

устувор таҳким мебахшад. Ба ин маънӣ «қобилият» ва «қобилиятнокӣ» вижагиҳои инфиродӣ-руҳии шахсияти донишҷӯ аст, ки дар чараёни кори бонизоми мағзи сар ба амал меояд ва дар вазъи фаъолияти мустақил ва донишандӯзӣ ба пешрафт ва бозёфтҳои таълиму омӯзиш мусоидат менамояд.

Асос ва бунёди ҳама гуна навъи «қобилият»-ро нишонаҳо ва осори истеъдоди фитрӣ намоён месозад. Нишонаҳои истеъдод аксаран зотӣ ва табиӣ буда, он аз даврони валодат ва туфуллият сарчашма мегирад, дар масири камолоти қуддат ташаккул ёфта, сонитар ҳангоми таҳсил дар зинаҳои гуногуни касбу камол рушд меёбад. Маҳз хусусиятҳои инфиродӣ ва шахсӣ ҳамаҷун нишонаҳои истеъдоди фикрӣ ва табиӣ зуҳур мекунад. Истеъдод ҳануз маъноӣ «қобилиятнокӣ» ва қаволати рушди онро таъмин намекунад. Он (истеъдод) метавонад ба «қобилият» табдил ёбад ва ҳатто наёбад, зеро моҳияти онро таълиму тарбия ва фаъолияти босамари мустақилкорӣ ва худмаърифатӣ худомӯзӣ таҳким мебахшад. Дар сурати тақвият набахшидан ба раванди омӯзиш, ҷустуҷӯ, такрор ва худкориву фаълмандӣ чароғи истеъдод тез ҳомуш мегардад, ки дар ин бобат ниёкони бузургони мо борҳо таъкид ба амал овардаанд:

Машқу таълим ҳар ду мебояд,

Ғар яке нест, қор нақӯ н-ояд.

Ё худ:

Рамзошноӣ маънӣ ҳар хирасар набошад,

Таъби салӣм фазл аст, ирси падар набошад (Бедил).

Таъбири зеринро Мавлоноӣ Балх зиёда тақвият мебахшад:

Ҳазор гуна адаб қон зи ишқ омӯзад,

Ки он адаб натавон ёфтан ба мактабҳо.

Яъне ишқи омӯзиш, муҳаббат ба илму ҳунаромӯзии қомил, парвози афкори баландмазмун ва паҷуҳишҳо ба вусъати истеъдод ва қобилияти эҷодӣ роҳи васеъ мекушояд. Омӯзиш сӯи матлаб ва қониби қушоиш мебарад ва қалиди қуфл дар дасти ҳамоноест, ки ӯ қудрати дарқушӣ дорад, на дарбандӣ.

Муҳаққиқи намоёни рус Б.М. Теплов ишораҳои хуб дар робита бо вижагиҳои ташаккули қобилияти муҳассилин мекунад. Аз ҷумла, изҳор медорад, ки қобилият худ ба худ тавлид ва фитрӣ шуда наметавонад. Танҳо истеъдод метавонад модарзод ва табиӣ бошад. Истеъдодро М.Б. Теплов ҳамчун хусусияти анатомӣ-физиологӣ арзёбӣ карда, чунин мешуморад, ки он дар заминаи рушди қобилият вусъат меёбад ва қобилият натиҷаи ҳамон рушд аст. Табиист, ки қобилият ба фаъолияти комил ва босамар мусоидат хоҳад кард. Зиеда аз он, чунонки М.Б. Теплов изҳор медорад, «қобилият бидуни фаъолияти мушаххас дар доираи ин ё он касбу ҳунар амал нахоҳад кард» Б.М. Теплов *Способности и одарённость // Психология индивидуальных различий. Тексты. – М.: изд-во Моск. у-та, 1982. – С. 133).*

Дар таҳқиқоти мазкур мо кӯшиш кардем, ки моҳияти аслий ва мантиқии қобилият ва қобилиятнокии донишҷӯ-омӯзгори ояндаро аз нигоҳи ҳамбастагӣ ва алоқамандӣ бо фаъолияти мустақили ӯ таҳлил ва назарандозӣ кунем. Яқин гардид, ки қобилият танҳо дар заминаи фаъолияти мушаххас зухур меёбад. То даме, ки муҳассилин ба ин ё он паҳлу ва самти касби интихобкардааш фаъолият намекунад, қобилияти ӯ пинҳон мемонад. Аз ин ҷо бармеояд, ки қобилият – омехта ва ихтиллоти истеъдоди фитрӣ ва ба тозагӣ дастрасшуда маҳсуб меёбад.

Истеъдоди фитрӣ ва табиӣ бо хусусиятҳои модарзодӣ ва аслий дар заминаи тарбия, омӯзиш ва раванди пурқори фаъолияти касбӣ рушд мекунад. Ба донишҷӯ-омӯзгори оянда зарур меояд, ки ҳангоми таълим дар макотиби оли ва хоса дар фазои кредитии таҳсил ба донишҳои нав, маҳорату малакаҳои ҳосилшуда така намуда, маҳорату малакаи хешро дар доираи фаъолияти мустақил густариш ва тақвият бахшад.

Истеъдод моҳиятан сатҳи олии рушди қобилияти назаррас буда, дар доираи фаъолияти мустақил рӯйнамо мегардад. Донишҷӯи боистеъдод ҳамеша аз пайи пайдо кардани дониши нав дар заминаи омӯзиши мустақил аст. Ӯ дар ҷаҳорҷӯбаи ғояву ақида ва сатҳи хуби таҳлилу баёни фикри тоза рӯ ба эҷод меорад. Мусаллам аст, ки дар ин раванд хислатҳо ва нишонаҳои

худкорӣ, худомӯзӣ ва худмаърифатии донишчӯ-омӯзгори оянда дар заминаи кӯшиш, майлу ҳавас ва меҳнату заҳмат мақом ва манзалати хоса пайдо мекунад.

Дар партави гуфтаҳои боло мутобиқи марҳилаҳои раванди низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ гурӯҳҳои асосии ташаккули қобилияти эҷодиро дар заминаи фаъолияти мустақил метавон чунин арзёбӣ кард:

- пешбиниҳои раванди ташаккули қобилият тавассути парвариши дониш, маҳорат ва малакаҳои мақсаднок, ки хусусияти эҷодӣ ва эҷодкорӣ дорад;

- малакаҳои амалӣ – истифодаи имкониятҳои таҳлил ва ҷамъбасти иттилооти илмӣ, қобилияти дар амал татбиқ карда тавонистани ғояи тарҳрезӣшуда, ки ба ташаккул ва рушди қобилияти эҷодии донишчӯ-омӯзгори оянда равона шудааст;

- маҳорати мустақили омӯзишӣ ва таҳлилӣ – кор кардан бо адабиёти илмӣ, лаёқати мушоҳида карда тавонистан ва арзёбии интиқодӣ, нигоҳи мантиқӣ ба фаъолияти мустақили ҳеш дар партави зухури қобилияти эҷодӣ, синтез ва таснифи натиҷаҳои бадастомада, муқоиса ва типологияи масъалаву маводҳои мавҷуда ва нав дастрасёфта.

Қобилияти эҷодии донишчӯ-омӯзгори ояндаро дар шароити низоми кредитии таҳсил ҳамчун маҳорати азбар намудани донишҳо, ташаккули маҳорату малака дар рушди шахсияти кордон ва соҳибтахассус тавассути кори мунтазами мустақилона дар ҷодаи интиҳобшуда мешуморем. Мутолиаи пайвастаи адабиёти илмӣ-методӣ, педагогӣ ва раёвониноӣ, омӯзиш ва синтези таҷрибаи пешқадам, амалисозии таҳқиқоти проблемавӣ, омодаҳои гузориш ва маҳсули эҷодӣ дар пояи интишори мақолаю тезисҳо, маъруза дар конференсҳои илмӣ-амалӣ донишчӯро ба фаъолияти мустақилонаи эҷодӣ ҳавасманд ва сафарбар месозад.

1.3. Самтҳои пешбурди фаъолияти мустақилона ва рушди қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил

Аз охири солҳои 70-ум ва шурӯъ аз аввали солҳои 80-ум дар қаламрави Иттиҳоди Аврупо барномаҳои гуногуни таҳсилот зери дастгирии Шӯрои Аврупо ба кор даромад. Мақсади роҳандозии барномаҳо таҳия ва коркарди масъалаҳои фаромиллии таҳсилоти олӣ буд, ки дар навбати худ мазмун ва мундариҷаи барномаҳоро дар партави санад ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи маориф ва мутобиқат ба меъёрҳои ягонаи аврупоӣ ба маърази муҳокима ва ҳалу ҷалб гузошт. Вазифаи асосӣ дар роҳандозӣ ва ҷорикунии дипломҳои стандарти ягона муайян гардид. Чунин иқдом тавассути қабули тамоюли ягонаи ҷаҳон таҳсилот таҳти унвони раванди Болония ҳукми қабул пайдо кард.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалисозии дигаргунӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 июни соли 2004, №291 барои солҳои 2004-2009 шурӯъ гардид, ки мутобиқи он гузариш ба технологияи кредитии таълим дар ду муассисаҳои таҳсилоти олии таҷрибавии мамлакат: Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон ва Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон татбиқ гардид. Ба ин мақсад муассисаҳои таҳсилоти олии мазкур бастаи маводи таълимию методиро доир ба ҷорикунии низоми шакли кредитии таълим таҳия ва мураббаъ карданд. Аз он рӯзҳо инчониб муассисаҳои таҳсилоти касбии олии мамлакат ба низоми нави кредитии таҳсил гузаштанд. Натиҷа чунин шуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи қонунгузорӣ сохтори сезинагии таҳсилот: бакалавриатура, магистратура ва PhD (докторантура) қабул гардид.

Айни замон низоми кредитии таҳсил дар зинаҳои бакалавриатура ва магистратура дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба воқеият табдил ёфт ва амал мекунад. Низоми анъанавии дузинагии аспирантура ва докторантура барҳам дода шуда, ба низоми нави PhD (докторантура) иваз гардид. Дар ҷумҳурӣ аз 2 ноябри соли 2012, №625 Қонуни «Низомнома оид ба таъсис ва

тасдиқи Шӯроҳои диссертатсионӣ оид ба ҳимоя ва додани дараҷҳои илмӣ-доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисосҳо» низ қабул шуд.

Гузариш ба низоми ҷадиди кредитии таҳсил дар зинаҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти ҷумҳурӣ як навъ мақоми устувор пайдо карда, имкониятро дар роҳандозии тозаистикболи зинаи дараҷаи академии соҳаи таҳсилот фароҳам овардааст. Ҳадафи асосии чунин қарор ва иқдомот - ҳамгирошавии низоми миллии соҳаи маориф ба фазои ягонаи байналмилалӣ таҳсилот ва баланд бардоштани нерӯ ва қудрати академии донишҷӯ-омӯзгори оянда мебошад.

Аз ин рӯ, дар шароити низоми кредитии таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти касбии олии самти педагогӣ кори мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба тарзи фаъоли кори эҷодии муҳассилин табдил меёбад. Айни замон талабот ба донишҷӯён ташаббускор ва мустақил, ки ба шароити нави таълиму омӯзиш тариқи нав ворид мешаванд, мутобикшавии мувофиқи онҳоро ба миён мегузорад. Талабот на танҳо ба омодасозии назариявии донишҷӯён ҳамчун омӯзгорони ояндаи соҳибхтисос, балки дар самти ташаккули маҳорат ва малакаҳои фикрию эҷодии онҳо афзун мегардонад ва имкониятро барои мустақилона азхудкунии касби пешакардаи худ, ташаккули тафаккури интиқодӣ, изҳор ва дифои ақидаҳо, эътиқод ва итминон ва амсоли онро дар раванди низоми кредитии таҳсилот таҳким мебахшад.

Чунонки аз ин гуфтаҳо бармеояд, ҳадафи асосӣ – омодасозии самарабахши донишҷӯ-омӯзгори оянда, рушди шахсияти ӯ чун педагог ба шумор меравад ва тавассути шомилшавии пайвастаи муҳассилин ба фаъолияти мустақилона ба даст меояд ва хусусиятҳои ташаккули маҳорату малакаи эҷодиро касб мекунад.

Фаъолияти мустақилона сатҳи баланди фаъолияти маърифатӣ-зеҳнӣ маҳсуб ёфта, донишҷӯён-омӯзгорони ояндаро ба амалҳои одӣ маҳдуд насохта, истифодаи унсурҳои технологияи наву тозаи педагогиро бо роҳу

узули санчиш, мушоҳида, муқоиса ва муоина ба маърази таҳлил, муҳокима, иҷро ва озмоиш мегузорад.

Дар солҳои охир таваҷҷуҳи беш аз пеш ба кори мустақилона дар раванди низоми таълими кредитӣ ба ҷашм мерасад, зеро он ба ташкили оқилона ва баландшавии фаъолияти фикрӣ мутобиқи фанҳои гуногуни таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти олӣ роҳ мекушояд. Ба дигар маънӣ, дар раванди таҳсил чунин тарзи кор ва муносибат омодакунанда ба фаъолияти мустақилонаи ҳар як донишҷӯ-омӯзгори оянда ба назар мегирад ва мушоҳидаи санчишҳоро дар ин самт вусъат мебахшад. Аз ин лиҳоз, ташаккули мунтазами маҳорату малакаи муҳассилин дар шароити низоми кредитӣ дар таҳким ва густариши қобилияти эҷодӣ, маърифатӣ-зеҳнӣ, худомӯзӣ, истифодаи эҷодкорунаи донишҳои ҳосилшуда дар фаъолияти касбӣ мусоидат менамояд.

Аксари олимони М. Лутфуллоев, Ҷ. Шарифов, Ф. Шарифзода, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов зимни банақшагирӣ ва ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён таваҷҷуҳи худро ба ҷанбаҳои умумии дидактикии фаъолияти мазкур ҷалб менамоянд, вале таваҷҷуҳи бештари онҳо ба масъалаҳои таъмини протсессуалӣ, ҳавасмандӣ ва технологияи фаъолияти мустақилонаи эҷодии омӯзгорони оянда нигаронида шудааст.

Мавриди зикр ва ёдоварист, ки қулли муҳаққиқоне, ки ба проблемаи ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён ҷун омили пешрафт ва ташаккули қобилияти эҷодии онҳо таваҷҷуҳ кардаанд С.И. Архангелский, Е.Я. Голант, С.И. Зиновев, А.Г. Молибог, Н.Д. Никандров, П.И. Пидкасистий., Ҷ. Шарифов ва дигарон шарҳу тафсири гуногуни мафҳуми мустақилияти муҳассилинро пеш гирифтаанд. Аз ҷумла, С.И. Архангелский ифодаи кори мустақилонаро ҳамчун воситаи кӯшиш ва тафаккули бевосита ва мустақилона дар самти пайдо намудани маълумот ва иттилооти зарурӣ, ба даст овардани донишҳои нав ва истифодаи он дар ҳақиқаҳои таълимӣ, илмӣ ва касбӣ шарҳ медиҳад. Муҳаққиқи дигар А.Г. Молибог унсурҳои фаъолияти мустақилонаро арзёбӣ намуда, ба он тавлиди маҳсули эҷодӣ, дарки мазмун ва муҳтавои машғулияти лексионӣ, омодашавӣ ба имтиҳонот, санчишҳо, корҳои

курсӣ ва дипломиро ворид мекунад. Р.А. Низомов кори мустақилонаи донишҷӯёнро ҳамчун навъҳои гуногуни фаъолияти шахсияти гурӯҳии фикрии донишҷӯён дар машғулиятҳо ё дар вақти берун аз аудитория, бе роҳбарии устод, вале дар зери назорати вай баррасӣ менамояд. Ҷ. Шарифов кори мустақилонаи донишҷӯёнро ҳамчун тавсифи тадбирҳо оид ба тарбияи фаъолнокӣ ва мустақилияти ҳамчун хусусиятҳои шахсият, сайқал додани қобилиятҳо ва малакаҳо барои ба даст овардани иттилооти муфид арзёбӣ мекунад. И. Илясов, В.Я. Ляудис кори мустақилонро ҳамчун ҷузъи таркибии раванди таҳсил баррасӣ намуда, роҳу равиши раҳнамоии омӯзгорро сарфи назар аз ҳузурӣ ва ғайриҳузурӣ буданаш нишон медиҳад.

Зери мафҳуми кори мустақилонаи донишҷӯ-омӯзгори оянда имконияти инфиродии омодагӣ ба фаъолияти бевоситаи пажӯҳиш ва ҷустуҷӯи проблемаи илмӣ-таҳқиқотӣ доир ба ин ё он фанни тахассусӣ дар раванди таҳсилот фаҳмида мешавад. Кори мустақилонро дар шароити низоми кредитии таҳсил дар макотиби олӣ ҳамчун воситаи самараноки педагогӣ дар рушди қобилияти эҷодии муҳассилин тариқи худомӯзӣ, худтакмилёбӣ шуморида, дар раванди таълиму омӯзиш чунин самтҳои мубрами онро муайян кардан мумкин аст:

– имконияти азхудкунии амиқи донишҳо, рушди маҳорат ва малакаҳои касбӣ дар заминаи ташкили кори мустақилона ва ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда;

– чун воситаи боэътимод ва асосии татбиқи донишҳои назариявӣ ба таҷрибаи амалӣ шудани кори мустақилона ҳини фаъолияти ояндаи омӯзгор;

– нерӯ ва хусусиятҳои маърифатӣ-зеҳнӣ доштани кори мустақилона дар ташаккули қобилияти эҷодии шахсияти донишҷӯ – омӯзгори оянда, таъмини масъулият ва мустақилият, рушди тафаккури интиқодӣ, фарҳанги муошират ва қудрати баёни матлаб дар партави худидоракунии, худомӯзӣ ва худрушдкунӣ.

Дар бахши дуруст ташкил кардан ва гузаронидани кори мустақилонаи донишҷӯ-омӯзгори оянда риояи қисматҳои ҷудонашавандаи он, амсоли

омодагии руҳӣ, майлу завқ ва ҳавасмандӣ, суботи маърифатӣ, маҳорати иртиботӣ, дониستاني роҳу равиши иҷрои кори мустақилона, маҳорати самтгирӣ кардан, азхудкунии тарзу усули босамар ва натиҷабахши он зарур шуморида мешавад.

Ҷойгоҳи хосро дар таҳқиқоти мо шаклҳои гуногуни роҳандозии кори мустақилона бо маводҳои омӯзишӣ, аз ҷумла, фаъолияти илмӣ ва эҷодӣ дар доираи машғулиятҳои семинарӣ-амалӣ; корбасти шаклҳо ва усули таъмини ташаббускорӣ, иҷрои супоришоти хусусияти проблемавӣ ва эҷодидошта; ба даст овардани иттилооти иловагӣ доир ба мавзӯи мавриди омӯзиш, баҳсу мунозира, мубоҳисаҳои илмӣ; фаъолияти мустақил дар доираи лоиҳаи пажӯҳишӣ дар бар мегирад. Дар қисмати корҳои беруназдарсии таълим навиҳои зерини корҳои мустақилона: иҷрои корҳои фармоишӣ доир ба проблемаи фанни таълим, мурағбат додани тестҳо ва амсоли он низ муҳим арзёбӣ мешавад.

Табиати кори мустақилона аз мавҷудияти унсурҳои истеъдод, қобилият ва фаъолияти эҷодӣ сарчашма мегирад, ки дар таъмину татбиқи он мақоми тафаккури мантиқии донишҷӯ-омӯзгори оянда басо муҳим мебошад. Дар ин бобат психологи амрикоӣ Гилфорд, ки бештар ба масъалаи нерӯи зеҳнии инсон таваҷҷӯҳ кардааст, чунин мешуморад, ки ба шахсиятҳои эҷодӣ ва эҷодкор тафаккури тафриқавӣ хос аст.

Инсонҳое, ки чунин намуди тафаккурро соҳибанд, дар кушодан ва баёни ин ё он масъалаи проблемавӣ кӯшиш ва рағбати худро ба дарёфти ягона роҳи ҳали он равона намеkunанд. Онҳо бештар ҳали масъаларо бо роҳу равиши ҳамагунаи имконпазир ва пайдо кардани вариантҳои гуногун ба анҷом мерасонанд. Чунин тоифа қудрати ҳал ва эҷоди роҳҳои мухталифи масъаларо пеш гирифта, робитаи мутақобилаи натиҷаҳои ба дастомадаро муқоиса ва матраҳ меkunанд. Ин нави мавҷудаи қобилият дар заминаи пажӯҳиш ва иҷрои мустақилонаи масъала ба вуқӯъ меояд ва дар пояи тафаккури мантиқӣ ва эҷодӣ рушд ва арзи амал мекунад. Хусусиятҳои барҷастаи чунин намуди тафаккур инҳоянд:

1. Қобилияти дар муддати кутӯҳ баён кардани миқдори муайяни ақида ва ғояҳои нав.
2. Гузориши масъала ва ҳали он дар самти пешбурди раванди таҳсил ва роҳу усули самараноки таълим ва тадрис.
3. Қудрат ва қобилияти эҷоди афқору ғояҳои нави соҳаи таҳсил мутобиқи фанни тахассусӣ.
4. Истеъдод ва лаёқати идома додани маҳсули эҷодӣ ва ба он ҳусни хотима бахшидан.

Ба андешаи мо кулли ин унсурҳои қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда паҳлуҳои хос ва баргузидаи истеъдоди фитрӣ ва табиӣ ӯро ба маърази тасдиқ ва собит мегузорад. Аз ҷумла, на ҳамаи муҳассилин қудрати дарки масъалаи таълим ва таҳқиқро соҳибанд, зеро аксарият онро амиқ дарк карда наметавонанд. Дигар ин ки татбиқи малакаҳои таҳлил ва ҷамъбаст ҳангоми ҳали масъала бо роҳу равиши гуногун ва мухталиф ба ҳар муҳассилин даст намедиҳад. Зиеда аз ин. қобилияти дарки проблема дар шакли пурра ва бутун бидуни ба қисматҳо ҷудо кардани он низ аз афзалияти ашҳоси соҳиби тафаккури мантиқӣ ва эҷодӣ аст. Ниҳоят, лаёқатмандӣ дар самти пайдо намудани иттилооти тозаю навин дар пояи тафаккури интиқодӣ ва мантиқӣ даст медиҳад ва қобилияти омӯзгори ояндаро собит менамояд.

Дар маҷмӯъ гуфтан ҷоиш аст, ки рушди қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил аз маҳсул ва натиҷаи мустақилона ғаёлият бурдани ӯ вобаста буда, дар заминаи парвариши маҳорати ҷустуҷӯкорӣ, омӯзиши адабиёти илмӣ-педагогӣ, равоншиносӣ, методӣ, ҷамъбасти андешаву хулосаҳо ба даст меояд. Фаҳмиши масъала аз нигоҳи мантиқ ва моҳияти гузориши масъала имкон медиҳад, ки вусъати ғаёлияти мустақилонаи омӯзгори оянда дар партави мавқеъ ва назарандозии эҷодӣ такмил бояд ёбад.

Дар шароити низоми кредитии таҳсил омодагии донишҷӯ-омӯзгори оянда тавассути омӯзиш ва баҳрабардорӣ аз унсурҳои кори таҳқиқотӣ, ки табиати пажӯҳишӣ дорад, бештар вобаста аст. Ба кори мустақилона рӯ

овардани омӯзгори оянда дар фазои таҳсилоти олии касбӣ бо дониши қавӣ ва иттилоотии соҳаи интиҳобкардааш ба василаи фаъолмандӣ ва қобилияти таҳлилу ҷамъбасткунӣ (синтез) манфиатбахш хоҳад буд.

Чунин изҳори ақида дар пояи асосҳои назариявӣ ва методологии масъала шарҳи худро мебад. Чунончи, дар партави рушди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ дарёфти бевоситаи проблемаи ташаккули маърифатӣ-зеҳнӣ ва қобилияти эҷодии омӯзгори оянда ба амал меояд. Одатан, омӯзгоре, ки дар мақоми ашхоси пажӯҳишкор фаъолияти мустақил мебарад, бо факту рақам ва маводҳои ҷолиб дар мавриди таълиму тадриси мактаббачагон ва муҳассилин шинос мешавад. Ҳар қадар фаъолияти мустақили омӯзгор дар ҷодаи омӯзишу таҳқиқ мунтазам идома меёбад, ҳамон қадар ташаккули қобилияти эҷодии ӯ рушд ва такмил меёбад.

Дар робита ба ин ақида ҷанбаи дигари фаъолияти мустақили донишҷӯ-омӯзгори оянда падида меояд. Сухан оид ба истифода аз роҳу усул ва методҳои самараноки омӯзишу пажӯҳиш тавассути кори мустақилона ва ҳадафҳои расидан ба матлаб меравад. Омӯзгори оянда тадриҷан ба давраи дигари рушду такомули хеш – қобилияти таҷдид ва идора кардани амалҳои шахсӣ, худфаъолиятӣ, худмуаррифӣ дар заминаи бозёфти эҷодӣ мерасад.

Дар раванди таҳсилоти олии касбӣ дар шароити низомии кредитии таҳсил бо мақсади рушди қобилияти эҷодии муҳассилин як нуктаи муҳимро махсус арзёбӣ бояд кард. Дар тафаккури донишҷӯ мақоми омӯзгор чун шахсияти офарандаи шароити мусоид барои азбар намудан ва пешниҳод кардани маҷмӯи донишҳо, иттилоот, маълумот ва таълимот ҳамеша бояд нақш бандад. Дар адабиёти илмӣ чунин хусусиятро асолати (фукция) фасилитаторӣ меноманд. Моҳиятан ин истилоҳ маънои «*осон кардан, ёрӣ додан, мусоидат кардан*» дар таълиму омӯзишро дорад.

Мафҳуми зерин ба педагогика аз соҳаи «*равониносии башардӯстӣ*» ворид гардида, аз таҷрибаи пешқадами афкори илмӣ-педагогии мамлакатҳои Ғарб, аз ҷумла, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико сарчашма мегирад. Замоне мактабҳои миёнаи Амрико ба низомии нави ташаккули қобилияти эҷодии

хонандагон мегузаранд ва дар роҳи самараноки амалӣ сохтани рағбату майли хаваси мактабиён ба фаъолияти мустақили худомӯзӣ, худташаккулдихӣ ва худидоракуни пажухишҳо мебаранд.

Мантиқ ва матлаби ташаббуси фасилитаторӣ аз он иборат аст, ки донишчӯ-омӯзгори оянда на танҳо бо дониш, балки бо маҳорату малакаи фаъолияти мустақил шуғл варзидан, ҷустуҷӯ кардан ва пайдо намудани маълумот ва иттилооти ҷадиди самти педагогӣ мусаллаҳ мегардад. Ба таъбири дигар, омӯзгор-фасилитатор шахсест, ки барои омӯзонидан, азбар кардан ва эҷод кардани муҳассилини макотиби олии самти педагогӣ сахм мегузорад.

Дар фаъолияти донишчӯ-омӯзгори оянда маҳорати фасилитаторӣ аслан унсури хос ва тавъам ба касбу кори риштаи педагогӣ буда, дар раванди робитаи ҳамешагии «омӯзгор-хонанда», ки аз муносибатҳои ҳасанайи омӯзгор, андешақорию таҳаммулпазирӣ, фаҳмиши маърифатӣ-тарбиявии масъала бармеояд, зухур мекунад. Барои ташкили чунин муносибат ва робитаҳои мутақобила омӯзгори оянда дар раванди таҳсил дар макотиби олии бояд пурра омода гардад ва аз ҳар имкониятҳои кори мустақилона, ки ҳам дар вазъи бевосита ва ҳам бавоситаи низоми кредитии таълим амал мекунад, истифода барад.

Мусаллам аст, ки яке аз масъалаҳои умдаи фаъолияти донишчӯ-омӯзгори оянда дар давраи таҳсил дар макотиби олии маҳсулноки, ғайрат ва ҷидду ҷаҳди ӯст. Маҳз дар заминаи кӯшиш ва машаққатҳо, мустақилона омӯхтанҳо ва ҷустуҷӯ карданҳо қобилият ва истеъдод парвариш меёбад ва рушд мекунад. Эҷод ва эҷодкорӣ омӯзгор мисли фаъолияти оҳангсоз ва рассому наққош аст, шояд аз онҳо низ мураккабтар ва нозуку ҳассостар.

Аслан мазмун ва муҳтавои касби педагогӣ дар раванди фаъолияти омӯзгор инъикос мегардад. Бесабаб онро фаъолияти педагогӣ ном намебаранд ва он тавъам ба асолати доимии эҷодӣ ва эҷодкорӣ аст ва дар ҳар як лаҳзаи дарс, таълиму тадрис, тарбия ва муносибату муошират ба мушоҳида мерасад. Кори педагогӣ шакли хос ва баргузидаи фаъолияти

ичтимоист ва он аз насли калонсол ба насли наврас дастрасӣ ба фарҳанги миллӣ, таҷрибаи илму дониш, ибрату сабақ мебошад. Маҳз омӯзгор шароити мусоиди рушд ва омодагии хонадагон ва ҷавононро ба иҷрои вазифа ва асолати хеш дар назди халқ, ватан ва кишвари азиз фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз тайёр шудани донишҷӯ-омӯзгори оянда дар давраи таҳсил дар макотиби олӣ мавриди ташаккули касбии ӯ ҳини таълиму омӯзиши мустақил ва мутобиқ шудан ба вазъи эҷод ва эҷодкорӣ ба вуқӯъ мепайвандад.

Ҳамин тариқ, дар давоми таҳсилот дар макотиби олӣ масъалаи кори мустақилонаи донишҷӯён дар мадди аввал қарор мегирад, гарчанде ки тағйирот дар шакл ва мазмуни таълиму тадрис дар солҳои охир ҷиддан тағйир пазируфта, низому тартиботи махсус, амсоли тарзи кредитии таҳсил ба ҳукми амал даромад. Дар робита ба ин тадбир муҳим мешуморем, ки мафҳуми *«фаъолияти мустақил»*, *«қобилияти эҷодӣ»*, *«мустақилият»*, *«тафаккури интиқодӣ»* ва монанди он равшан ва возеҳ гардад.

Дар вожаномаи забони русӣ зери таҳрири С.И. Ожегов [115] истилоҳи «мустақилият» якчанд маъно дорад: фаъолияти бевосита ва алоҳида, фаъолияти инфиродии шахсӣ, мустақил амал кардан; ташаббус ва ибтикороти шахсии ба даст омада ва ҳоказо.

Муҳаққиқ Ф.Н. Гоноболин ҷонибдори ақидаҳост, ки мустақилиятро ҳамчун усули иҷрои махсуси иродавӣ ва ё тавсияву супоришшуда дар ҳали масъалаҳои маърифатӣ-зеҳнӣ мешуморанд [42].

Тибқи донишномаи педагогӣ, мустақилият аз сифатҳои шахсияти омӯзгор шарҳ ёфта, дорои ду омили бо ҳам марбут арзёбӣ мегардад: ҳамчун воситаи расидан ба ҳадаф – донишу маҳорат ва малакаҳои ҳосилшуда ва сониян, чун муносибати омӯзгор ба раванди фаъолияти мустақил, парвариши маҳорати эҷод ва навоарӣ, натиҷаҳои ба дастомада ва робитаи тахассусӣ бо ҳамкасбон дар раванди фаъолият.

Академик Ф. Шарифзода дар таҳқиқоти худ мустақилиятро ҳамчун сифати хоси шахсият баррасӣ намуда чунин изҳор медорад: «бевосита ва бе кӯмаки ҷонибе аз худ кардани донишҳо ҳини фаъолият, ҳали масъалаҳои

маърифатӣ-зеҳнӣ бо мақсади таҳаввули минбаъда ва такмили маҳорату малакаи таълимии хешво» [161].

Т.Э. Такаева мустақилиятро ҳамчун «низомии муҳимтарине мефаҳмад, ки хосияти шахсияти рушдбандаро ташаккул дода, қобил аст дар ҳар гуна сатҳи азхудкунии фаъолият зоҳир шуда, ба инсон имкон медиҳад, ки ҳудаш мустақилона, ташаббускорона таҷрибаи ҳаётии худро ихтиёрдорӣ кунад, мақсад гузорад, воситаҳоро интихоб карда, боисрориро дар дастбӣ ба ҳадаф нишон дода, кирдорҳои худро арзбӣ кунад» [137].

И.Я. Лернер мустақилиятро ҳамчун «гудози мураккаби хусусиятҳои органикӣ ва маҳоратҳои худ» маънидод мекунад. А.Н. Леонтьев онро ҳамчун интиҳоби татбиқи усули муайяни ҳалли вазифаҳо арзбӣ мекунад [82]. Дар таърифи С.Л. Рубинштейн мустақилият ҳамчун «маъноӣ бошууронаи сабабмандшудаи амал ва ҳавасмандӣ», «таъсирнопазирӣ аз талқин ва таъсири бегона», «маҳорати инсон барои кашфи мустақилонаи асосҳои объективӣ барои маҳз чунин рафтор кардан, на ба таври дигар» [130] фаҳмида мешавад. Аз ҷониби ӯ асосҳои фаҳмиши муосири мустақилона ҳамчун сифатҳои шахсият таъкид ҷамъааст.

Дар таърифи Н.Г. Дайри мустақилият ҳамчун сифате баррасӣ мешавад, ки ба инсон имкон медиҳад «амалан падидаҳои зиндагиро ба назар гирифта, вазифаҳои бавучудояндаро баррасӣ намуда, қобилияти гузоштани онҳо ва ҷфтанӣ методҳои ҳали онҳо, фикр кардан ва оқилонаву эҷодкорона амал карданро соҳиб бошад» [48].

Дар қорҳои муҳаққиқони маъруфи рус А.Н. Леонтьев [101], Л.М. Пименова [121], Р.И. Шукина [163] мустақилият ҳамчун нишондиҳандаи дараҷаи ташаккули қобилиятҳои мушаххаси шахсияти омӯзгор, ҳамчун унсури қомили иҷтимоишавӣ баррасӣ мегардад, ки арзиши он бо қонсепсияи ташаббусқорӣ ҳамчун субъекти фаъолият ва муносибатҳо муайян карда мешавад.

Таҳлили ақидаҳои муҳаққиқон ва адабиёти илмӣ собит месозад, ки вожаи «мустақил» ва ифодаи «фаъолияти мустақил» ҳамчун амалқарди ҳос

ва бевоситаи донишчӯ-омӯзгори оянда бо тамоми рукнҳо ва паҳлуҳои пажухишӣ, ҷустуҷӯӣ, пайдо кардани маълумот ва иттилооти нав, шиносӣ ва кор бо асарҳои илмӣ-педагогӣ, равшанӣ ва амсоли он буда, дар рушди комили сифатҳои касбӣ мусоидат менамояд.

Л.С. Выготский, М.А. Данилов, Н.А. Половникова, Т.И. Шамова ва дигарон фаъолияти мустақили донишчӯи макотиби олиро дар пайвастагӣ бо камолоти мунтазами маърифатӣ-зеҳнӣ ҳамчун зухурот ва хусусияти эҷодкорӣ ӯ шарҳ дода, онро бо омодашавӣ ба фаъолияти ояндаи педагогӣ маҳсуб медонанд. Аз ҷумла, Е.Б. Ястребова низ амалҳои мустақили ва пажухишии донишчӯро дар рушди қобилияти эҷодии вай чун «хусусияти хоса дар тамоюл ва маҳорати азхудкунии донишҳо ва фаъолияти амалӣ, истифодаи васеи он дар раванди баррасии масъалаҳои таълим ва тадрис арзёбӣ мекунад, ки ҳадафи он омодашавӣ ба фаъолияти касбӣ мебошад» [170].

В.С. Тесленко моҳияти фаъолияти мустақили донишчӯи макотиби олиро ҳамчун нишонаҳои қобилияти ҷустуҷӯӣ ва эҷодӣ дар «*маҳорат ва салоҳияти таълимгиранда дар самтгирии ин ё он масъала, имконияти саҳеҳу мукаммал ташаккул додани маҳорату малакаи омӯзгорӣ, дарёфти роҳу усули омӯзиши мувофиқи маҷмӯи методҳои анағанавӣ ва муосир, маҳорати кор кардан дар вазъи инфиродӣ, гурӯҳӣ ва иштироки фаъол дар раванди таълиму тадрис*» меҳисобад [140].

Т.И. Шалавина муҳимияти ҷанбаи ҳавасмандиро дар сохтори фаъолияти маърифатӣ-зеҳнии мустақилона алоҳида таъкид карда, аз ҷумла, чунин қайд мекунад: «барои он, ки фаъолияти мустақили муҳассилин ба рушди маърифатӣ-зеҳнӣ саҳм гузорад, бояд ӯ бо кӯшиш ва рағбати нерӯи зеҳнии худ ба азхуд кардани донишҳо ва татбиқи амал шудани он, ба талаботи замон ва воқеияти иҷтимоӣ мутобик шудани он роҳ гирифта, мунтазам дар фазои самарабахши фаъолияти мустақилона, пажухиш ва бозёфтҳо қарор гирад. Маҳз омодагии ҳавасмандона ва завқу майл донишчӯ-

омӯзгори ояндаро ба фаъолияти педагогии босифат ва босалоҳият раҳнамун месозад» [155].

Тавре дида мешавад, моҳият ва мазмуни «*фаъолияти мустақил*» чун рукни ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгори оянда аз ҷониби муҳаққиқон мавриди баррасӣ қарор гирифта, маҳорати ҷустуҷӯӣ ва пажӯҳишии донишҷӯро ба мадди нахусти рағбат ва кӯшишу рағбат мегузорад. Чунин ташаббус ва ибтикорот дар шароити низоми кредитии таълим бештар ҳукми ногузир пайдо мекунад ва муҳассилинро ба дарёфти роҳу равиши кор ва фаъолияти мустақил ҳидоят менамояд.

Дар робита ба ин қазияи илмӣ дарк кардан муҳим аст, ки раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ҳамон вақт босамар мегардад, ки агар воситаҳои моддӣ, таълимӣ-методӣ, таҷҳизотӣ ва технологӣ дар густариш ва раванди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ-омӯзгори оянда фароҳам бошад, дар ҳамбастагӣ бо ҳамаи унсурҳои ҷирирасон дар рушд ва тақомули қобилияти эҷодии муҳассилин саҳм гузорад. Танҳо мукаммалият ва дастрас будани кулли воситаҳои зикршуда имкон медиҳад, ки кори мустақилона ҳамчун асос ва заминаи рушди қобилияти эҷодӣ ва тафаккури мантиқии муҳассилин – педагоги оянда дар раванди низоми кредити таҳсил пайваста амалӣ гардад.

Дар адабиёти илмӣ педагогии ватанӣ таҳқиқотҳои комил дар робита ба проблемаи фаъолияти мустақили донишҷӯ-омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил чандон муфассал мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Худи раванди низоми кредитӣ падидаи нав аст ва он аз муҳаққиқон дарёфти роҳҳои самараноки проблемаи кори мустақилонро бо мақсади тақомули қобилият ва салоҳиятмандии эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда ба рӯзномаи таҳқиқотҳои илмӣ мегузорад. Аљон бо вуҷуди мубрамият ва муҳиммияти масъала ташкил ва роҳандозии фаъолияти мустақилонаи муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ дар шароити низоми кредитии таълим ба таври бояду шояд нест.

Аз мушоҳида ва таҷрибаи омӯзиши масъала бармеояд, ки то ҳол усули анъанавии кори мустақилонаи донишҷӯён асосан тавассути иҷрои супоришоти хонагӣ ва ё дохилидарсӣ, ҳангоми дарсҳои амалӣ, семинарӣ, машғулиятҳои факултативӣ, мавриди санҷишу имтиҳонот ба назар мерасад. Аз ин рӯ, гузариш ба принципҳо ва методҳои нави ташкили раванди фаъолияти мустақилона бо мақсади омӯзонидани муҳассилин ба раванди мақсаднок ва махсуси пажӯҳишӣ ва таҳқиқотӣ бо истифода аз технологияҳои муосири коммуникативӣ-иттилоотӣ аз вазифаҳои ногузири даврони муосири таҳсилоти касбии оӣ маҳсуб меёбад.

Дар ин ҳода зарурияти ихтисори ҳаҷми кори аудиторӣ ва зиёдтар намудани миқдор ва шакли мундариҷаи кори мустақилонаи донишҷӯён ба чузъ тарзу роҳи анъанавии фаъолияти мустақилона аҳамияти хоса касб мекунад. Чунин намуди корҳо, аз ҷумлаи омодашавӣ ба бозииҳои гуногуни тафаккурӣ, зеҳнӣ, мубоҳисаҳои илмӣ, арзёбии корҳои таҳқиқотии муҳассилин дар иштирок ва баҳодихии дастаҷамъона, сохтани вожаномаи касбӣ (фанӣ) аз ҷониби ҳуди донишҷӯён, мураттаб кардани ҳулосаҳо ва тавсияҳо, таҳияи мақола ва гузоришоти кӯтоҳи илмӣ, маълӯзаҳои илмӣ ва методӣ аз қабилҳои корҳои шоистаи мустақилона ва эҷодкорона маҳсуб мегардад.

Ҳангоми тарҳрезии нақшаи кори мустақилона чун унсури эътимодноки рушди қобилияти эҷодии муҳассилини макотиби оӣ дар шароити низоми кредитии таълим бедор кардани майлу рағбат ва кӯшишу ҳаракати онҳо ба дарки зарурият ва ногузирии масъала махсус арзёбӣ мегардад. Таҷрибаи педагогӣ ва мушоҳидаҳои мунтазам дар Донишгоҳи давлатии Бохтар ва бархе аз макотиби олии кишвар (Кулоб, Данғара, Рашт) собит менамояд, ки сарбории устодон бобати ташкил ва роҳнамоӣ кардан ба фаъолияти мустақили донишҷӯён пешакӣ муайян шудааст. Вале низоми мураттаб ва пайдарҳами ташкили бо тартиб ва сифатноки кори мустақилона на ҳамеша риоя мегардад. Ҳатто чунин ба назар мерасад, ки аксари донишҷӯён ба моҳияти кори мустақилона аз нигоҳи моҳият ва асолати пурарзиши он

сарфаҳм намераванд. Дар ин масъала мо тасмим гирифтем андешаҳои хешро бобати ташкили ёрии методӣ ба устодон зимни фаъолияти мустақили донишҷӯ ва асосҳои тақомули қобилияти эҷодии онҳо баён намоем (ниг.ба боби дуюми рисола).

Дар низоми кредитии таълим миқдори муайяни соатҳо барои кори мустақилона пешбинӣ шудааст. Агар дар зинаҳои поёни таҳсил (курсҳои 1-2) кори мустақилонаи донишҷӯён ҳадафи вусъатёбӣ ва мустаҳкамшавии дониш, маҳорат ва малака дар машғулиятҳои лексионӣ ва семинарҳо бошад, пас дар курсҳои болоӣ фаъолияти мустақилонаи омӯзгорони оянда ба ташаккули қобилияти эҷодӣ ва тафаккури мантиқии онҳо равона мешавад.

Муваффақияти муҳассилин дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар шароити низоми кредитии таҳсил аз дараҷаи фаъолияти мустақили маърифатӣ-зеҳнӣ ва ташаккули қобилияти эҷодии онҳо вобаста буда, дар як вақт ҳам пешравии фикрӣ ва ҳам рушди малакаҳои бунёдии омӯзгорони ояндаро асос мегузорад. Асосҳо ва принципҳои ташкили фаъолияти мустақили донишҷӯёни риштаи педагогиро мавриди таҳлили илмӣ қарор дода, ғояи муҳим ва пурарзиш будани онро дар партави рушди касбӣ ва тақмили роҳи равиши донишандӯзӣ дар заминаи ташаккули маҳорат ва қобилияти эҷодӣ зикр менамоем. Барҳақ ин сифатҳои баргузидаи шахсияти донишҷӯ-омӯзгори оянда ба худомӯзӣ, худтақмилёбӣ ва худташаккулёбии муҳассилин дар раванди вусъати миқдор ва сифати иттилооти соҳавӣ тақони бузург бахшида, ба раванқ ва пешрафти ӯ мусоидат менамояд.

Шиносоӣ бо таҷрибаи пешқадами афкори илмӣ доир ба масъалаи таҳқиқ собит кард, ки дар густариши фаъолияти мустақил мақом ва мавқеи якчанд унсур: ҳавасмандӣ, ғароишӣ, мазмуниро иродавӣ, арзёбӣ равшан ба назар мерасад. Унсури ҳавасмандӣ дорои маҷмӯи ҷузъҳои мантиқӣ, аз ҷумла, ҳиссиёти зеҳнӣ, муносибати мусбат ба таҳсил, шубҳа, хурсандӣ, ҳайрат, талаботи ботинӣ ба донишҳо ва маҳоратҳо, майлу рағбат ва талабот ба кори мустақилона; унсури ғароишӣ, қабули ҳадафи рушди ташаббускорӣ ва мустақилияти маърифатӣ, сохтори дониш ва шароити татбиқи он,

банақшагирӣ ва пешбинӣ мебошад. Унсури назариявӣ ва амалӣ бошад дорои ду қисмат: низоми донишандӯзӣ ва тарзи фаъолият ба шумор меравад. Татбиқи амал ёфтани донишҳои назариявӣ ба вусъати тафаккур ва қобилияти эҷодии донишчӯ мусоидат намуда, маърифати зеҳнӣ ва бозёфтҳои эвристики омӯзгори ояндаро афзун менамояд. Унсури эҳсосотию иродавӣ ба парвариши хислатҳои шахсии хоҳишу майл, хоستانу тавонистан, иҷро кардани мақсади гузошта роҳ кушода, ҳадафмандӣ, боазму суботӣ, мустақилият, эътиқодмандӣ, маҳорати идоракунии ва амсоли онро фароҳам меорад.

Ташаққули малакаҳои эҷодии омӯзгори ояндаро маҷмӯи фаъолияти илмӣ-методӣ дар заминаи худомӯзӣ, худтакмилебӣ асос гузошта, тавассути вусъати донишандӯзӣ ва рушди маърифати зеҳнӣ ба такмили роҳу усули самараноки таълим ва омӯзиш мусоидат мекунад. Дар баробари ҳали масъалаҳои ғайристандартӣ ва инчунин анъанавӣ марҳилаҳои такрорёбандаи раванди таҳқиқи мустақилонаи проблема ба сайқал ёфтани маҳорати касбии омӯзгори оянда роҳи васеъ мекушояд.

Дар илми равоншиносии муосир вақтҳои охир истилоҳи нави «ташаббуси зеҳнӣ» ба истифода рафтааст Д.Г. Богоявленский. Зери ин мафҳум мантиқи сухан ба ҷониби амали инфиродии мустақилонаи омӯзгори оянда майл мекунад ва зимни фаъолияти фикрӣ, таҳлилу ҷамъбасти тавсиявӣ зикр ва собит мегардад [26].

Ба сифати хусусияти назарраси фаъолияти фикрӣ, ки зимни он қобилияти эҷодии донишчӯ-омӯзгори оянда зухур меёбад, нишонаҳои пажӯҳишӣ, рушди тафаккури мантиқӣ, маҳорати ба масъалаи таҳқиқӣ ва омӯзишӣ тавачҷуҳ кардани ӯ сурат мегирад. Сифати дигари эҷодӣ - мутобиқшудан ба вазъияти таҳқиқу таҳсил, маҳорати аз як ҳолат ба ҳолати дигар осон ва озод гузаштани муҳассилини макотиби олий маҳсуб меёбад [77].

Бо мақсади таҳлили таҷрибаи ташкили бонизоми фаъолияти мустақилонаи донишчӯён-омӯзгорони оянда дар парвариши қобилияти эҷодӣ мо тасмим гирифтем, ки дар ду самт таҳқиқот ба анҷом расонем: аз як тараф, бобати муайян намудани қонеъияти муҳассилини риштаи педагогии

макотиби олий аз сифатнокии раванди таҳсил ва салоҳиятмандии ҳайати профессорону устодон ва аз ҷониби дигар, таҳлили проблемаҳои марбут ба фаъолияти ояндаи педагогӣ, ҳавасмандии донишҷӯён, майлу хоҳиши онҳо ба касби интихобкардаи хеш мебошад.

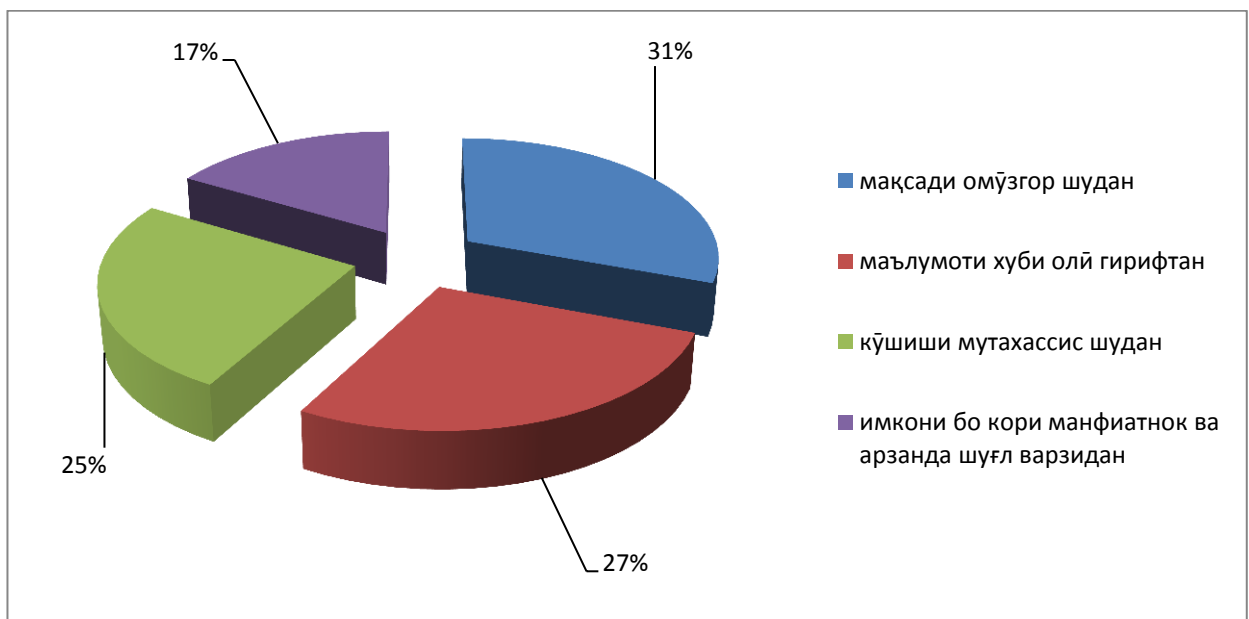
Тазаккур медиҳем, ки дараҷаи начандон комили тафаккури эҷодии муҳассилин, вусъати таҳайюл ва тасаввури онҳо, ҳисси кунҷковии омӯзгорони оянда дар доништан ва пайдо намудани падидаҳои барояшон номаълум ва наватар сабабҳои мушаххас дорад. Аз ҷумла, дар шароити кунунии низоми кредитии таҳсил дар макотиби олий ба рушди савияи иттилоотии донишҷӯён тавачҷӯх бештар аст. Таҳлил ва таҳқиқи аналитикии масъала, ташаккули тафаккури мантиқӣ ва эҷодии омузгори оянда дар робита ба таҳассус ва касби педагогӣ альён дар зинаи баланд қарор надорад. Чунин вазъ аз он шаҳодат медиҳад, ки таҳсили донишҷӯён асосан дар самти қабули маълумот ва дониш меравад ва раванди бевоситаи таълим аксаран дар шакли муносибати байни ду субъект «омӯзгор-омӯзанда» (дарсгиранда, ёдгиранда) меравад.

Нуктаи дигари муҳим бо он шарҳ меёбад, ки сарфи назар аз он ки устои макотиби олий дар иҷрои вазифа омода бошад ҳам, роҳу равиши фаъолияти педагогии ӯ ва тарзу усули пешгирифти таълим ба вай имкон наmedиҳад, ки донишҷӯ-омӯзгори ояндаро ба сатҳи баланди азбар намудани мазмун ва мундариҷаи таҳсилоти касбӣ гузорад. Сабаб он аст, ки дар таркиби технологияи анъанавӣ талаботи авторитарии педагогӣ мавҷуд буда, шароити аз ҷониби омӯзгори оянда имконоти зоҳир ва намоиш додани қобилият ва истеъдоди инфиродии эҷодӣ ба ҷашм намерасад.

Шиносой ва омӯзиши таҷрибаи қор собит намуд, ки дар раванди ташаккули қобилияти фаъолмандии омӯзгорони оянда чун омили зарур ба низоми муқаррашудаи талабот доир ба фароҳам овардани муҳити эҷодӣ ва эҷодкорӣ бояд муваффақ шуд. Сухан оид ба хусусияти ҷустуҷӯӣ-таҳқиқотӣ доштани фаъолияти таълимӣ, қадр қардани ташаббуси мустақили омӯзгори

оянда дар ҳали супоришҳои амалӣ, истифодаи васеи таҳқиқи проблемавӣ дар робита ташкили таълиму омӯзиши бошууруна ва мантиқӣ меравад.

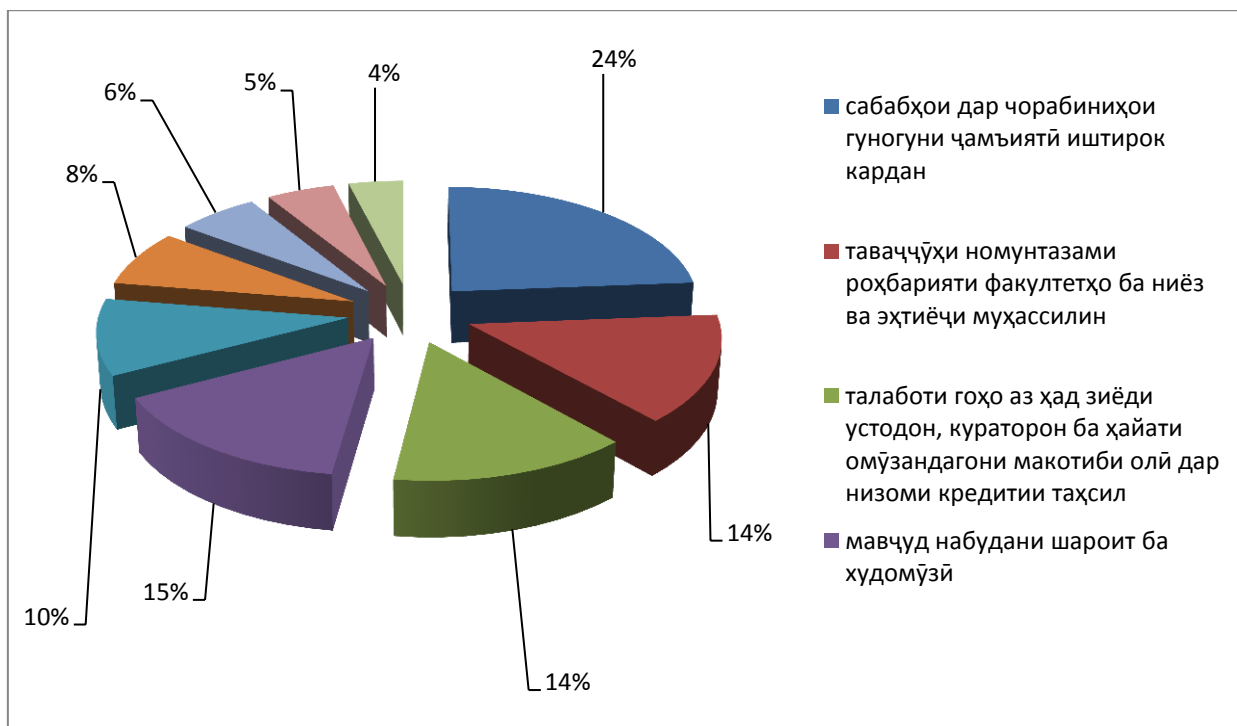
Дар рафти омӯзиш ва баррасии масъала доир ба вазъи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён - омӯзгорони оянда, муайян намудани унсурҳои манфии ҳалалрасон ба раванди низоми кредитии таҳсил, сатҳ ва дараҷаи мувофиқат кардани мазмун ва мундариҷаи таҳсил ба талаботи мавҷудани конунгузорӣ дар макотиби олии риштаи педагогӣ, аниқ гардонидани завқу ҳавас ва майлу рағбати муҳасиллин ба касби пешагирифта ба мо имкон бахшид, ки чунин маълумотҳо бо омилҳои зерин арзёбӣ шавад: таҳсил дар макотиби олии самти педагогӣ бо мақсади омӯзгор шудан (65%); маълумоти хуби олий гирифтани (58%); кӯшиши мутахассиси болаёқат ва соҳибтаҳассус дар соҳаи таълиму тадриси насли наврас шудан (54%); имкони бо кори манфиатнок ва арзанда шуғл варзидан (35%).

Расми 1. – Диаграммаи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии самти педагогӣ

Сабабҳо ва омилҳои асосии дар сатҳи паст қарор гирифтани ташкили раванди таълиму тадрис, истироҳат, сатҳи зиндагию фароғати донишҷӯён инҳоанд: аз таълим дур мондани омӯзгорони оянда бо сабабҳои дар чорабиниҳои гуногуни ҷамъиятӣ иштирок кардан (72%), тавачҷӯҳи номунтазами роҳбарияти факултетҳо ба ниёз ва эҳтиёҷи муҳасиллин (44%),

талаботи гоҳо аз ҳад зиёди устодон, кураторон ба ҳайати омӯзандагони макотиби олий дар низоми кредитии таҳсил (42%), мавҷуд набудани шароит ба худомӯзӣ (46%), набудани шароити мусоид ба истироҳат ва фароғат (31%), мавҷуд набудани шароит ба кори илмӣ-таҳқиқотӣ (23%), дастрас набудани адабиёти таълимӣ ва таълимӣ-методӣ (18%), дар сатҳи начандон баланд қарор доштани базаи моддӣ-таълимӣ (15%), на ҳамеша шавқовар ва маърифатӣ омӯзишӣ будани дарсҳо (12%) ва ҳоказо.

Расми 2. – Диаграммаи сабабҳо ва омилҳои асосии дар сатҳи паст қарор гирифтани ташкили раванди таълиму тадрис

Аз натиҷаҳои ба дастмада бармеояд, ки қаноатмандии донишҷӯён-омӯзгорони оянда аз раванди таълим дар шароити низоми кредитии таҳсил, имконияти пешрафт дар заминаи фаъолияти мустақил ва рушди қобилияти эҷодӣ дар сатҳи гуногунрангӣ ва андешаҳои мутақобила қарор дорад. Арзёбии ҷавоб ва андешаҳои муҳассилин нишон медиҳад, ки аз омилҳои беҳтарини баландшавии сифати дониш, маҳорату малака ва ташаккули қобилияти эҷодӣ дуруст ҷудо кардани вақт барои фаъолияти мустақил ва худомӯзӣ (92%), соҳиб шудан ба сатҳи баланди тахассуси педагогӣ (86%), мунтазам баланд бардоштани сатҳу дараҷаи касбӣ (86%), масъул будан ба сифати донишандӯзӣ, таълиму тадрис, шакл ва роҳу усулҳои пешқадами

таълим (86%), истифода аз роҳу усули навгониҳои таълим ва эҷодкорӣ (80%), моҳият ва махсусияти касби омӯзгориро аз нигоҳи илмҳои педагогӣ ва раваншиносӣ ба назар гирифтани (78%) махсус меёбанд.

Дар ҷавобҳои хатти донишҷӯён чунин андешаҳои ҷолиб низ дучор мешаванд: *«Беиштар меҳостем ба мо аз фанни методикаи таълиму тадрис беиштар дарс диҳанд»*; *«Ба ҷои баъзе фанҳои дилгиркунанда беиштар машғулиятиҳои амалӣ ва семинарӣ баргузор гардад, то омӯзгори оянда қобилияти касбии худро аз курсии муҳассилӣ ташаккул диҳад»*; *«Доир ба методикаи омодагӣ ба таҳия ва иҷрои корҳои илмӣ ва умуман таҳқиқотӣ курсҳои махсус ҳонда шавад»*.

Бархе аз донишҷӯён аз он нигаронӣ карданд, ки чаро дар макотиби олии самти омӯзгорӣ фанни махсуси *«Мақом ва асолати омӯзгор дар замони муосир»* ҳонда намешавад. Аксари донишҷӯён ба мафҳуми *«Муносибати босалоҳият ба таълим»* сарфаҳм намераванд, намедонанд, ки он чӣ гуна муносибат аст, он чӣ тавр ва чӣ тарз роҳандозӣ мегардад?

Чунин андешаҳо аслан ва моҳиятан дурустанд, чунки ба омӯзгори муосир дастгирии маърифатӣ-зеҳнӣ ва методӣ хеле зарур ва ногузир мебошад. Дарси бархе аз устодони макотиби олии самти педагогӣ сирф назариявӣ буда, аз таҷрибаи амалӣ кам маълумот медиҳад. Ин як тарафи масъала аст. Тарафи дигар дар он аст, ки омӯзгори оянда бештар бояд бо кори мустақил шул варзида, дар муҳити фаъолияти худкорию худомӯзӣ бештар қарор бояд дошта бошад. Танҳо дар заминаи чунин услуби муносибат ба таҳсил ва фаъолияти касбӣ ӯ метавонад ба фатҳи ҳадаф ва матлаб бирасад. Чуноне ки гуфтаанд: *«Агар гӯӣ, ки битвонам, қадам дарнеҳ, ки битвонӣ, Агар гӯӣ, ки натвонам, бие биншин, ки натвонӣ»*.

Ба ақидаи профессор С. Холназаров, омӯзгори оянда бояд фаъолияти худро идора карда, робитаи қавиро аз тариқи худтаҳлилқунӣ ва худназоратқунӣ аз болои раванди азхудқунии маводи таълимӣ татбиқ намояд ва қобилияти чунин фаъолият аз тамосгирӣ бо рефлексия иборат мебошад. Рефлексия – ин дарку андарефти фаъолияти ҳаётии шахсии худ, амалҳои худ,

аҳамият ва усули маърифат буда, ба сифати ҷузъи асосии сохторҳо ва равандҳои хизмат мекунад, ки дониши навро тавассути мутобиқшавӣ бо малакаи аллакай мавҷуда ё тасаввуршаванда тавлид мекунад [149].

Рефлексия на танҳо мулоҳизаронӣ доир ба ҳолати психикии худ, балки хусусияти хоси фаъолияти зеҳнии инсонӣ мебошад, ки он ба сарфаҳм рафтан, дарки моҳият ва асли масъала, раванди худташқилкунии инфиродӣ ба хотири дастрасӣ ба дониш ва иттилооти наву тоза аз тариқи ҷустуҷӯ ва бозёфтҳо арзёбӣ мешавад. Тавассути раванди таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти психологию педагогӣ, таҳлили фаъолияти омӯзгорон, мушоҳидаи таҷрибаи педагогҳои пешқадам ва эҷодкор, гузаронидани пурсишнома ва суҳбатҳо бо методистҳо ва омӯзгорони наовар метавон ба ташаккули қобилияти эҷодӣ ва афкори таҳассусии омӯзгори оянда муваффақ гардид. Дар ин самт мутолиаи мустақил ва эҷодкоронаи адабиёти илмӣ-педагогӣ, методӣ ва равоншиносӣ, ҷамъбаст ва хулосаи мавод ва иттилооти ба даст омада, гузаронидани таҳқиқотҳои озмоишӣ, таҳияи мақолаҳои илмӣ, навиштани маърузаҳо ва амсоли он аз унсурҳо ва омилҳои пешбурди дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯ-омӯзгори оянда маҳсуб меёбад.

Донишҷӯён ба мутолиаи мустақили адабиёти илмӣ аллакай аз курси якум шурӯъ намуда, бояд дар самтҳои зерин малака пайдо кунанд:

- муайянсозии сарчашмаҳо ва манбаъҳои омӯзишӣ мувофиқи барномаҳои таълимии фанни таҳассусӣ;
- донишҳои тарз ва тариқи пайдо намудани адабиёти илмӣ барои мутолиа ва консепт;
- муайян намудани қисматҳои зарур ва аввалиндарҷаи манбаи илмӣ;
- ҷамъбаст ва хулосаи маводҳои илмӣ-таълимӣ, ки тавассути мутолиа ба даст омадаанд;
- қобилияти гузориш додан мувофиқи адабиёти илмие, ки бо он донишҷӯ мустақилона шинос шуда, андешаҳои эҷодкорона ва муфассал ибраз медорад.

Омӯзиш, таҳлил, ҷамъбасти таҷрибаи педагогии ипешқадам низ яке аз унсурҳои асосии фаъолияти мустақил дар раванди ташаккули эҷодии омӯзгори оянда мебошад. Раванди мазкур бе ҳосил намудани дониш ва иттилооти тахассусӣ, бе азхудкунии маҷмӯи усули омӯзиш ва таҳлил, бе ташаккули тафаккури эҷодии педагогӣ имконнопазир буда, дар ҷараёни ба назар гирифтани шароити педагогӣ, вазъияти таълиму тадрис, сарфаҳм рафтан ба моҳияти масъалаҳо, ба нақшагирӣ ва пешбини натиҷаҳои ниҳой, маҳорати ҷудо карда тавонистани ғояҳои назариявӣ ва методологӣ, таҳлили таҷрибаи педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ зоҳир мешавад.

Дар ҳақиқат дар як қатор корҳо [43] дар бораи он гуфта мешавад, ки қобилияти омӯзиш ва ҷамъбасткунии таҷрибаи педагогиро дар муассисаи таҳсилоти олӣ инкишоф додан зарур аст, вале масъалаи ҷалби донишҷӯён ба кори мазкур қомилан кушоданашуда боқӣ мемонад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло ва истифодаи имконияти кори мустақилонаи донишҷӯён дар технологияи кредитии таълим аз ҷониби мо ташаккули маҳоратҳои зерин пешниҳод гардиданд:

а) бо мақсади андӯختани маводи воқеӣ – мушоҳидаи мақсадноки фаъолияти омӯзгор ва хонандагон, омӯхтани ҳуҷҷатҳои муассисаи таҳсилот ва натиҷаҳои фаъолияти омӯзгор; тавсифи таҷрибаи мушоҳидашаванда;

б) дарки назариявии моҳияти таҷрибаи педагогӣ – ба таври мақсаднок тақсим кардани таҷрибаи педагогии кор ба ҷузъҳои таркибӣ, таъкиди ҳадаф ва вазифаҳои педагогӣ, мазмуни кор, марҳилавӣ будан дар фаъолияти омӯзгор ва робитаи ӯ бо хонандагон, натиҷаҳои кор; муқоиса кардани малакаҳои кори омӯзгор бо намунаҳои таҷрибаи педагогӣ; пайвасти мантиқии ҷузъҳои малака ва таъкиди ғояи асосии масъала; натиҷагирӣҳо, муқоисаи натиҷаҳои сабтшуда бо асосҳои назариявӣ ва методологияи фаъолияти мустақилонаи муҳассилин, дастовардҳои педагогӣ дар заминаи таҷрибаи пешқадами таълиму тадрис;

в) ҷамъбаст ва корбасти натиҷаҳои масъалаҳои мавриди омӯзиш – баёни вазъу ҳолати таҷрибаи таълиму тадрис; арзёбии объективии

раванди таҳсилот, истифодаи эҷодкоронаи сарчашмаҳо дар раванди фаъолияти мустақил, ки ба ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгори оянда роҳ мекушояд. Дар мавриди фаъолияти мустақили эҷодӣ ба чунин масъалаҳо таваҷҷӯҳи махсус равона мегардад:

- интихоби мавзӯ, чудо кардани моҳияти масъалаи омӯзиш ва таҳқиқ;
- тартиб додани нақшаи кори мустақилона;
- баёни мантиқии фикр ҳам ба шакли хаттӣ ва ҳам шифоҳӣ;
- ҷамъбасти натиҷаҳои фаъолияти мустақил;
- қобилияти суҳанварӣ бо дарназардошти унсурҳои адабӣ, услуби илмӣ ва омилҳои ғайризабонӣ (экстралингвистӣ) ва ҳоказо.

Навиштани мақола низ натиҷаи фаъолияти мустақили омӯзгори оянда хини таҳсил дар макотиби олӣ буда, аз муаллиф донишгари роҳи равиши таҳияи онро тақозо мекунад. Бештар диққат ба самти моҳият ва мазмуни гузориши хаттии илмӣ меравад ва кӯшиши дар мақола асоснок кардани мазмуну муҳтавои проблемаи интихобшуда баён мегардад. Ҳангоми омода кардани мақола қисматҳои муҳимми масъала, ғоя ва ақидаҳои собитшудаи муаллиф, натиҷаҳои ба дастмада, амалисозии ҳадафи гузошташуда, баёни равшан ва дурусти мулоҳизаҳои илмӣ ва дар ин замина далелнок кардани натиҷаҳои ниҳой аз рукнҳои асосии талабот нисбат ба мақолаи илмӣ мебошад.

Дар чараёни фаъолияти мустақили донишчӯ-омӯзгори оянда ташаккули чунин маҳоратҳо, амсоли шиносӣ бо адабиёти илмӣ, омӯзиши масъала, тарҳрезии фарзия, пешниҳоди ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот, банақшагирӣ, интихоби методҳои таҳқиқ, баҳисобгирии унсур ва далелҳои иловагӣ, коркард ва шарҳи маълумоти ба дастмада, баёни хулосаи умумӣ аз масъалаҳои асосии фаъолияти мустақили муҳассил маҳсуб меёбад.

Ҳамин тариқ, фаъолияти мустақили омӯзгори оянда чун омили ташаккули қобилияти эҷодӣ аз дарку роҳандозии маҷмӯи масъалаҳои зикршуда вобаста буда, дар ҳамбастагӣ бо риояи принципҳо, меъёрҳо ва

асосҳои ташкил ва гузаронидани он амалӣ мегардад. Таҳлили амиқи назариявии проблема собит кард, ки сохтори рушди фаъолияти мустақили омӯзгори оянда дар шароити кредитии таҳсил бо мақсади ташаккули қобилияти эҷодии муҳассилин зимни расидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳо, қонуният ва тазодҳо, принципҳо ва методҳо, шаклу намудҳои роҳандозии он густариш ва таъмин мегардад.

1.4. Фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ ҳамчун омили рушддихандаи қобилияти эҷодии ӯ дар шароити низоми кредитии таълим (озмоиши муқарраркунанда)

Дар замони муосири рушди таҳсилоти олии касбӣ, ки низоми кредитӣ доман паҳн кардааст, проблемаи фаъолияти мустақилона ва сабъу ҷаҳди шахсияти муҳассил (донишҷӯ) ба сатҳи баланди расидан ба ҳадаф ва матлабҳои омӯзиш қарор меёбад. Гап дар сари он аст, ки фаъолияти мустақилона на танҳо масъалаи муҳимми раванди таҳсил аст, балки яке аз роҳҳо ва шаклҳои рушди маърифатӣ-зеҳнии мутахассиси оянда мебошад.

Сухан аз боби худмаърифатӣ, худомӯзӣ, худташаккулёбӣ дар шароити фаъолмандии мустақил ва ҷустуҷӯии донишҷӯ меравад. Аслан, технологияи кредитии таълим ҳамчун низоми таҳсилоти навгонӣ ба вусъати сатҳи худомӯзӣ ва худмаърифатии муҳассилин нигаронида шудааст. Дар ин раванд устод (омӯзгор) ташкилдихандаи фаъолияти маърифатӣ-зеҳнии шогирдон маҳсуб ёфта, пешрафти таҳсил аз ташкили мунтазам ва арзёбии кори мустақилонаи онҳо сарчашма мегирад.

Дар рафти таҳқиқот тасмим гирифтем, ки тавассути озмоиши муқарраркунанда омодагии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаро дар ташаккули қобилияти эҷодии аз нигоҳи касбӣ рушдёфта муайян намоем ва сифату мундариҷаи кори мустақилонро дар шароити низоми кредитии таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олий таҳлил ва баррасӣ кунем.

Қаблан таваҷҷӯҳи мо ба моҳияти мафҳуми «омодагӣ» равона шуда, он дар ҳамбастагӣ бо дарки ҳадаф ва матлабу арзиш дар ҷараёни тайёрии касбии омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил, густариши завқу рағбати илмомӯзӣ, истифода аз таҷоруби зиндагӣ ва ҳаёт, дониш, малака, маҳорат, сифатҳои пажӯҳиш, ки фаъолияти бомуваффақияти кори мустақилонаро вусъат мебахшад, арзёбӣ хоҳад гардид.

Ақидаи мо бар он аст, ки дар раванди таҳсилоти муосир дар макотиби олий омӯзиш ва арзёбии сифатҳои маърифатӣ-зеҳнии омӯзгори оянда аз ташаккули шахсияти ӯ, маҷмӯи донишҳо, қудрату лаёқат дарак медиҳад ва дар густариши маҳорату малакаи касбӣ андешаҳои муассир эҷод мекунад, муҳимтар аз ҳама, мустақилият ва раҳёфти эҷодиро нерӯ мебахшад.

Бо ин мақсад дар қисмати мазкури рисола мо доир ба корбасти маҷмӯи супориш ва амалҳои тарҷибавию санҷишӣ, ки барои гузаронидани озмоиши муқарраркунанда заруранд, андешаронӣ хоҳем кард. Аз ҷумла, дар ин фасл дар бораи моҳият ва аҳамияти амалии усули самтгирии мустақилонаю эҷодӣ сухан меравад, то маълум гардад, ки донишҷуён чихоро азҳуд кардаанд, чӣ гуна маҳорату малакаи омӯзиши мустақилонаро пайравӣ мекунанд, то кадом дараҷа барои истифода дар фаъолияти омӯзгорӣ омодаанд ва оё онро бо талаботи замони муосир нисбат ба сифати дониш ва сатҳи баланди омодагии касбӣ чӣ гуна истиқбол мегиранд?

Таваҷҷӯҳи хос ба роҳу усули ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгори оянда дар азҳудкунии дониш ва парвариши маҳорати касбӣ, истифода дар фаъолияти минбаъдаи педагогӣ ҳини санҷиш дар раванди озмоиши муқарраркунанда бо он тавзеҳ меёбад, ки бо ин роҳ нерӯи зеҳнии инфиродӣ, қобилияти эҷодӣ ва сифати фаъолияти мустақилона равшан ва аниқ мегардад.

Мусаллам аст, ки дар раванди ҳама гуна озмоиш (эксперимент) муносибати субъекти озмоиш-омӯзгори оянда ба ҷараёни таълим, дарки иттилооти фанӣ, тафаккури мантиқӣ ва сатҳи зеҳну маърифат, вусъати

тахайул ва парвози фикр, ҳисси дарккунӣ, истеъдоди инфиродию эҷодии ӯ мушаххас мешавад.

Бо назардошти он, ки дар ҳудуди самтгирии кори мустақилона ва фаъолияти эҷодӣ ҷойгоҳи махсус ба ташаккули хислатҳои рағбат, кӯшиш ва ҳавасмандӣ тааллуқ дорад, мо кӯшиш кардем, ки ҳангоми таҳияи меъёрҳо ва тартиби таҳқиқу санҷиш, сифати донишу малакаи муҳассилин ҷиҳатҳоеро ёбем, ки ба дарку дарёфти концепсияи шахсиятию арзишӣ, мавқеи муносибати омӯзгори оянда ба ҷанбаҳои гуногун, амсоли фаъолияти минбаъдаи педагогӣ мусоидат намояд. Барои мо муҳим боз он буд, ки дар кадом таносуб ва миқёс хусусиятҳои барҷастаи донишандӯзӣ ва ташаккули амалияи касбии омӯзгори оянда ба ҷашм мерасад ва то чи андоза қобилияти мустақилона дарк кардани масъалаҳоро муваффақ шудааст.

Маълум, ки дар шароити низоми кредитии таълим кори аудиторӣ (синфӣ) нисбатан маҳдуд шуда, ҳаҷми фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён афзун мегардад. Чунин усул ва раёфти омӯзиш имконияти мустақил ва қобилияти эҷодкоронаи донишҷӯёнро ба фаъолияти касбӣ, аз ҷумла, педагогӣ баланд мебардорад. Низоми ҷадиди таълим барои гузариш ба роҳи усули омӯзиши мустақил ва маҳдуд нашудан ба маводи пешниҳодкардаи омӯзгорро аз байн мебарад. Он бештар ба фаъолгардии ҳуди донишҷӯ роҳ мекушояд ва фаъолияти маърифатию эҷодии ӯро вусъат мебахшад. Ба ибораи дигар, шахсияти муҳассил ба ивазшавии усули инфиродии ҳеш нисбати касбомӯзӣ вобаста ба шароити нави кредитии таҳсил омода мегардад.

Мутассифона, чуноне ки аз натиҷаи озмоиши муқарраркунанда маълум гардид, дар таҷрибаи касбии муассисаҳои таҳсилоти олиӣ ҷумҳурӣ миқдори ками машғулиятҳои мустақил ва амалӣ ба нафъи кор набуда, имконияти ҳалли муваффақ шудан ба сатҳи баланди дониш ва касбомӯзиро таъмин намесозад. Ҳадди ақал будани ҳаҷми машғулиятҳои амалӣ ва ба таври сунъӣ амал кардани кори мустақилона, ки аз рӯйи низоми анъанавӣ ва ғайрифавол будани муҳассилин идома меёбад, ба мазмунан ва сифатан омодашавии омӯзгорони оянда мусоидат намекунад. Аз ин рӯ, ташкили

ғайриқаноатбахши кори мустақилонаи донишчӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олий, ба андешаи мо, ба беҳтаршавии вазъи таълим созгор набуда, шароити фаълмандии омӯзгорони оянда, мустақилият ва ташаккули қобилияти эҷодии онҳоро таъмин карда наметавонад.

Вазифаи муҳимтарини кори мустақилонаи донишчӯён аз ташкили шароити психологию дидактикии ташаккули фаълнокии фикрӣ дар ҳамаи шаклҳои машғулиятҳо иборат буда, лаҳзаи асосии ташкили ин кор гузариши ҳамаи донишчӯён ба кори мустақилона бо гузариш аз татбиқи табиии супоришҳои мушаххаси донишчӯёни суҷхон ба фаълноксозии эҷодии фикрӣ бо рушди нуқтаи назари шахсият ҳангоми ҳалли вазифаҳои муайяншуда ва масъалаҳои гуногуни мубрам мебошад [168].

Дар асоси гуфтаҳои боло, мақсади кори мустақилонаи донишчӯён – омода кардани донишчӯ ба кори инфиродии бошууруна бо маводи таълимию дидактикӣ, адабиёти илмӣ ва таҳассусӣ (педагогӣ), мустаҳкамкунии таҳкурсии худташқилкунӣ ва худтарбиядихӣ буда, ба рушди маҳорат ва малакаҳои эҷодӣ дар фаъллияти минбаъдаи омӯзгор бояд нигаронида шавад.

Таҳлили самтҳо ва ҷанбаҳои психологию педагогӣ, инчунин таҷрибаи кори муассисаҳои таҳсилоти олии ҷумҳурӣ ҳини озмоиши муқарраркунанда имкониятҳои хуб ва заминаи устувори низоми кредитии таҳсилро ошкор кард. Аз ҷумлаи ба нақша даровардани ҳаҷм, мазмун ва мундариҷаи кори мустақилонаи донишчӯён, мурағтаб намудани фаъллияти инфиродии муҳассилин (таваассути омӯзиши фанҳо аз рӯйи интиҳоби озоди донишчӯён), интиҳоби омӯзиши фанҳои алтернативӣ мутобиқи нақшаи таълим бо дарназардошти супоридани пеш аз муҳлати кредитҳо ва ҳоказо.

Технологияи кредитии таълим низоми махсуси таҳсил буда, сатҳи худомӯзӣ ва дарки бошуурунаи фанҳои пешбинишударо дар заминаи муносибати босалоҳият ва фаълмандии мустақил дар ҷаҳорҷӯбаи омода шудани омӯзгори оянда дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ тавассути кредитҳо ба пояи муайян ва баланд меғузорад. Низоми кредитӣ ба фаъллияти мустақили донишчӯ тақон мебахшад, то донишҳои ҳосилшудаи вай татбиқи

амал пазиранд, дар амалҳои ӯ хушкорӣ, муташаккилӣ, тартибу низом, масъулиятпарварӣ барин хислатҳои муфид парварида шавад. Дар маҷмӯъ ҳамаи ин гуфтаҳо омодагии комили донишҷӯро ба фаъолияти натиҷабахши касбӣ тайёр намуда, маҳорату малакаи баёни фикру мулоҳизоти хеш, ташаббускорӣ ва иштироки бевоситаи ӯро дар раванди кору пайкор таъмин месозад.

Рушди фаъолияти мустақилонаи муҳассилин ва қобилияти эҷодии онҳо ҳадафи асосии раванди психологию педагогӣ дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ба шумор рафта, ташкил ва таъмини ҳамаҷонибаи он беҳтарин унсури ташаккули қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда мебошад. Раванди такмил ва рушди қобилияти эҷодии омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил танҳо дар сурати иштироки фаъоли ӯ дар раванди худомӯзӣ ва худтакмилебӣ, саъю талоши фаъл ба вусъати дониш ва иттилооти маърифатӣ дастрас мегардад. Барои ин зарур аст, ки моҳияти фаъолияти мустақили донишҷӯ шарҳу эзоҳ ёбад, ташаккули мунтазаму доимӣ ва пайдарҳамии донишандӯзӣ фаҳмонда шавад.

Самарабахшии раванди мазкур тариқи мустақилона омӯхтани осори илмӣ-педагогӣ, тавсеаи имконоти маърифатӣ-зеҳнӣ, мусоидат ба рушди қобилияти эҷодии муҳассилини макотиби олӣ, фарогирии майлу рағбат, шавқу ҳавас ба кори омӯзгорӣ имконпазир мегардад. Зимни кушода додани механизмҳои маҳорати эҷодии омӯзгори оянда ташаккули комил ва пурраи шахсияти касбии ӯ тавассути фаъолияти мақсадноки мустақил дар самти худомӯзӣ ва худтакмилдиҳӣ ба амал меояд.

Ҳадафи асосии кори мустақилонаи донишҷӯ – соҳиб шудан ба донишҳои амиқ ва комил, маҳорати касбӣ ва малакаи фаълмандӣ аз рӯйи ихтисоси интихобшуда мебошад. Дар рафти санҷиши муқарраркунанда ба мо маълум гардид, ки то чи андоза донишҷӯён ба кори мустақилона ҷалб шудаанд, чиҳоро азхуд кардаанд ва савияи дониш ва маҳорату малакаи хешро ба кадом дараҷа баланд бардоштааву сайқал додаанд. Аз ҷумла,

иштирокчиёни санчиш (донишчӯёни факултети суҳаншиносӣ) ба чунин саволҳо ҷавобҳои худро матраҳ намуданд:

- шумо кадом асарҳои адибони тоҷикро қироат намудаед?
- ватандӯстӣ аз нигоҳи Фирдавсӣ чӣ гуна арзёбӣ мешавад?
- чаро Рӯстам бо дасти худ писараш Сухробро қатл кард?
- қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ аз чӣ нақл мекунад?
- повести «Марги судхӯр» ба кадом мавзӯ бахшида шудааст?
- монографияи Садриддин Айнӣ ба кадом асари Зайниддин

Маҳмуди Восифӣ бахшида шудааст?

- чаро Хоҷа Ҳофизӣ Шерозиро «лисон-ул-ғайб» ном мебаранд? ва ҳоказо.

Аз ҷавобҳои донишчӯёни курси сеюми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав – омӯзгорони фанни забон ва адабиёти тоҷик маълум гардид, ки на ҳамаи онҳо бо асарҳои шоиру нависандагони маъруф ошноии комил доранд. Чунончи, аз 26 нафар донишчӯён танҳо 12 нафар ба кулли саволҳои гузошташуда ҷавобҳои пурра дода, собит кардаанд, ки осори адибони тоҷикро мустақилона омӯхтаанд ва маълумоти саҳеҳ доранд. 14 нафари дигар маълумоти сатҳӣ дошта, 3 нафар ҳатто аз «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифӣ ягон маълумот надоранд. Ба саволи «Чаро Хоҷа Ҳофизӣ Шерозиро «лисон-ул-ғайб» ном мебаранд?» танҳо 2 нафар ҷавоби қаноатбахш доданд. «Қасидаи «Шикоят аз пирӣ»-и Рӯдакӣ»-ро ҳамагӣ 3 нафар аз ёд кардаву мазмунашро нақл карданд.

Ҳангоми таҳлили ҷавобҳои донишчӯён мо мисолро аз озмуни “Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст” овардем. Таъкид гардид, ки иштироки фаъоли хонандагон ва донишчӯён дар озмуни «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» маҳз тӯфайли мустақилона омӯхтани адабиёти бадеӣ, азбар кардани шеър ва осори адабии шоирону нависандагони барҷаста на танҳо ба вусъати завқу салиқа, балки дар тақвияти ҳувияти миллий, ҳисси ифтихор аз таъриху тамаддуни бостонии халқамон, боз ҳам баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии наврасону ҷавонон, ташаккули завқи зебоипарастии онҳо,

пайдо кардани истеъдодҳои нодир аз байни наслҳои ояндасоз гардид. Яъне сухан доир ба ҳимат ва азамати хондан ва омӯхтан, ҳифз кардан ва собит намудани дониш ва маҳорату малака меравад.

Дар рафти озмоиш маълум гардид, ки на ҳамаи донишҷӯён ба китобхона мераванд. Одатан донишҷӯ таҷрибаи худомӯзӣ ва худтакмилёбиро маҳз дар раванди кори мустақилона фаъолияти таҳқиқотӣ ба даст меорад. Дар ин марҳилаи пунарзиш донишҷӯ на танҳо барномаи муқарраршудаи таълимиро азбар мекунад, балки бештар ба ташаккули малакаҳои кори мустақилона ноил мегардад, таҷрибаи ба нақша даровардан ва иҷрои вазифаи тахассусии хешро ба даст меорад.

Мусаллам аст, ки дониш, маҳорат ва малакаҳои омӯзгорӣ дар раванди ҳам дарсҳои лексионӣ, ҳам амалӣ ва ҳам мустақили инфиродӣ ба даст меояд. Устои ин ё он фанни таълим асосан роҳнамо аст: вай албатта дарс медиҳад, меомӯзонад, супориш медиҳад, тафтиш мекунад, вале мақоми асосиро донишҷӯ мебозад. Омӯзгор (устод) шароити мусоидро фароҳам меорад, вале донишҷӯ - омӯзгори оянда бояд дар мавқеи худомӯзӣ ва худтакмилёбӣ бояд қарор ёбад, яъне ба фазои фаъолияти пурвусъат ворид гардад.

Аз натиҷаҳои ба даст омадаи бархе аз донишҷӯён маълум гардид, ки онҳо бештар ба маводҳои пешниҳодкардаи омӯзгор таъян карда, аз фаъолияти мустақилона омӯхтан ва ғанӣ гардонидани сатҳи дониш ва маҳорату малакаи касбии хеш дур мондаанд. Ин паҳлуи масъала вақте аён гардид, ки мо ба донишҷӯён чунин супориш додем: *«Повести «Марги судхӯр» ба кадом мавзӯ бахшида шудааст ва андешаҳои хешро бобати қаҳрамони асар дар алоқамандӣ ба замони муосир хаттӣ баён намоед?»*.

Тафтиш нишон дод, ки аз 26 нафар донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи фанни забон ва адабиёти тоҷик ҳамагӣ 7 нафар аз уҳдаи иҷрои супориш баромаданд. Онҳо аз қабилӣ донишҷӯёне буданд, ки асари устод Садриддин Айниро хондаву дарк кардаанд, ҳулку атвори қаҳрамони асосии повестро ба риштаи таҳлил кашидаанд. 4 нафари дигар ҳамагӣ бо 5-6 ҷумлаи номуруттаб ба асар ва қаҳрамони он баҳо додаанд. 15 нафари боқимонда доир ба асар

таассуроти ноқис доранд ва он аз нахондани китоби устод Айнӣ шаҳодат медиҳад.

Озмоиши муқаррақунанда ҳамчунин аз он гувоҳӣ дод, ки дар раванди мақсадноки ташкили кори мустақилона ва ташаккули қобилияти фикрию эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда бештар ба низоми мураттабшудаи талабот нисбати таъмини муҳити эҷодкорӣ бояд таваҷҷӯҳ намуд. Қабл аз ҳама табиати таҳқиқӣ-пажӯҳишӣ доштани чараёни таълим, қадр кардани фаъолияти мустақили муҳассилин дар ҳали машқху супоришоти амалӣ, истифодаи васеи усули проблемавӣ дар машғулиятҳо, ки аз унсурҳои бомуваффақи ба даст овардани дониш, маҳорат ва малакаи касбӣ маҳсуб меёбанд.

Сабабҳои асосии коҳиш ёфтани ҳозирбарии раванди таълим, сари вақт ба фаъолияти мустақилона ҷалб нашудани муҳассилин, аз ҷумла, инҳоянд: аз дарс мунтазам дур гаштани донишҷӯён бо сабаби банд шудан дар чорабиниҳои гуногуни шаҳрӣ, умумидонишгоҳӣ, табиати бемасъулиятии ҳуди омӯзандагон, талаботи зиёди устодон ба фаъолияти пажӯҳишӣ ва мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда ва амсоли он.

Омилҳои дигари коҳиш ёфтани фаъолияти инфиродии донишҷӯён ба корҳои мустақилона ва рушди қобилияти эҷодӣ дар фароҳам набудани шароит барои худомӯзӣ ва худтакмилёбӣ, нарасидани адабиёти илмӣ педагогӣ ва психологӣ бо забони модарӣ, адабиёти бадеӣ, осори ниссон, дар сатҳи баланд қарор надоштани базаи моддӣ-техникӣ, сифати миёнаи дарсдиҳӣ ва амсоли он арзёбӣ мегардад.

Таҳлили натиҷаҳои ба дастамада собит месозанд, ки қаноатмандии донишҷӯён-омӯзгорони оянда аз сифати ташкил ва раванди таълим гуногунранг аст. Нисбати дарсдиҳиҳои устодон дар партави риояи қонуну қавоиди таҳаммулпазирӣ ва салоҳияти касбӣ, одобу ахлоқ ва робита бо муҳассилин низ андешаю баҳодиҳӣ якранг нест. Бархе аз омӯзгорон чандон саводи комил ва унвони илмӣ надоранд, вале ба кори мустақилонаи омӯзгорони оянда дар бахши таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти илмӣ хеле саҳтгиранд. Донишҷӯён ба чунин ақидаанд, ки робитаи устод ва муҳассилин бояд дар қолаби муайяни эҳтироми тарафайн бояд сурат гирад.

Дар маҷмӯъ кулли донишчӯён аз интихоби касби омӯзгорӣ каноатбахшанд ва изҳор медоранд, ки фаъолияти касбии онҳо дар сатҳи баланди салоҳиятмандӣ, маърифатӣ-зеҳнӣ, ахлоқию маънавӣ густариш хоҳад ёфт. Омӯзгорони оянда дарк карданд, ки ҳадафи асосии таълиму тадрис дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба хонандагон додани дониш ва сабақи комил, такмили маҳорат ва малакаи татбиқи донишҳои ҳосилшуда дар амал, фаъолияти самаранок дар раванди таълиму тарбияи насли наврас ва ҷавонон, парвариши тавонмандӣ дар фазои иҷтимоӣ-фарҳангӣ мебошад. Барои татбиқи ин ҳама матолибу мақсад ва ниятҳо лозим аст, ки сифати омодагии омӯзгорони оянда дар макотиби олии касбӣ ҷавобгӯи талабот ба низоми таҳсил дар замони муосир бояд бошад.

Бояд қайд кард, ки вобаста ба ҳолати воқеӣ ва сифати таҳсил дар низоми кредитии таълим чораҳои махсуси баланд бардоштани талабот ба фаъолияти мустақили муҳассилин ба рӯзномаи омодагии касбии онҳо ворид мегардад. Паҳлуи дигари масъала-таваҷҷуҳ ба қисмати пайваста рушд ёфтани касбияти омӯзгорони оянда аз ҳисоби омилҳои худомӯзӣ, худтаҳқиқотӣ, пажӯҳишӣ мебошад, ки ба ташаккули қобилияти эҷодии онҳо роҳи васеъ мекушояд. Таҳаввули фаъолият ба ташаккули мунтазам худомӯзӣ, тавре ки А.Н.Леонтьев қайд мекунад, дар натиҷаи татбиқи амал ёфтани фаъолияти мустақили муҳассил рушд меёбад, ки асоси пешравӣ ва камолоти касбии ӯ мебошад [82].

Чунин фаҳмиш ба сифати механизми ташаккули қобилият ва маҳорати эҷодии омӯзгори оянда таъсири мусбӣ мегузорад, зеро он нахуст шахсияти донишчӯро фаъол месозад, гузаришро аз иттилоот ба фаъолияти амалӣ дар асоси сарчашмаҳои хирад ва маърифат роҳандозӣ мекунад ва сифатҳои дигари муҳассилро ба фаъолияти касбӣ омода месозад.

Аз ин нуқтаи назар, нақши муассирро хоса ду усули аз ҷониби М.С. Коган пешниҳодшуда ба маърази муҳокима ва омӯзиш мегузорад, ки омӯзгори оянда метавонад онро дар фаъолияти педагогии худ истифода кунад:

1. Иртиботи устод ва донишчӯ тавассути интиқоли маҷмӯи иттилооти маърифатӣ-зеҳнӣ, дарк ва қабули он тавассути маълумоти пешниҳодшуда (бо дарназардошти самтҳои мубрам ва афзалноки иттилоот);

2. Муоширати маънавию ахлоқӣ ҳамчун тамоюл ба арзишҳо дар пояи муколима, ҳамкорӣ дар ташаккули муштаракӣ иттилоот, шарикии баробархуқуқ.

Раванди самтнокии донишчӯён ба арзишҳо, ба ақидаи С. Холназаров, дорои як қатор марҳилаҳо мебошад:

– азхудкунии арзишҳои ҷомеа (ин марҳила ба эҷоди «симои олам» – арзишӣ мусоидат мекунад; ислоҳи фард дар пояи азхудкунии арзишҳо дар ин марҳила касби образи «Ман»-ро ангезиш медиҳад);

– пешбинӣ, ҳадафгузорӣ, амсиласозии фаъолияти ҳаётӣ (марҳилаи мазкур ба ташаккули ояндаи ҳаётие мусоидат мекунад, ки проекторро барои ташаккули қобилиятҳои педагогии донишчӯён эҷод мекунад [17].

Таваҷҷуҳи алоҳидаро тақсимбандии марҳилаҳои азхудкунии донишҳо ва арзишҳо, ки аз ҷониби М.И. Бурова-Илиева пешниҳод шудааст, ҷалб намуд. Аз ҷумла:

- а) *гирифтани маълумот дар бораи арзишҳо;*
- б) *иттилоот дар бораи иерархия ва зертобеияти арзишҳои касбшуда;*
- в) *таҳаввули арзишҳо ба далелҳои амалҳо;*
- г) *амалисозии арзишҳо дар рафтори шахсиятӣ;*
- д) *санҷиши талаботи модификатсияшуда дар арзишҳои муосири иҷтимоӣ.*

Марҳилаҳои зикршуда пайдарпайии ташаккули арзишҳои педагогии омӯзгорони ояндаро аз иттилоот ба воқеият, самтгирию нигарониҳои пулларзиш мушаххас месозад. Ба ибораи дигар, раванди ташаккули арзишҳои педагогӣ аз гирифтани маълумот ва азхудкунии дониш, парвариши маҳорату малака, ташаккули унсурҳои ҳавасмандӣ ҳамчун пешзаминаи рушди қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда иборат аст. Ба раванди азхудкунии арзишҳо – азхудкунӣ (интериоризатсия) И.Т. Фролов таҳқиқоти махсуси хешро бахшидааст [138].

Ҳамин тариқ, ташаккул ва рушди қобилияти эҷодии донишчӯ-омӯзгори оянда тавассути корбасти фаъолияти мустақили ӯ густариш ёфта, маҳорату малакаҳои эҷодӣ зимни ташкили пайвастаи худомӯзӣ, худтакмилёбӣ марҳила ба марҳила дар намуди занҷири ногусастаи мантиқӣ ва амалӣ зухур мекунад. Ба омӯзгори оянда пешниҳод намудани арзишҳои воқеии иҷтимоию педагогӣ, фаъолияти мустақили инфиродӣ, экстериоризатсия (зуҳур)-и арзишҳо ва рушди шахсияти донишомӯз (мутааллим) дар раванди фаъолияти касбӣ бо назардошти афзалиятҳои қобилияти эҷодӣ дар шароити низоми кредитии таълим марҳилаи муҳимми омодашавии омӯзгори оянда дар мактаби олии самти педагогӣ маҳсуб меёбад.

Ба раванди ташаккули арзишҳои педагогӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонад, мисли: муҳити иҷтимоию иқтисодӣ; рушди илм, сатҳи таълиму тарбия; муносибати ҷомеа ба фаъолияти педагогӣ; муносибати солими атрофиён; хонавода, ҳамкору ҳамсабақ, анъанаҳо, урфу одат, нуфузи васоити ахбори омма ва ҳоказо.

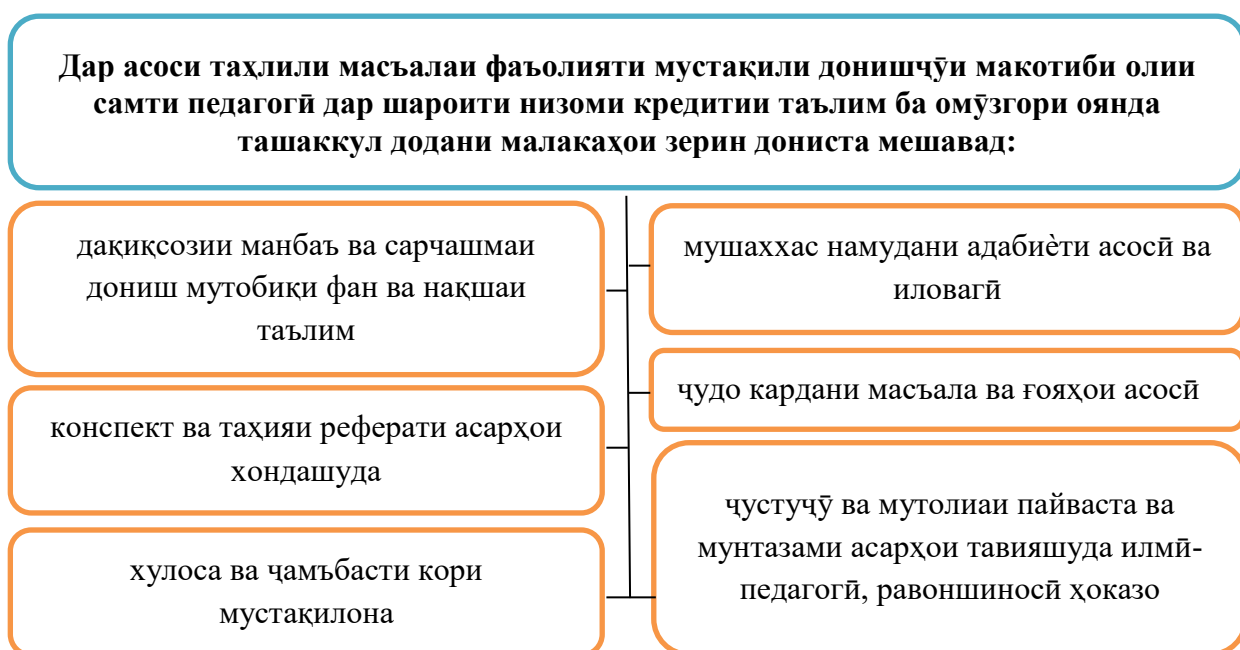
Омилҳои номбаршуда «нерӯи ҳаракатдиханда» буда, ба раванди омодашавии омӯзгорони оянда таъсири мусбӣ мерасонад, хусусиятҳои ташаккули қобилиятҳои эҷодии омӯзгорони ояндаро муайян месозад ва тавре ки аз моҳияти он бармеояд, ногузир мавриди санҷиш қарор нагирифта, аз дохили раванди таълиму тадрис дар муассисаҳои таҳсилоти олий ба чашм мерасад. Аз ин ҷо зарурати эҷоди шароите ба миён меояд, ки то дараҷаи муайян самтнокии раванди мазкурро дар ташаккули маҳоратҳои эҷодӣ таъмин намояд.

Зери мафҳуми «*шароит ва авомили педагогӣ*» чунин вазъе фаҳмида мешавад, ки зимни он унсурҳои раванди таълим дар муносибатҳои мутақобилаи оптималӣ пеши назар меоянд, ки ба ҳалли мусоиди масъалаҳои гузошташуда мусоидат мекунанд [15]. Бо сабаби он, ки густариши фаъолияти мустақили донишчӯ-омӯзгори оянда ба ташаккули қобилияти эҷодӣ кор мегирад, онро марҳилаи мураккаб ва мунтазам амалкунадаи раванди омодашавии шахсияти муҳассилин дар муассисаи таҳсилоти олии самти педагогӣ мешуморем. Дар ин маврид ҳадафи асосӣ – мушаххас кардани

вазифа, матолиб ва дастранҷ дар робита ба дастёбӣ ба мақсад ва мароми таҳқиқоти мазкур арзёбӣ мегардад.

Раванди рушди фаъолияти мустақили донишчу-омӯзгори оянда дар ин марҳила ҳамчун мколама ва робитаи байни устод ва муҳассилин мавриди зикр қарор мегирад ва маҳз дар натиҷаи он «тавлиди донишии нав барои донишҷӯ», «каифи чизи номаълум дар асоси ҷустуҷӯи илмӣ-наҷсуҳишӣ», инчунин интихоби роҳи нави такмилу таҷдиди эҷодӣ сурат мегирад. Дар натиҷа заминаҳои тарҳрезии шароит барои татбиқи нақша, худтатбиқкунӣ, худташаккулдиҳии омӯзгори оянда, ташаббускорӣ ва рушди неруи зеҳнӣ ва фикрӣ, асоснокӣ, эҳсоси ташаккули шахсияти мутахассиси оянда ба амал меоянд.

Дар заминаи таҳлили ба амаломада, озмоиши муқарраркунанда ва мушоҳида аз болои фаъолияти омӯзгорону методистони эҷодкор мо ҷузъҳои калидии фаъолияти эҷодии донишчу-омӯзгори ояндаро бо мақсади рушди фаъолияти мустақилонаи онҳо дар шароити низоми кредитии таълим интихоб ва аниқ кардем.

Расми 3. – Амсилаи масъалаи фаъолияти мустақили донишҷӯи макотиби олии самти педагогӣ

Дар замони муосир маҷрои иттилоат вусъат меёбад. Ҳамасола осори илмӣ, монографияҳо, китобҳои бадеӣ, маҷаллаҳо ва нашрияҳои дигар бо теъдоди сершумор рӯи чоп меоянд. Омӯзгори ҳам кунунӣ ва ҳам ояндаи эҷодкор бояд аз адабиёти ҳам ватанӣ ва ҳам беруни кишвар бояд аз нашрияҳои нав пайгирӣ намояд. Барои он, ки бо адабиёти илмию педагогӣ ба таври интенсивӣ ва босифат кор карда шавад, ба донишҷу-омӯзгори ояндаи эҷодкор зарур аст, ки ба мутолиаи мунтазам ва динамикӣ рӯй оварад.

Донишҷӯён-омӯзгорони оянда мутолиаи пайваста ва босифатро аз курси якум бояд шурӯъ кунанд, зеро чунин амал дар шароити низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии педагогӣ ба рушди фаъолияти мустақилона тақдирӣ бузург мебахшад. Имрӯз омӯзгори эҷодкор бе қобилияти таҳлили мустақил ва корбасти ғояву пешниҳодҳои ҷолиб пеш рафта наметавонад.

Аз ин рӯ, чунин мешуморем, ки таҳлили масъалаҳои илмӣ-методӣ, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ марҳилаи муҳимми омодакунии донишҷӯён ба фаъолияти эҷодии педагогӣ маҳсуб ёфта, воситаи асосии рушди тафаккури эҷодӣ касбии донишҷӯён мегардад. Чунин амал назарияро ба амалия наздик кунонида, ба азхудкунии амиқтар ва дарккунии категорияҳои илмӣ ва мафҳумҳои назариявӣ кумак намуда, аз воситаҳои босамар ва бошуури азхудкунии дониш мегардад. Ин ҳама дастранҷҳо дар фаъолияти минбаъдаи эҷодии педагогии донишҷӯён хеле муҳим буда, дар татбиқи раванди кори мустақилонаи донишҷӯён нақши калон мебозад.

Шарти дигари ташаккули маҳорати эҷодӣ дар раванди кори мустақилонаи донишҷӯён, бешубҳа, фаъолияти таҳқиқӣ дар шароити низоми кредитии таълим мебошад. *«Педагог-муҳаққиқ будан – ин маънои қобили ёфтани чизи нав дар падидаҳои педагогӣ, кушода додани робитаҳо ва қонуниятҳои ниҳони онҳо мебошад»* [61]. Ба сифати намуна дар низоми маориф ҳарчӣ бештар на танҳо устод, балки маҳз омӯзгор-муҳаққиқ афзалият пайдо мекунад, ки саҳми худро ҳам ба рушди илм, ҳам ба тақмили амалия мегузорад. Дар қорҳои М. Лутфуллоев [89], Ю.К. Бабанский [18], В.И.

Загвязинский [58], В.В. Краевский [75], Н.В. Кузмина [79], В.А. Слостенин [134] ва дигарон таъкид шудааст, ки донишони тахкурсии тахқиқоти педагогӣ шартӣ ҳатмии фаъолияти эҷодии педагогӣ мебошад.

Аз ин рӯ, имконияти ҷалби ҳар як омӯзгори оянда ба фаъолнокии фаъолияти маърифатӣ, аз ҷониби онҳо истифодаи ин донишҳо ва фаҳмиши равшани он, ки дар кучо, бо кадом тарз ва барои кадом ҳадафҳо онҳо метавонанд ҳангоми ҳалли масалаҳои гуногуни педагогӣ истифода шаванд, инчунин имконияти дастрасии озод ба иттилоот ва таҳқиқи ҳамачонибаи он дар қори мустакилонаи донишҷӯён, хусусан технологияи шакли кредитии таълим ёфт мешаванд ва дар ин ҳолат вазифаҳои зерин бояд ҳаллу фасл шаванд:

- ташаккули маҳорати мустакилона фикр қардан, ҷустуҷӯ ва қорбасти донишҳо дар фаъолияти омӯзгори оянда;
- таъмини фаъолияти тахқиқотӣ, пажӯҳишӣ ва эҷодӣ;
- истифода аз роҳу усули ҷадид ва ғайрианъанавии муносибати босалоҳият ба таълим, қабули қарорҳои ғайристандартӣ дар робита бо масъалаҳои гуногуни тахсилоти олии қасбӣ вобаста ба ихтисос;
- талқини майлу рағбат ба фаъолияти эҷодӣ тариқи ташаккули муваффақиятҳои ҳониш (тахсил) бо истифодаи намудҳои маъмул ва ҷадиди тахқиқ ва омӯзиши мустакилона, методҳо ва усули қор, инчунин дастгирии доимии донишҷӯ барои қори мустакилонаи эҷодӣ.

Асоси ташкили тахқиқи педагогӣ озмоиш (эксперимент) мебошад, ки аз назари сохторӣ инҳоро дар бар мегирад:

- ҳадаф ва вазифаҳои озмоиш;
- муқаррарсозии объект ва предмети озмоиш;
- таҳияи фарзия ва методҳои озмоиш;
- таҳия ва тартиби гузарониддани озмоиши муқаррарқунанда ва таълимӣ (омӯзишӣ);
- қорбасти усули озмоиш;
- ҳулоса ва ҷамъбасти натиҷаҳои озмоиш, тавсияҳо.

Дар забони илмӣ истилоҳи «озмоиш» бо як қатор мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд: таҷриба, мушоҳида, инъикоси объекти таҳқиқ, фароҳам овардани шароити омӯзиш ва санҷиш, таҳқиқ, пешбинӣ ва амсоли он ба кор бурда мешавад [147]. Ин ифодаҳо моҳият ва ҳадафи баргузориҳои озмоишро равшан намуда, вазъи таълим, ҳолати омӯзиш, сатҳи дониш ва маҳорату малакаи озмоишшавандагонро мушаххас менамояд.

Бо ин мақсад мо кӯшиш ба харҷ додем, то моҳияти фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони ояндаро дар мавриди ташаккули қобилияти таҳқиқӣ ва эҷодӣ тавассути баргузориҳои озмоиши муқарраркунанда ҳамчун механизми амиқ ва равшан сохтани дараҷаи фаъолмандии онҳо муайян намоем ва роҳу усули самаранокро ба маърази таҳқиқ ва корбаст гузорем.

Хулосаи боби якум

Гузориш ва таҳлили масъала дар боби якуми рисола собит месозад, ки дар замони муосир баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар аз самтҳои баргузида ва афзалноки сиёсати давлат ва махсусан Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Бино бар гуфтаи сарвари мамлакат, “дар шароити кунунӣ баланд бардоштани сатҳу сифати таълим дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот вазифаи аввалиндараҷаи кормандони соҳаи илму маориф мебошад. Ҳарчанд ки дар ин самт натиҷаҳои муайян ба даст омадаанд, вале онҳо ҳанӯз қонеъкунанда нестанд. Барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия моро зарур аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот, бахусус, дар зинаи таҳсилоти касбӣ, на ба шумора, балки ба сифати он диққати ҷиддӣ дода, мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро тарбия намоем.

Масъалаи баланд бардоштани сифати таълиму тадрис ва ташаккули қобилияти зеҳнӣ ва эҷодии донишҷӯёни макотиби олии Тоҷикистон дар шароити воқеии низоми кредитии таҳсил аз муҳимтарин омилҳои тайёр кардани мутахассисони варзида ва рақобатпазир дар бозори ҷаҳонии меҳнат пазируфта шудааст. Проблемаи омода кардани кадрҳои болаёқат дар

муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бидуни роҳандозии сифати баланди таҳсил, сафарбар шудани донишҷӯён ба кори фаъоли мустақилона ва дарёфти чораҳои рушди эҷодӣ ва зеҳнӣ тасаввурнопазир аст. Аз ин рӯ вазифа аз он иборат аст, ки роҳҳои муассири расидан ба ин ҳадафи дилхоҳ муайян ва роҳандозӣ гардад.

Маълум, ки ба таври комил омода шудани мутахассиси соҳа дар заминаи сатҳи баланди донишомӯзӣ ва таҷрибаи касбӣ дастрас мегардад. Дар ин чода мақоми фаъолияти мустақилона амал кардан ва азбар кардани донишу маълумотҳои кофӣ илмӣ ва назариявӣ ба сатҳи баланди ҷустуҷӯ ва дарёфти сарчашмаву иттилооти зарурӣ робитаи қавӣ пайдо мекунад. Бешубҳа, дар ин росто масъалаи такмил ва роҳандозии нишондиҳандаҳо (индикаторҳо) ва дигар тарзу усули аниқ кардани сатҳи донишу тавони эҷодии донишҷӯён, воқеан, аз масъалаҳои ҷиддии таъмини сифати таҳсилот арзёбӣ мегардад.

Дар замони муосири рушди таҳсилоти олии касбӣ дар қолаби низоми кредитӣ проблемаи кори мустақилона ва фаъолияти фардии шахсияти муҳассил (донишҷӯ) ба сатҳи баланди расидан ба ҳадаф ва матлабҳои омӯзиш қарор ёфтааст. Гап дар сари он аст, ки фаъолияти мустақилона масъалаи муҳимми раванди таҳсил аст, зиёда аз он яке аз роҳҳо ва шаклҳои рушди маърифатӣ-зеҳнии мутахассиси оянда ба шумор меравад.

Доираи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил доманадор аст ва он метавонад инчунин дар якҷанд самт, аз ҷумла, иштирок ба конференсҳои илмӣ-амалӣ чи дар дохили донишгоҳ, чи дар фазои мактабҳои олии дигар; мураттаб додани шакли муаррифии маърӯза тавассути слайд (презентатсия), омода кардани расму суратҳо, таблитсаҳо, супоришоти тестӣ ва ҳоказо сурат гирад.

Мақоми хос ва самарабахши кори мустақилонаи донишҷӯ дар он аст, ки тавассути он хусусият ва сифатҳои инфиродии ҳар як муҳассил, қобилияти фаъолмандӣ, тафаккури интиқодӣ, мантиқӣ ва зеҳнии ӯ равшан ва возеҳ зухур меёбад. Фаъолияти мустақили донишҷӯ имкон мебахшад, ки донишҳои ҳосилшудаи вай татбиқи амал пазиранд, дар шахсияти муҳассил хушкорӣ,

муташаккилӣ, тартибу низом, масъулиятпарварӣ барин хислатҳои муфид парварида шавад. Дар маҷмӯъ ҳамаи ин гуфтаҳо омодагии комили донишҷӯро ба фаъолияти натиҷабархши касбӣ тайёр намуда, маҳорату малакаи баёни фикру мулоҳизоти хеш, ташаббускорӣ ва иштироки бевоситаи ӯро дар раванди кору пайкор таъмин месозад.

Ҳадафи асосии кори мустақилонаи донишҷӯ – соҳиб шудан ба донишҳои амиқ ва комил, маҳорати касбӣ ва малакаи фаъолмандӣ аз рӯйи ихтисоси интихобшуда мебошад. Дар раванди кори мустақилона донишҷӯ таҷрибаи эҷодӣ ва маҳорати ба кори таҳқиқотӣ ҷалб шуданро ба даст меорад. Дар ин марҳилаи пурарзиш донишҷу на танҳо барномаи муқарраршудаи таълимиро азбар мекунад, муҳимтар аз ҳама ӯ ба ташаккули малакаҳои кори мустақилона ноил мегардад, таҷрибаи ба нақша даровардан ва иҷрои вазифаи тахассусии хешро ба даст меорад.

Зикр бояд кард, ки дараҷаи мустақилияти донишҷӯ дар табиати фаъолмандии ӯ дар самти манфиатнокии кӯшишу амалҳо буда, эҷодкорӣ ва хислатҳои пажӯҳишии шахситаи муҳассилро инъикос месозад. Дар ин раванд муҳимияти кор бо сарчашмаҳо ва китобҳои дарсӣ адабиёти илмӣ, консептҳо, лексияҳои омӯзгор, таҷҳизоти мавҷуда аҳамияти махсус пайдо мекунад. Тафҳум кардан ва хулоса кардан аз унсурҳои ҷолиби фаъолияти мустақилона буда, он ҳангоми омода шудан ба санҷиши даврагӣ ва имтиҳонот тавассути намоиш ва иҷрои супоришот, ҷавоб додан дар машғулиятҳои семинарӣ ва лабораторӣ, таърифи ба донишҳои назариявӣ ва масъалаҳои методӣ дар ҳамбастагӣ бо ҳар яке аз ин рукнҳо амалӣ мегардад.

Таҳқиқот собит намуд, ки дар ташкили илмӣ кори мустақилонаи донишҷӯ дар вазъи низоми кредитии таҳсил чунин шароитҳо ногузиранд: омодагии донишҷӯ ба кори мустақилона; мавҷудият ва дастрас будани маводи таълимӣ-методӣ ва маълумотӣ-иттилоотӣ (справочник); ёрии машваратӣ.

Назорат ва санҷиши кори мустақилона на танҳо характери тафтишӣ, балки инчунин таълимӣ-тарбиявӣ бояд дошта бошад. Шаклҳои санҷиш

гуногунранг буда, ба равшан карда шудани чунин масъалаҳо равона мегардад: санчиш ва тафтиши сифати консепт кардан; санчиши тестӣ; семинари гурӯҳӣ; мубоҳиса ва баррасии масъалаи илмӣ; аз ҷониби донишҷӯӣ фаҳмидани хатоҳои худ ва дарки зарурияти ислоҳи онҳо.

Таҳлили таҳқиқотҳои психологию педагогӣ собит намуд, ки дар асарҳои илмӣ педагогӣ доир ба асосҳои ташкили кори мустақилона чун унсури пешбаранда дар ташаккули эҷодкории омӯзгори оянда сухан бисёр гуфта шудааст, вале ҷанбаҳои эвристики фаъолияти педагогӣ ва механизмҳои вусъати паҳлуҳои эҷодкорӣ дар шароити низоми кредитии таълим дар фазои таҳсилоти олии касбии Тоҷикистон то ҳол ба таври кофӣ ҷамъбаст нашудааст.

Дар рафти таҳқиқи масъала дар рисола маълум гардид, ки яке аз шартҳо ва талаботи ҳатмӣ дар бахши фаъолияти мустақилона ва рушди малакаҳои эҷодӣ огоҳӣ ва фарҳанги баланди педагогии омӯзгор маҳсуб меёбад. Ҳалли масоили ногузири раванди таълим, амсоли муҳлат ва сифати таълим, ташаккули ҳамбастагии рушди шахсияти хонанда дар роҳи эҷодкорӣ ва пешравиӣ зехнӣ, татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим аз унсурҳои самарабахши фазои таҳсилот ба шумор мераванд.

Зумрае аз муҳаққиқон нишонаҳои мустақилияти эҷодии омӯзгори ояндаро аз нигоҳи маҳорати таҳлили интиқодӣ ва тарзи озоди баёни фикру мулоҳизоти хеш, шуурона дарк кардани воқеаву рӯйдодҳо, кашфи шаклу усули самараноки таълиму тадрис; омодагии нерӯи зехн ва ҳифзи маълумоти нав, қобилияти ҳулоса ва ҷамъбасткунӣ, ҷудо кардани чизи аввалиндараҷа аз дуюмдараҷа арзёбӣ мекунанд.

Таваҷҷӯҳ ба назария ва илми мантиқ аз вижагиҳои хоси эҷодкории донишҷӯ-омӯзгори оянда буда, тибқи он хусусиятҳои барҷаста ва маҳорати олии ҷамъбасткунии нуктаҳо ва андешаҳо ҳувайдо мегардад. Чунин категорияи омӯзгорон фаъолияти эҷодиро ба таври равшан ва мушаххас дарк карда, аз роҳу усули маъмули ҷамъбасти афкори илмӣ ва таҷрибаи пешқадами педагогӣ истифода мекунанд.

Омӯзгори эҷодкор дар заминаи фаъолияти мустақилона ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба зинаҳои баланди камолот мерасад ва андешаҳои тозаи худро дар амалия мавриди санҷиш қарор медиҳад. Чунин омӯзгорон завқу саликаи тозақорӣ ва бунёдқорӣ дошта, бо воситаҳои муосири технологӣ қор қардан ва таҷриба қарданро ба ҳукми анъана ворид қардаанд.

Дар рафти иҷрои рисола яқин қардем, ки барои татбиқи фаъолияти эҷодқории донишҷӯ-омӯзгори оянда дар раванди фаъолияти педагогӣ як қатор омилҳо ва шартҳо мавҷуданд. Аз ҷумла: маҳдудияти вақт ва қамони эҷодқорӣ дар робита бо роҳу усул ва воситаҳои ҳалли масъалаи гузошташуда; эҷодқории муштарак байни омӯзгор ва қонанда; таъхир наёфтани натиҷаҳо ва имқони пешбиниҳои онҳо; пешбиниҳои равшан ва пешниҳоди ҳулосаҳо; талабот ба муқоисаи доимии усул ва вазъиятҳои ғайристандартӣ қолабии таълиму тадрис.

Дар таҳқиқоти мазкур фаъолияти эҷодқории омӯзгор ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи қараёни таълим маҳсуб ёфта, дар татбиқи босифати омӯзишу парвариши шогирдон инъикос меқардад. Омӯзгор ҳамчун муҳаққиқ фаъолияти ҳешро мутобиқи меъёр ва қоидаҳои умумии пажӯҳиш ва ҷустуҷӯи афқору маводи нав, таҳлили вазъи мушаххаси синфқона ва фанни таълим, банақшагирии дарсҳо, ҳулосабарорӣ, таҳлили фарзияҳои мавҷуда доир ба ноил шудан ба натиҷаҳои дилқоҳ, қамъбасти маълумоти бадастомада, гузориши супоришу вазифаҳои нав ва ҳоқазо ба нақша меқирад.

Аз таҳлили адабиёти илмӣ бармеояд, ки зарурати сифатан оқодасозии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба фаъолияти мустақилона қун рукни ташаққули қобилияти эҷодӣ муҳим арзёбӣ қардида, дар шароити низоми қредии таҳсил бозёфти роҳу василаҳои роҳандозии онро омили бозътимоди таълим ва тайёр қардани қадрҳои педагогӣ мешуморад.

Дар боби яқум инқунин мафҳуми «фаъолияти мустақил»-и донишҷӯ-омӯзгори оянда дар шароити қредитии таҳсил матраҳ қардид, ки он бо ду мафҳумқам фаъолияти маърифатӣ-зеҳнӣ ва қам фаъолияти эҷодӣ робитаи қавӣ дорад. Ақар қини раванди таълим донишҷу ба маълумоти тайёри аз

ҷониби омӯзгор пешниҳодшуда бештар таъя кунад, пас дар вазъи амали мустақилона донишандӯзӣ табиати комилан фарох ва пурмазмун пайдо мекунад ва ташаккули малакаҳои эҷодкорӣ ва паҷуҳиши омӯзгори ояндаро вуҷат мебахшад.

Мусаллам аст, ки қобилияти эҷодӣ дар ҷараёни омӯзиш ва амалҳои мустақили донишандӯзӣ ҳамчун василаи асосии рушди донишҷӯ-омӯзгори оянда падида мегардад. Мафҳуми «эҷод», «эҷодкорӣ» аз нигоҳи ғунҷоии маъноӣ дар партави дарк ва фаҳмиши ҳам маҳдуд ва ҳам васеъ арзёбӣ мешавад. Агар зери фаҳмиши васеъ маъноӣ бевосита ва мустақими он пеши назар ояд, пас дар ҳолати дуҷум мафҳуми анъанавии умумиистеъмолии он дарк мегардад.

Ба ин маънӣ «қобилият» ва «қобилиятнокӣ» вижагиҳои инфиродӣ-руҳии шахсияти донишҷӯ аст, ки дар ҷараёни кори бонизомии мағзи сар ба амал меояд ва дар вазъи фаъолияти мустақил ва донишандӯзӣ ба пешрафт ва бозефтҳои таълиму омӯзиш мусоидат менамояд.

Дар партави гуфтаҳои боло мутобиқи марҳилаҳои раванди низомии кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ гурӯҳҳои асосии ташаккули қобилияти эҷодиро дар заминаи фаъолияти мустақил метавон чунин арзёбӣ кард:

- пешбиниҳои раванди ташаккули қобилият тавассути парвариши дониш, маҳорат ва малакаҳои мақсаднок, ки хусусияти эҷодӣ ва эҷодкорӣ дорад;

- малакаҳои амалӣ – истифодаи имкониятҳои таҳлил ва ҷамъбасти иттилооти илмӣ, қобилияти дар амал татбиқ карда тавонистани ғояи тарҳрезиишуда, ки ба ташаккул ва рушди қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда равона шудааст;

- маҳорати мустақили омӯзишӣ ва таҳлилӣ – кор кардан бо адабиёти илмӣ, лаёқати мушоҳида карда тавоништан ва арзёбии интиқодӣ, нигоҳи мантиқӣ ба фаъолияти мустақили хеш дар партави зухури қобилияти

эҷодӣ, синтез ва таснифи натиҷаҳои бадастомада, муқоиса ва типологияи масъалаву маводҳои мавҷуда ва нав дастрасёфта.

Тавре ба назар мерасад, моҳият ва мазмуни «фаъолияти мустақил» чун рукни ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгори оянда маҳорати ҷустуҷӯӣ ва пажӯҳишии донишҷӯро ба мадди нахусти майлу хоҳиш ва кӯшишу рағбат меғузорад. Чунин ташаббус ва ибтикорот дар шароити низоми кредитии таълим бештар ҳукми муассир пайдо мекунад ва муҳассилинро ба дарёфти роҳу равиши кор ва фаъолияти донишандӯзӣ ва маҳорати касби омӯзгорӣ ҳидоят мекунад.

БОБИ II. МАЗМУН ВА МУНДАРИЧАИ ФАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА ДАР РУШДИ ҚОБИЛИЯТИ ЭҶОДИИ ДОНИШЧЌЎЁН-ОМУЌЗГОРОНИ ОЯНДА

2.1. Принципҳо ва меъёрҳои вусъати фаъолияти мустақилонаи донишчЌЎЁН-омуЌзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил

Проблемаи фаъолияти мустақилонаи муҳассилин-омуЌзгорони оянда дар раванди тайёр шудани онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олий дар таҳқиқотҳои олимони намоёни рус М.Е. Бронштейн, Л.Г. Вяткина, И.А. Зимняя, И.В. Ковалевский, А.Г. Молибог, Р.А. Нимазов, П.И. Пидкасистий, П.В. Семашко, Д.Б. Элконин ва дигарон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Донишмандони соҳаи педагогикаи ватанӣ – М.Лутфуллоев, У.Зубайдов, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, Ҷ. Шарифзода, С. Холназаров, Ф.Ф. Шарипов моҳият ва марҳилаҳои ташаккули қори мустақилонаи донишчЌЎЁНро мавриди баррасӣ ва таҳқиқи муфассал қарор додаанд.

Ф. Шарифов мавзуи ташкили қори мустақилонаи донишчЌЎЁНро дар асоси технологияи иттилоотии коммуникатсионӣ (ТИК) ба риштаи таҳқиқ қашидааст. У. Зубайдов, С. Холназаров қори мустақилонаро ҳамчун роҳи усули самарабахши таълими химия аз рӯи нишондодҳои мақсаднокӣ, тарзи фаъолият, тарзи ташкил ва гузаронидан маънидод намуда, дар бораи фаъолияти мустақилона чун омили рушди зеҳнӣ ва ташаккули қобилияти эҷодии шогирдон маълумоти саҳеҳ додаанд.

Мафҳуми «қори мустақилонаи донишчЌЎЁН» (КМД) аз ҷониби муҳаққиқон шарҳи эзоҳи мухталиф пайдо карда, ҳамчун навъи махсуси фаъолияти инфиродии омуЌзишию пажуҳишӣ баррасӣ мегардад ва ҳадафи он рушди фаъолмандии муҳассилин дар самти омодагии маърифатӣ-зеҳнӣ, мустақилона қор кардан, афзуншавии майлу рағбат ба донишандӯзӣ ва таҷрибаи амалии пурмаҳсул маҳсуб меёбад. Фаъолияти мустақилона имкон

медихад, ки салоҳияти касбии донишҷӯ-омӯзгори оянда мунтазам ва пайваста рушд ёбад.

Дар пояи кори мустақилонаи донишҷӯён мо намудҳои гуногуни фаъолияти маърифатӣ-зеҳнии омӯзгорони ояндаро пеши назар меорем. Он ба иҷрои дастуру супоришоти таълим нигаронида шуда, аз ҷониби омӯзгор роҳандозӣ мегардад ва асосан бо ташаббус ва иштироки бевоситаи донишҷӯ ба иҷро мерасад. Моҳияти кори мустақилонаи донишҷӯён бо хусусият ва вимаҷаҳои хоси худ аз дигар намудҳои фаъолнокии донишҷу дар макотиби олии фарқ карда, бо афзалиятҳои мушаххаси проблемавӣ, омӯзишӣ ва ҷустуҷӯӣ, ташаккули салоҳиятмандии касбӣ, рушди сифатҳои шахсӣ дар самти худомӯзӣ, қору пайкори мустақил, пажӯҳиш, эҷодкорӣ дар шароити низоми кредитии таълим равшан ва возеҳ мегардад.

Кори мустақилонаи донишҷӯён ҳамчун зинаи махсуси таҳсилот дар заминаи ҷустуҷӯ, коркард, азхудкунии иттилоот ба афзуншавӣ ва тақмили салоҳиятмандии касбӣ роҳи васеъ мекушояд. Он дар доираи фанҳои таҳассусӣ ва ҳосатон касби омӯзгорӣ зина ба зина ташаккул меёбад ва ба низоми парвариши маҳорат ва малакаҳои зарурӣ муваффақ мешавад. Дар сурати муносибати ҷиддӣ ба кори мустақилонаи донишҷӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил талабот нисбат ба баландшавии сифати таълиму тадрис ва омодашавии омӯзгори оянда дар фазои макотиби олии ҳали худро меёбад, зеро таҷрибаи кор собит менамояд, ки ин самти кор (фаъолияти мустақили омӯзиш ва қобилияти эҷодӣ) ҳануз ба таври дилхоҳ ба роҳ гузошта нашудааст. Яке аз сабабҳои асосии чунин ҳолат мавҷуд набудани майлу рағбати комили донишҷӯён ба худомӯзӣ, худтақмилёбӣ буда, сабаби дигар аз ҷониби устодони мактаби олии суғур будани назорат ва санҷиши мунтазами дониш ва маҳорату малакаи муҳассилин аст. Ин нигаронӣ ба хотири танқид нест, чунки низоми кредитии таҳсил маҳз ба фаъолмандии бештари донишҷӯи имрӯза равона шудааст.

Ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён аз вазифаҳои мураккабтарини омӯзгори мактаби олии мебошад. Аксарияти омӯзгорон беҳафсалағӣ зоҳир

меkunанд, бархе роҳнамоӣ карда наметавонанд, ба ташкили кори мустақилона рӯякӣ муносибат менамоянд, ки дар маҷмӯъ ин ҳама ҳолатҳо бемасъулиятӣ ва фориғболӣ эҷод карда, фаъолияти омӯзгори ояндаро дар худомӯзӣ ва худтакмилебӣ коста мегардонад.

Аз ҷумла Ҷ. Шарифзода қайд мекунад, ки дар натиҷа «доираи сарбаста ба вучуд меояд: аз як тараф, ба донишҷӯён мутахассисе дучор меояд, ки кори мустақилонаи онҳоро ихтисосмандона ташкил карда наметавонад, аз тарафи дигар дар давраи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо сабаби мавҷуд набудани равшанӣ дар ташкили он омодаسازی мутахассиси баландихтисос зиён мебинад» [160].

Аз ин рӯ, мақоми кори мустақилонаи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олий на танҳо барои азхудкунии донишҳо аз рӯйи фанҳои таълимӣ, балки инчунин барои ташаккули маҳорати касбӣ, малакаҳои нави кори таҳқиқотӣ, инкишофи сифатҳои ахлоқию психологӣ муҳим ва муфид нигаронида шуда, он аслан фаъолияти эҷодӣ маҳсуб меёбад, зеро мутахассиси оянда ҳудаш дар назди худ ҳадаф гузошта, барои дастебӣ ба он супориш ва намуди кор воситаҳои таълимро дар раванди таҳсилотӣ интиҳоб мекунад.

Дар вазъи кунунии низоми кредитии таҳсил аҳамияти ташаббускорӣ, худомӯзӣ ва худтакмилебии омӯзгори оянда дар раванди омодагии касбӣ дар заминаи фаълмандии таълимӣ-омӯзишӣ ва инфиродии пажухишӣ мусоидат мекунад. Аз ин нуқтаи назар кори мустақилона хусусан бо истифода аз технологияи иттилоотӣ ба фаълмандшавии нерӯи маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯён мусоидат намуда, ба онҳо имконияти идоракунии фаъолияти ақлӣ ва фикриро дар раванди ташаккули касби омӯзгорӣ фароҳам меорад.

Барои он ки моҳияти асосии ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён дар шароити низоми кредитии таълим равшан ва возеҳ гардад, мо зарур донистем, ки доир ба принципҳо ва меъёрҳои вусъати фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба таври муфассал истода гузарем.

Одатан муҳаққиқони педагогикаи ватанӣ ва хориҷи кишвар бештар ба чунин шакл ва намудҳои кори мустақилона таваҷҷӯҳ мекунанд: иҷрои супоришҳо дар раванди машғулиятҳои аудиторӣ; кори мустақилонаи донишҷӯён доир ба мавзӯҳои алоҳидаи курс, омодашавӣ ба амалия ва иҷрои супоришҳо аз ҷониби онҳо; иҷрои корҳои назоратӣ ва курсӣ; омодашавӣ ба таҳияи кори таҳассусии хатм, маҳфилҳои илмӣи донишҷӯён; омодашавӣ ба санҷишҳо ва имтиҳонот; иштирок дар конференсҳо, мизи мудаввар, семинарҳо дар партави иҷрои кори илмӣ ва илмию таҳқиқотӣ ва амсоли он.

Дар таҳқиқоти мазкур ба фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён аз нигоҳи риояи меъёрҳои вусъати ҷидду ҷаҳди онҳо ва сифатнокии ташкили он: ҷабҳавӣ-самтӣ, гурӯҳӣ ва инфиродӣ муносибат карда шуд. Чунончи, ҳадафи кори ҷабҳавӣ-самтии мустақилона аз он иборат буд, ки донишҷӯён дастаҷамъона доир ба ин ё он супориш, кейс (маврид) ё проблемаи педагогӣ рӯчӯ мекарданд. Дар ин росто донишҷӯён бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, масъалаи проблемавӣ, касбӣ ё илмиро мавриди муҳокима қарор дода, натиҷаҳои фосилавӣ ва ниҳонии иҷрои супоришро пешниҳод мекарданд.

Дар партави низоми кредитии таълим таваҷҷӯҳи махсусро дар таҳқиқот кори инфиродии мустақилона ба худ касб мекунад. Хангоми иҷрои он мусаллам аст, ки ҳар як нафар супоришоти таълимиро ба таври инфиродӣ иҷро мекунад (дар ҳамкорӣ бо субъектҳои дигари раванди таълим). Дар ҷаҳорҷӯбаи кори мазкур мо чунин супоришҳо, амсоли навиштани эссе, мурағбат додани нақша ва таҳияи мақолаи илмӣ, аннотатсияҳо, тақризҳо, кори курсӣ, кори таҳассусии хатмкунанда, таҳияи лоиҳаи таҳсилӣ ё таҳсилию таҳқиқотӣ ва ҳоказаро пешниҳод кардем.

Зимни рушди фаъолияти мустақилона дар шакли кори гурӯҳӣ мо ба таҳқиқоти Ҷ. Шарифзода, Н.В. Жалко, М.В. Буданова-Топоркова, Д.А. Ятсенко ва дигарон таъя кардем, ки ба азхудкунии самарабахши дониш, маҳорат ва малакаи муҳассилин дар муқоиса бо шакли инфиродӣ ва вижагиҳои психологӣи масъала андешаҳои худро ибраз рамудаанд.

Афзалияти шакли мазкури фаъолияти мустақилона аз он иборат аст, ки он ҳавасмандии маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯён - омӯзгорони ояндаро тақвият дода, имконияти зоҳир кардани сифатҳои шахсӣ, изҳори нуктаи назар, хулоса ва ҷамъбасти масъалаи гузоштаро таъмин мекунад. Дар марҳилаи иҷрои кор аҳамияти махсус ба коркарди роҳу усули фаъоли таълим, амсоли мубоҳиса, баҳс, муколама, суҳбат дар гирди мизи мудаввар ва монанди он равона карда шуд.

Мусаллам аст, ки фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён қисми таркибӣ ва ҷудонаншавандаи раванди таҳсил дар шароити низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии буда, азхудкунии инфиродӣ ва мустақили проблемаҳои гуногуни илмӣ-методӣ ва педагогиву равоншиносиро ба миён мегузорад. Ҷустуҷӯ ва корбасти эҷодии он донишҷӯёнро ба фаъолияти босамар ва натиҷабахши касби педагогӣ омода месозад, имкон медиҳад, ки мустақилияти донишҷӯ бо ҳадафҳои мақсадноки хеш ҳамчун сифати шахсии омӯзгори оянда ба фаъолияти маърифатӣ ва касбии ӯ мусоидат намояд.

Бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои мушаххас дар раванди кори мустақилона дар таҳқиқоти мазкур мо ба азхудкунии мустаҳками донишҳо доир ба фанҳои таълим ва маҷмӯи проблемаҳои педагогӣ, инчунин ба рушди қобилияти эҷодии муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ дар робита бо таҳқиқи масъалаҳои илмӣ-методӣ бо роҳи худомӯзӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир кардем.

Дар самти баланд бардоштани сифати ташкил ва танзими кори мустақилонаи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олии вазифаҳои фаъолияти омӯзгори ояндаро чунин муайян кардем: мураттаб намудани барномаҳои таълимӣ бо назардошти зиёд кардани ҳиссаи кори мустақилонаи донишҷӯён, муқаррарсозии мазмуни маводи таълимӣ дар сохтори кори аудиторӣ ва беруназаудиторӣ; банизомдарории ҳамаи намудҳои супоришҳо барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда мутобиқи ҳаҷм ва муҳлати иҷро; тарҳрезии навъҳои гуногуни супоришоте, ки имконияти худомӯзӣ, худтакмилебӣ, худфаъолиро таъмин месозад.

Супоришот инчунин дар самти ташаккули ҳавасмандии касбӣ, ба нақша гирифтани хатсайри инфиродии фаъолияти мустақилона; такмили назорати ҷорӣ ва ҷамъбасти; таъмини сарчашмаҳо ва маводҳои методӣ дар рафти кори мустақилонаи донишҷӯён, риояи принципҳои дидактикӣ, ки вусъати фаъолияти мустақили донишҷӯ-омӯзгори ояндаро ба тартиб меандозад, ба роҳандозӣ гардид. Ғайр аз ин, самти асосии фаъолияти муассисаи таҳсилоти олиро дар шароити низоми кредитии таълим мо дар таъмини ҳатмии муҳити фароҳи иттилоотӣ-маълумотӣ дидем, ки фароҳам шудани воситаҳои гуногуни дидактикиро дар намудҳои ҷопӣ ва электронӣ дар бар мегирад.

Ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён, тавре мо муайян кардем, раванди муҳайё шудани низоми кулли унсурҳои ғирасон, аз қабيلي сохтори ташкилию психологӣ фаъолияти мустақилонаи омӯзгори оянда мебошад. Дар асл он аз намуди фаъолияти маърифатӣ-зеҳнӣ ва пажухишӣ иборат буда, ба азхудкунии барномаи таълимӣ нигаронида шудааст, ки зимни иштироки фаъоли омӯзгор бобати банақшагирии кори мустақилона, арзёбии натиҷаҳо ва дастёбӣ ба натиҷаҳои мусбат таъмин мегардад [41].

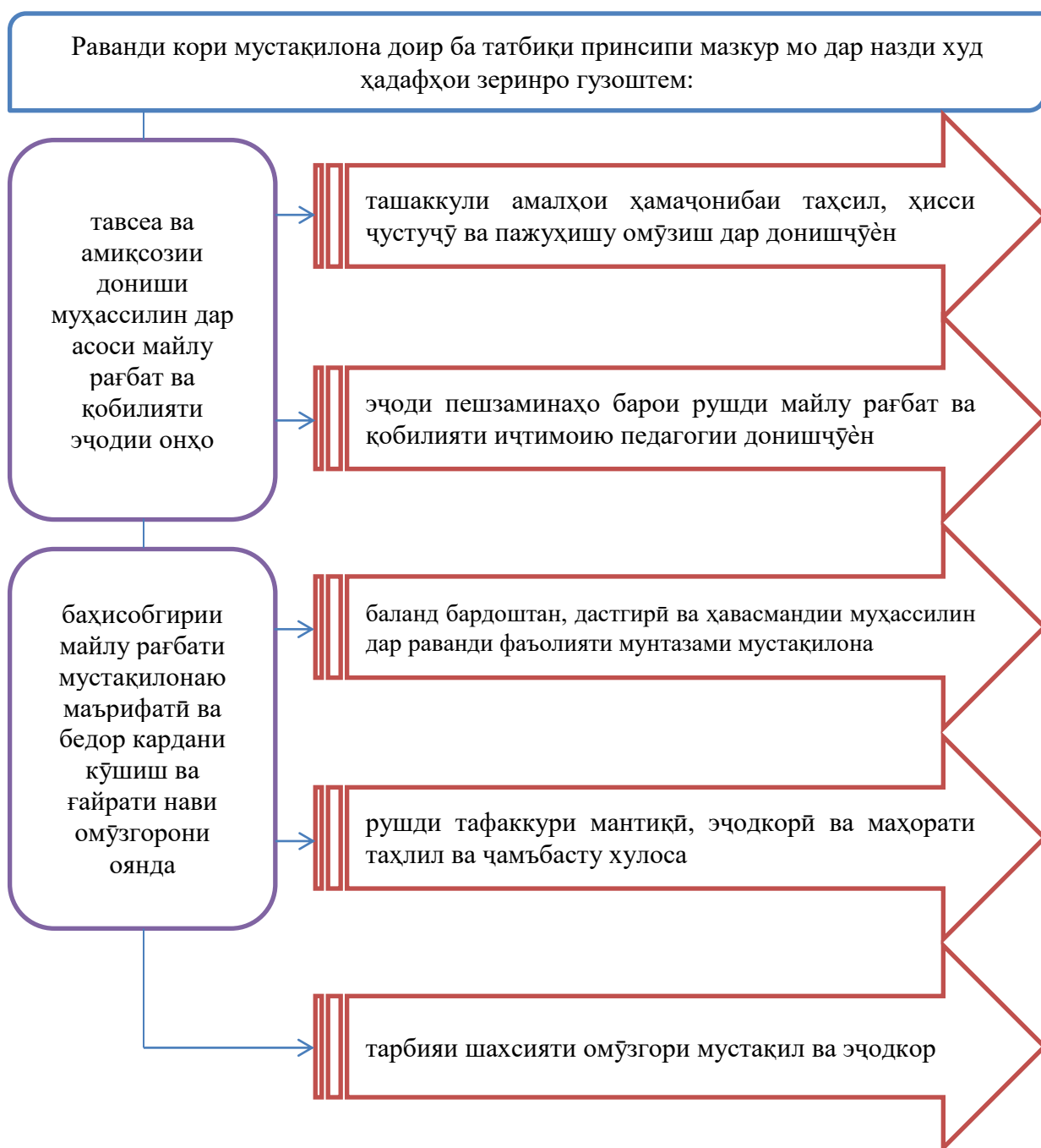
Кори мустақилона мутобиқи принципҳо ва меъёрҳои вусъати фаъолияти бевосита ва инфиродии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ташкил гардида, дорони ягонагии мантикӣ ва робитаи мутақобилаи фанҳои муштарак доир ба азхудкунии фанҳои таълимӣ мебошад. Низоми кори мустақилонаи донишҷӯён бо принципҳои асосии дидактикӣ, пеш аз ҳама: принципи интерактивӣ, ки зарурати ҳамкории донишҷӯён ва мубодилаи иттилоотро на танҳо бо омӯзгорон, балки инчунин бо донишҷӯёни дигар муайян месозад; принципи аёнӣ, ки зарурати назорати кори мустақилонаро асоснок месозад; принципи банизомдарории таълим, ки зарурати интихоби стратегияи таълим ва банақшагирии кори мустақилонаи донишҷӯёнро инъикос менамояд; принципи таълим ба донишҳо ва малакаҳои ғоявӣ, ки мавҷудияти қобилиятҳои ҳадди ақалли корро дар донишҷӯ тавассути воситаҳои техникӣ, ташкили илмӣ кори мустақилона пешбинӣ менамояд.

Ба ин номгӯй инчунин якчанд принципҳои дигар ворид мешавад, амсоли
принсипи таълими рушддиҳанда, ки консепсияи кори мустақилонаро барои
фаъолноксозӣ, ташаккули фаъолияти фикрии таълимгиранда, рушди
малакаҳои пешбини мустақилона, интихоб ва ҳалли вазифаҳои дидактикӣ,
ба даст овардани донишҳо дар ҳамкорӣ бо шарикдарсон дар раванди таҳсил
ба низом медарорад; принсипи робитаи дутарафа, ки ба иштирокчиёни кори
мустақилона имкони баррасии масъалаҳои ҷиддиро доир ба ин ё он фан ва ё
проблемаи таҳқиқ пешниҳод мекунад; принсипи назорати беруна ва
хударзёбӣ, ки мубодилаи иттилоотро на танҳо бо омӯзгор, балки инчунин бо
донишҷӯёни дигар дар бар мегирад; принсипи илмӣ, ки ба донишҷӯён
имкони ҳақиқат вазифаҳои гузошташударо дар сатҳи муносири донишҳои илмӣ
пешниҳод менамояд; принсипи аёнӣ, ки маводи иттилоотро дар шакли
дастрасии комил муҳайё месозад; принсипи робитаи назария бо амалия, ки
имконияти ҳалли супориш ва проблемаҳоро дар партави таҷрибаи амалии
фарзия ва методҳои таълиму тадрис фароҳам меорад; принсипи дастрас
будани кори мустақилона; принсипи банақшагирии оптималии кори
мустақилона; принсипи азхудкунии босуботи донишҳо ва ҳоказо.

Дар таҳқиқоти мо ба мадди аввал принципҳои зерини пешбар пешниҳод
шудааст: принсипи шуурнокӣ ва фаъолиятмандӣ, принсипи инфиродии
услуби амал, тартиб ва низомнокӣ, дастрас будан, робитаи назария бо
амалия.

Принсипи шуурнокӣ ва фаъолмандии кори мустақилона омӯзиш ва
таҳлили сатҳӣ ва механикии маводро истисно намуда, омӯзгори ояндаро ба
фаҳмиш ва дарки амиқи муҳтавои масъала ҳидоят мекунад. Фаъолмандӣ, дар
навбати худ, вусъати майлу рағбат ва кӯшишу ғайрати донишҷӯ – омӯзгори
ояндаро фароҳам оварда, иштироки ӯро дар раванди кори мустақилона доир
ба проблемаи таҳқиқ ва омӯзиш қавӣ мегардонад. Шуурнокӣ ва фаъолмандӣ
дар самти азхудкунии дониш бе сатҳи муайяни тафаккури мантиқӣ ва эҷодӣ,
дарки ақлию зеҳнии масъала ва ё проблема дар раванди фаъолияти
мустақилонаи муҳассилини макоти олӣ тасаввурнопазир аст.

Принципи инфиродии услуби амал дар раванди фаъолияти мустақилонаи донишчӯ-омӯзгори оянда ба истеъдод ва нерӯи ҳифз, тафаккур, тахайюл, хотира, хусусиятҳои инфиродии мизоч, ҳулқӯ атвор (характер), маҳорату малака ва амсоли он таъя мекунад. Дар раванди фаъолияти мустақилонаи муҳассилин мо методҳои гуногунро истифода бурда, онҳоро вобаста ба хусусиятҳои инфиродии донишчӯён тағйир додем.

Расми 4. – Амсилаи раванди кори мустақилона доир ба татбиқи принципҳои гуногун

Сифати фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён мутобиқи нишонаҳои тартибу низоми намунавӣ дар шароити низоми кредитии таълим дар мактаби олий дар заминаи иртибот ва алоқаи тарафайни кулли вазифаҳо ва ҳадафҳо дар ташкили намунавии он сурат мегирад, то риоя ва таъмини принципҳои дигар низ аз қабili дастрас будан, робитаи назария бо амалия амалӣ гардад.

Принсипи дастрас будан моҳиятан меъёри интихоби маводҳои ба назар мегирад, ки он мувофиқати мазмун ва мундариҷаи раванди таҳсилотро ба имкониятҳои воқеӣ ва қобилияти ақлию зеҳнӣ, синнусолӣ, ҷисмонии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар чараёни фаъолияти мустақилона таъмин месозад. Ин принцип ҳануз аз ҷониби Ян Амос Коменский пешниҳод шуда, дар китоби машҳури ӯ «Дидактикаи бузург» баён ёфтааст. Дастрас будани раванди таълим ҳамчун принсипи муҳимми дидактика инчунин аз ҷониби К.Д. Ушинский, М. Данилов, Л. Занков ва дигарон қоркард ва тасниф ёфтааст.

Азбаски дар рисолаи мазкур сухан доир ба омодагии касбии омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил дар мактаби олий меравад ва дар ин самт яке аз рукнҳои муҳимми фаъолияти мустақили муҳассилин мебошад, зарур аст, ки талаботҳои ин принцип ба шогирдон пешниҳод гардад. Аз ҷумла, омӯзгори оянда дар раванди таълиму тадрис ҳатман сатҳи дониши хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро ба ҳисоб бояд гирифта бошад. Ба ин маънӣ, ба ҳуди донишҷӯён-омӯзгорони оянда низ ҳаргиз супоришот ва маводҳои набояд дода шавад, ки онҳо ба дараҷа ва сатҳи омодагии назариявӣ, бунёдии муҳассилин мувофиқ ва мутобиқ нестанд.

Устодони макотиби олий ҳангоми ташкили кори мустақилонаи муҳассилин-омӯзгорони оянда таҷрибаи таҳсил, ҳулкӯ атвор, майлу завқ ва хоҳишу рағбати онҳоро ба назар гиранд. Маҳз дар заминаи омодагии назариявӣ ва амалии донишҷӯён супориш ва маводҳои барои омӯзиши мустақилона дода мешавад, ки фаҳмиш ва дарки онҳо ба имконоти муҳассилин созгор аст. Яке аз шартҳои асосии принципи дастрасии таълим аз сода ба мураккаб ва аз ҷизи номаълум ба маълум маҳсуб меёбад.

Аз ин лиҳоз дар шароити низоми кредитии таълим донишҷӯ ба масъалаи дастрас будани маводҳои омӯзишӣ диққати ҷиддӣ дода, онро дар фаъолияти педагогии худ сармашқи кор бояд қарор диҳад. Азбаски омӯзгор симои асосӣ ва узви фаъоли раванди таҳсил аст, ӯ талаботҳои дидактикиро ҳамеша бояд мадди назар гузорад.

Аз тарафи дигар дастрас будани таҳсил ҳамчун принципи дидактикӣ меъёри асосии интихоби маводи таълим буда, ҳамаи китобҳо, мақолаҳо, аёнӣ, дафтарҳои корӣ, луғатномаҳо ва васоити таълим бояд дуруст ва саҳеҳу барҷо интихоб гарданд. Тавассути дастрас будани таълим роҳу усул, методҳо, ҳаҷм ва мундариҷаи маводҳо аниқ карда мешавад ва он ба сатҳи фаҳмиш ва дарккунии шогирдон шароити мусоид фароҳам меорад. Инчунин принципи дастрас будани таҳсил имкон медиҳад, ки мушкилот ва проблемаҳои мавҷуда сари вақт ислоҳ ва бартараф карда шаванд.

Таҷриба собит намуд, ки истифода аз принципи дастрас будани таҳсил ҳангоми густариш ва иҷрои кори мустақилонаи донишҷӯён ба рушди қобилияти эҷодии онҳо роҳ кушода, ба ташаккули тафаккури мантикӣ, риояи тартибу низоми фаъолияти омӯзгори оянда, маърифатнокии ӯ, ки манфиатнокии фаъолияти пажуҳишии донишҷӯро ба маротиб меафзояд, такони бузург мебахшад.

Ҷанбаи муҳимми принципи дигар – тартиб ва низомнокӣ дар раванди ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён ба сифатан беҳтар шудани фаъолияти инфиродӣ ва пажуҳишии онҳо меоварад. Тазаккур медиҳам, ки дар чараёни таҳқиқ як қатор камбудҳои муҳим дар ташкил ва мазмуни кори мустақилонаи донишҷӯён дар муассисаи таҳсилоти олий ошкор карда шуд. Аз ҷумла, моҳияти мафҳуми шахсият ҳамчун меҳвари асосии раванди педагогӣ, пешниҳод кардани супоришоти вариативӣ доир ба ташаккули мустақилияти донишҷӯён ва амсоли ба ҳукми амал даромадааст.

Аз сабаби он, ки на ҳамаи донишҷӯён – омӯзгорони оянда дар машғулиятҳои лексиониву амалӣ ба моҳияти масъала сарфаҳм намераванд, аксаран дар дарсҳо мо машқҳои якранг, дилгиркунанда, ғайристандартӣ ва

камсамарабахшро мушоҳида мекунем, ки он сатҳи зарури рушди қобилияти эҷодӣ ва зехнии донишҷӯёнро таъмин карда наметавонад. Аз ин рӯ, речаи ташкил ва гузаронидани фаъолияти мустақили муҳассилини самти педагогӣ дар мактаби олӣ бояд чунин ба нақша гирифта шавад, ки ратсионалӣ ва пайдарпайӣ дар он рукни асосии фаъолият бошад.

Чунонки равоншиносонмеғӯянд, қобилият ҳамчун категорияи муҳимми физиологӣ ва ақливу руҳи ба таври автоматӣ рушд намеёбад, он гум ҳам мешавад, агар донишҷӯ тафаккури мантиқӣ надошта бошад.

Шарҳи фалсафӣ ва методологии масъала чун мачмӯи ақидаҳо ва назарҳо, андешаву ғояҳо ба тавзеҳи илмии қобилият чун падидаи хирад ва маънӣ, ҳамчун шакли олии ташкили дониши бунёдӣ, барномарезии фаъолияти мустақил ба хоҳири расидан ба арзишҳои маърифатӣ-зеҳнӣ ниёз дорад. Аз ин рӯ, зимни ташкил ва гузаронидани кори мустақилона мо тавачҷуҳи махсусро ба он равона кардем, ки назария чун қисми ҷудонашаванда ва таркибии илм бо амалия робитаи зич дорад. Назария ва афкори бунёдӣ симои эҷодии омӯзгори ояндаро ҳангоми таҳсил дар макотиби олӣ намоён месозад ва ба амалия – падидаи воқеӣ пайваست мегардад.

Принсипи вариативии интиҳоби мазмун ва мундариҷаи кори мустақилонаи донишҷӯ – омӯзгори оянда омезиши талаботи гуногунрангро (инвариант) ба мазмуни кори мустақилона тавассути усули инфиродии омӯзиш ва таҳқиқ пешбинӣ менамояд. Мутобиқи принсипи мазкур зарур аст, ки намудҳо ва шаклҳои мавҷудаи кори мустақилонаи донишҷӯён ба таври вариативӣ (гуна) муайян карда шавад, ки интиҳоби роҳу усули татбиқи он бо дарназардошти шароит, имконият ва воқеият роҳандозӣ гардад. Бояд гуфт, ки супоришоти мустақил тариқи ба ҳисобгирии сатҳи гуногуни дониш ва маҳорату малакаи эҷодӣ, майлу рағбат ва қобилияти касбии донишҷӯён-омӯзгорони оянда таҳия мегардад, то фаъолмандии эҷодӣ ва таҳқиқотии онҳо такмил ёбад.

Татбиқи амалии принципи вариативӣ ба ташаккули қобилияти дарк ва тафҳҳуми донишҷӯён ҳини иҷрои супоришот, коркард ва асоснокии шароити педагогии густариш ва ташкили фаъолияти мустақилонаи муҳассилин кумак мекунад ва бо дарназардошти мавҷудияти шароит барои қору омӯзиш, мутобиқшавии донишҳои назариявӣ бо таҷрибаи амалӣ, ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда фароҳам меояд.

Принципи робитаи назария ва амалия раванди қори мустақилонаи донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯи паҳлуҳои гуногуни мсъалаҳои таълиму тадрис тавассути омӯзиши адабиёти илмӣ нерӯ мебахшад. Маълум, ки амалия ченак ва манбаи фаъолияти зехнӣ-маърифатӣ мебошад. Ҳар қадар, ки донишҳои аз ҷониби муҳассилин ҳосилгардида бештар гардад, ба таҷрибаи амалӣ пайваст ва ба қор бурда шавад, ҳамон қадар шуурона ва мустақил амал қардани омӯзгори оянда суръат мегирад, майлу рағбати донишандӯзӣ ва омӯзишу таҳқиқи бевоситаи ӯ меафзояд. Қулли донишҳое, ки дар ин раванд ва марҳила ҳосил мегарданд, ҳамчун манбаи маълумот дар мавриди таҷрибаи қорӣ ҳамчун омӯзгор хидмат мекунад. Фаъолияти мустақили донишҷӯ, донишу малақаҳои пайдошуда дар тақмили таҷрибаи амалӣ ва педагогии ояндаи ӯ кумак ва мадади муассир хоҳанд расонд.

Таҳқиқи принципҳо ва меъёрҳои вусъати фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда тақозо мекунад, ки вожаи «меъёр» равшан қарда шавад, то моҳияти ин мафҳум дар робита бо густариши фаъолияти мустақили донишҷӯёни риштаи педагогии макотиби оӣ дар шароити кредитии таълим арзёбӣ гардад. Бояд тазаққур дод, ки шарҳи вожаи меъёр дар робита ба проблемаи таҳқиқшавандаи мо аҳамияти муҳимро қасб мекунад, чунки ин қо суҳан аз арзёбии фаъолияти мустақили омӯзгорони оянда ҳангоми таҳсил дар мактаби оӣ меравад.

Инак, меъёр барои мушаххас қардани сатҳ ва дараҷаи азҳудкунии маводи таълим аз ҷониби донишҷӯён, маҳоратиистифода қарда тавонистани донишҳои назариявӣ дар вақти иҷроисупоришоти гуногуни таълимӣ, доираи

ташаккули маҳорати умумӣ дар донишандӯзӣ, таҳия ва густариши кори мустақилона мувофиқи талаботи мавҷуда имкон фароҳам меорад.

Дар асоси гуфтаҳои боло чунин натиҷа гирифтани мумкин аст: ҷавҳари меъёрро ҳама гуна унсурҳои ташаккулефтаи муҳассилин дар мавриди маҳорати эҷодӣ, мавҷудияти сифатҳои баланди касбӣ, фаъолмандии зеҳнӣ, рушди тафаккури мантиқӣ, истеъдоди фикр кардан ҳини иҷрои супоришот, омодагӣ ба эҷодкорӣ, саъю талош ба худтакмилдиҳии касбӣ ва амсоли он асос мегузорад.

Меъёрҳои дар боло зикршуда байни ҳам зич алоқаманд буда, умумияти ташаккули сифатҳои инфиродии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаро мавриди кори мустақилона бобати омӯзиши адабиёти илмӣ, таҳқиқотҳои педагогӣ собит месозад ва аз такмилу рушди маҳорати касбии онҳо гувоҳӣ медиҳад.

Бо дарназардошти дараҷаи татбиқи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ташаккули маҳорат ва малакаи эҷодӣ мо ченак ва стҳи рушди фаъолияти мустақили муҳассилинро чунин тарҳрезӣ кардем: сатҳи паст; сатҳи миёна; сатҳи баланд, ки аз ҳам бо хусусиятҳои фарқкунандаи хеш ва дараҷаи нисбатан пасту баланд тафовут доранд.

Чунончи, *сатҳи паст* аломат ва нишони сатҳи поёни фаъолияти мустақили донишҷӯ дар мавриди кори инфиродии таълимӣ аст ва аз дараҷаи суст ва заифи донишомӯзӣ ва пажӯҳишу ҷустуҷӯи омӯзгори оянда шаҳодат медиҳад. Ба ин қабил муҳассилине дохил мешаванд, ки дорои сатҳи пасти фаҳмиш ва дарки маълумот ва иттилооти соҳавӣ буда, қомилан тафаккури мантиқӣ ва интиқодӣ дар баҳши илмҳои педагогӣ надоранд. Чунин ашҳоси муҳассил ба худомӯзӣ ва такмилёбии касбӣ чандон рағбат ва завқу ҳавас зоҳир намеkunанд, ба ҷустуҷӯи адабиёти илмӣ ва сарчашмаҳои муфид тавачҷӯх надоранд ва бо донишҳои дар аудиторияи гирифта маҳдуд мешаванд. Зиеда аз ин онҳо ба иҷрои супоришҳои хусусияти эҷодӣ дошта низ беҳафсалаанд, дар фаъолияти мустақили омӯзишӣ ғайрифаволанд.

Донишҷӯёни *сатҳи миёна* нисбатан фаъол бошанд ҳам, кӯшиш ва рағбати онҳо ҳануз ба дараҷаи қаноатбахши фаъолияти мустақили омӯзишу

таҳқиқ нарасидааст. Ин қабил низ фаҳмиш ва дарки начандон пурра ва дақиқи моҳияти масъаларо доранд, мазмун ва мундариҷаи сарчашмаҳои илмиро дуруст дарк кардаву хулоса карда наметавонанд, маҳорату малакаи касбии миёнаҳол доранд. Категорияи мазкури донишҷӯён сафи омӯзгорони ояндаи сатҳи миёнаро ташкил намуда, дар сурати аз болои худ кор кардан, такмили маҳорату малака ва рушди касби пешагирифта метавонанд ба қатори нисбатан боло ворид гарданд.

Ниҳоят *сатҳи сеюм*, ки онро сатҳи баланд номидан ҷоиз аст, аз ду намуди пештара комилан фарқ мекунад. Ин дараҷаи ташаккулёфтаи фаъолияти мустақили муҳассилин ва қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда риштаи педагогӣ мактаби олий буда, бо сатҳи баланди дониш ва хислатҳои пажӯҳишии донишҷӯён муаррифӣ мегардад. Намояндагони ин гуруҳи толибилмон соҳиби дониши фарох ва дорои маҳорату малакаи хуби касбӣ мебошанд. Ин зумра дар фаъолияти мустақил пешрав буда, мунтазам аз масъалаҳои таълиму тадрис тавассути асарҳои илмии донишмандони ватанӣ ва хориҷи кишвар, аз ҷумла Руссия оғаҳӣ доранд, бештар бо адабиёти илмӣ сару кор доранд, дар машғулиятҳо фаъолу пешрав мебошанд. Донишҷӯёни сатҳи баланди таҳсил ҳавасмандии хешро бобати донишандӯзӣ тавассути фаъолияти мунтазам ва вусъати имконоти маърифатӣ-зеҳнӣ дар омӯзиш ва баррасии проблемаҳои илмӣ-методӣ, рушди мадакаҳои касбию эҷодӣ ба маърази эътироф мегузоранд.

Дар натиҷаи таҳлили умумии маълумоти миқдорӣ посухдиҳандагони гурӯҳҳои озмоишӣ мо муайян кардем:

- қисми миқдоран ками омӯзгорони оянда (9,7%) дар рушди эҷодии касбии худ то сатҳи баланд боло мебароянд;
- қисми назаррас (67,7%) дар сатҳи миёна қарор доранд;
- қисми муайяни посухдиҳандагон (25,8%) дар сатҳи паст қарор гирифта, зарурати фаъолияти мустақилонаи хешро доир ба ташаккули маҳорату малакаи эҷодӣ ва педагогӣ дар шароити низоми кредитии таълим муҳим намешуморанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили масъала дар ин қисмати рисола собит месозад, ки донишҷӯён-омӯзгорони оянда ба низоми густариш ва рушди фаъолияти мустақилона бо мақсади парвариши қобилияти эҷодӣ назари гуногун доранд. Онҳое, ки дар сатҳи баланд ва миёна қарор доранд, дар машғулиятҳои лексионӣ ва амалӣ, кори мустақилона бо кумаки омӯзгор фаъол ва пешрав мебошанд. Таҳқиқи масъала бори дигар собит кард, ки дар низоми кредитии таълим унсури тақвиятбахши дониш ва фаъолмандии омӯзгорони оянда кори мустақилонаи беруназдарс махсуб меёбад ва он тавассути ташаббус ва ғайрату азамати онҳо бо нишондиҳандаҳои баланди дониш, маҳорат ва малака арзёбӣ мебардад.

2.2. Амсиласозии фаъолияти мустақилона дар рушди қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим

Дар фазои таҳсилоти муосир амсиласозӣ (моделирование) методи универсалии таҳқиқот махсуб ёфта, дар илми педагогика ба таври васеъ ба кор бурда мешавад. Он имкон медиҳад, ки чизи эмпирикӣ ва назариявӣ дар таҳқиқоти педагогӣ муттаҳид гардад. Ба ибораи дигар, дар раванди таҳқиқи проблемаи педагогӣ амсиласозӣ чун унсури самаранокӣ қоркарди концепсияи илмӣ ва татбиқи он намоён мегардад.

Дар таҳқиқоти педагогӣ методи амсиласозӣ дар қорҳои Ю.К. Бабанский, Б.С. Гершунский, А.Н. Дахин, В.В. Краевский, М. Лутфуллоев, В.М. Монахов, И.Б. Новик, М.Н. Скаткин, В.А. Сластенин, Ҷ. Шарифзода ва дигарон муфасссал баррасӣ гардидааст. Дар таҳқиқоти олимони номбурда истилоҳи «амсила» ҳамчун низом ва намунаи ба таври сунъӣ эҷодшуда ва ҳамчун қиёси падидаи табиӣ ва иҷтимоӣ муайян шудааст.

Шакли содакардашудаи иттилоот доир ба ҳосият ва аломату нишонаи объектҳо, интиқоли мӯъҷази иттилоот, маълумот ва дониш, таҳлил ва пешбинии натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиши ин ё он проблема, раванди беҳтарсозии раванди таҳсилот бо роҳи қорбасти ва пешниҳоди истифодаи

амсилаҳо осонтар ва муваффақтар мегардад. Бешубҳа, амсила (модел) объекти омӯзиширо пурра фаро гирифта наметавонад, вале имкон медиҳад, ки сифати иҷрои масъалаҳои марбут ба таҳсил ва таълим коркард гардад.

Тавассути усули амсиласозӣ омӯзиши сохтор ва механизмҳои раванди низоми кредитии таҳсил ва роҳандозии фаъолияти мустақили муҳассилин – омӯзгорони оянда, амалҳои мақсаднок ва робитаи унсурҳои пешбарандаи раванди таҳсил дар макотиби олӣ муназзам мегардад. Дар айни замон, бо вучуди афзалиятҳои низоми мазкур амсила қонуниятҳои хоси рафтор ва шаклҳои кор бо сарчашмаҳои иттилоотӣ-касбиро бояд дошта бошад ва он ба фаъолияти бошууронаи омӯзиш, таҳқиқ ва табиқи амал шудани донишҳо мусоидат намояд.

Амсиласозӣ дар таҳқиқоти мазкур барои ҳалли вазифаҳои беҳсозии сохтори маводи таълимӣ-методӣ, тақмили роҳу усули банақшагирии он, идоракунии фаъолияти зехнӣ-маърифатӣ, ташхис, пешбинӣ, тарҳрезии методҳои босамари омодашавии омӯзгори оянда нигаронида шудааст.

Бо дарназардошти ҳадафи гузошташуда фаъолгардони кори мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони ояндаро дар муассисаи таҳсилоти олии самти педагогӣ мо дар ҷаҳорҷӯбаи роҳандозии амсила пешбинӣ намуда, хусусиятҳои калидии онро ба тариқи зайл мушаххас месозем: ҳадафҳои, ки тавассути шарҳу эзоҳи натиҷаҳои интизорӣ ва ҳадафҳои субъектҳои раванди таҳсилот муайян карда мешаванд; ҳамкорӣ ва амалҳои мусбӣ ва рушддиҳанда дар заминаи мувофиқат бо сохтор ва усулҳои омодасозии кадрҳои педагогӣ дар фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олӣ; низоми устувори меъёрҳо ва арзишҳои умумиқабулшуда; сохтори амиқи ташкилӣ, ҳамоҳанг ва ғайримарказонишуда, ҷузъҳои ба ҳам тавъам дар пояи худомӯзӣ, худтақмилёбӣ, худрушддиҳӣ ва худтатбиқкунии муҳассилин-омӯзгорони оянда.

Бояд қайд кард, ки амсилаҳои марбут бо фаъолияти мустақилона дар робита бо истифодаи технологияҳои муосири таҳсилот дар асоси концепсияи

идоракунии мутобиққунанда ва релфексивии низоми омодаسازی кадрҳои педагогӣ, инчунин назарияҳои менеҷменти раванди таълим рушд меёбанд.

Бархе аз муҳаққиқон кори мустақилонаи донишҷӯёро ҳамчун низоми педагогӣ баррасӣ менамоянд. Масалан, ба ақидаи Н.К. Ковалёв, низоми педагогӣ аз «раванди мақсаднок, махсус ташкилшудаи ҳамкориҳои ҳайати профессорону устодон ва донишҷӯён иборат мебошад, ки дар он касби донишҳо, сайқалдиҳии маҳоратҳо ва малакаҳо тавассути амалҳои зехнӣ ва ҷисмонии хусусияти репродуктивӣ ва эҷодидоштаи ҳуди донишҷӯён зери назорати омӯзгор, бо супоришҳо ва роҳнамоиҳои ӯ, ки бо ҳадаф, ташкил, мазмун ва натиҷаҳои кор дахл доранд, амалӣ мешавад» [72].

Ба чунин фаҳмиши низоми кори мустақилонаи донишҷӯён розӣ шудан мумкин аст, вале маҳдуд сохтани ҳудуди истифодаи амсила тавассути фаъолияти бевоситаи донишҷӯён ва арзёбии натиҷаҳои ба дастмада аз ҷониби омӯзгор маҳсулноки ба ҷашм намерасад. Зеро донишҷӯ на танҳо таълим мегирад, балки дар фаъолияти мустақилонаи ҳеш ба татбиқи донишҳо ва малакаҳои ҳосилшуда, худидоракунии ва худташкилшавӣ майл мекунад, фаъолияти шахсии маҳсулноки ҳудро дар таъмини имкониятҳои ояндаи касбии худ ба нақша мегирад. Омӯзгори оянда лоиҳаи ҷустуҷӯи муштарак ва ҳамкориҳо дар таъмини сифати касби интиҳобкарда иқдом бахшида, муносибати ҷиддиро дар фаъолияти мустақили омӯзиш ва таҳқиқ ба роҳ мемонад, дар мавриди мувофиқ машқи иҷрои тютер ва мушовирро низ ба уҳда мегирад. Ин нукта чун яке аз роҳи усули амсиласозӣ дар омодашавии донишҷӯ-омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таълим дар мактаби олий бояд роҳандозӣ гардад.

Айни замон воқеияти робитаи байни таҳсилот ва фаъолияти мустақил ва касбии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар макотиби олий баҳснопазир буда, хати ҳаракати рушди таҳсилоти касбӣ (педагогӣ) ва фаъолгардии кори мустақили муҳассилин дар мадди аввалиндараҷаи назар бояд қарор гирад. Беэътиноӣ ба ин масъала, махсусан, дар шароити низоми кредитии таҳсил, ки

фаъолмандии донишчӯро тақозо мекунад, аз роҳҳои самарабахши тайёршавии кадрҳои соҳаи омӯзгориро ба миён мегузорад.

«Дигаргунишавии амалияи иҷтимоӣ», ба ақидаи Г.А. Чередиченко, гузаришро аз таҳсилот ба меҳнати эҷодкорона ва бошуур ба таври қатъӣ тағйир дод» [152]. Дар ин робита, В.С. Авесенов менависад: «Амсилаи анъанавии «таҳсил-кор» бо тобеъ шудан ба муҳиммияти «сармоягузориҳои инфиродӣ ба дороии инсонӣ ва сарвати маориф» ҳарчӣ бештар ба гузашти меравад». Аз тарафи дигар, «интишоори ҳарчӣ бештарро надидаи баромадан ба бозори меҳнат ҳанӯз вақти таҳсил, хеле барвақт нисбат ба синну сол ба худ касб мекунад» [6]. Ин воқеияти замони муосир ногузир боиси ҷустуҷӯи тағйир ва қорбасти амсилаҳо ба рушди раванди таҳсил, худомӯзӣ, худтакмилебӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии тавассути ба қор андохтани ғояи «таҳсилот дар давоми ҳаёт» муяссар мегардад.

Ҳини гуфтаҳои боло мутмаинем, ки дар асоси амсиласозии фаъолияти мустақилонаи донишчӯён эътирофи он ҳамчун низоми ягона ва динамикии рушди касбии омӯзгорони оянда эътироф мешавад. Тавассути ташкили дурусти ҷузъҳои таркибии фаъолияти мустақилонаи муҳассилин чунин амалҳо аз унсурҳои аввалиндараҷаи ин тарзи омодашавии омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим махсуб меёбад: татбиқи ҳадафҳо – худомӯзӣ, худтакмилебии шахсияти донишчӯ, робитаҳои мутақобилаи устод-муҳассилин; тобеият ба қонунҳои ягонаи ташкили фаъолият бо мақсади ягонаи раванди таҳсил, рушди ҳамаҷонибаи омӯзгори оянда дар ҷаҳорҷӯбаи мантиқии ҳамқорӣ байни субъектҳои таҳсилот; рушди робитаҳои мутақобила бо муҳити муассисаи таҳсилоти олии дохилӣ ва мактабҳои олии берунаи самти педагогӣ.

Дар мавриди амсилаи аз ҷониби мо пешниҳодшуда муҳити дохилии макотиби олии аҳамияти махсус пайдо мекунад, зеро он дар заминаи стандартҳои ҳоси дохилии таҳассусӣ ва механизмҳои идоракунии таҳҷой бунёд ёфта, ҳамоҳангии низоми кредитии таълим бо фаъолияти муҳассилини муассисаи таҳсилоти олии ба нақша гирифта шудааст.

Чузъи таркибии муҳити дохилии макотиби олии самти омӯзгорӣ танзим ва мураттаб ёфтани механизмҳои идоракунии фаъолияти мустақили донишҷӯён маҳсуб меёбад. Механизмҳои ҳамоҳангсозии амсилаи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён бо ҳамдигар ба таври равшан алоқаманд буда, ягонагӣ ва робитаи мутақобилаи чузъҳои ташкили босамари онро таъмин месозад, амалисозии фаъолияти мустақили омӯзгори ояндаро вобаста ба талаботи стандартҳои низоми кредитии таълим роҳандозӣ мекунад.

Бо дарназардошти андешаҳои боло чузъҳои пешбарандаи амсилаи ба фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён нигаронидашуда дар се қисмат фаро гирифта шудаанд: қисмати мақсаднокӣ – ҳадаф ва принципҳои асосии ташкили фаъолияти мустақилро дар бар мегирад; қисмати дуюм – аслӣ ва моҳиятӣ, ки фаъолияти субъектҳои таҳсилотро (донишҷӯён) фаро мегирад; қисмати сеюм – меъёрӣ-арзёбӣ, ки натиҷаҳои фаъолияти мустақили омӯзгорони ояндаро чун унсури рушддиҳандаи қобилияти эҷодӣ ва эҷодкорӣ тавассути қорбасти нишондиҳандаҳо ва усулҳои таҳхис дар бар мегирад.

Қисмати мақсаднокӣ. Дар низоми таҳсилоти касбӣ ташкили фаъолияти мустақилонаи таҳсилии донишҷӯён-омӯзгорони оянда тибқи тартиб ва қоидаҳои муайян ва принципҳои маъмули дидактикӣ бо дарназардошти хусусиятҳои синну солӣ, иҷтимоию психологӣ, асолатҳои миллӣ ва истифода аз унсурҳои технологияи муосир ва навгонӣ дар илми педагогӣ ба роҳ монда мешавад.

Қисмати аслӣ-моҳиятӣ раванди таҳсилот, намудҳои гуногуни фаъолияти мустақили муҳассилин, маҷмӯи шароит ва воситаҳои қомеъ шудан ба ҳадафҳоро пешбинӣ мекунад. Дар ин бобат Абдулхакова-Славская К.А. қайд мекунад, ки он аз сатҳи омодагӣ ва иштирок фаъоли муҳассилин вобастагии зиҷ дошта, ягонагии ҳадаф ва вазифаҳо, дарки фаъол ва азхудкунии бошуурокаи мавзӯот ва проблемаҳои илмӣ-педагогиро аз қониби омӯзгорони оянда дар қараёни қори мустақилона дар бар мегирад [1].

Қисмати сеюм – меъёрӣ-арзёбӣ назорати натиҷаҳои фаъолият мебошад, ки меъёрҳои арзёбӣ, нишондиҳандаҳо ва методҳои таҳлили онҳо муттаҳид месозад.

Идоракунии самарабахши раванди таҳсилот фаъолияти эҷодӣ ва назорати саривақтии натиҷаи корҳои мустақилонаро тақозо мекунад. Сифати раванди таҳсилот одатан тариқи арзёбӣ, таҳлил ва мониторинг муқаррар мешавад. Азбаски натиҷаи амалисозии назорат ва арзёбӣ ҳамчун амал ё ҳамкориҳои яқвақтаи байни субъектҳои раванди таҳсилот махсус меёбад, он дастоварди субъектро дар марҳилаи муайяни омодагии касбии омӯзгор инъикос менамояд.

Моҳияти таҳлили педагогӣ аз омӯзиши тағйироти сифатӣ иборат аст, ки бо мақсади муайянсозии қомеъҳои ва қомбудҳои дар таҳсилоти касбии омӯзгори оянда сурат мегирад. Тибқи риояи меъёрҳои мавҷуда устои донишгоҳ фаъолияти мустақилонаи донишҷӯро зерин назорат мегирад, пурсишҳо омода месозад, маълумотҳои дастрасшударо таҳлил ва қамъбасти намуда доир ба натиҷаҳои ҳосилшуда маълумотомода мекунад.

Дар амсилаи пешниҳодшуда қойҳои махсусро тағйир мусбии муносибати касбии ҳам омӯзгорон ва ҳам донишҷӯён ба фаъолияти мустақилона ишғол менамояд. Моҳиятан ин масъала, тавре ки Г.В. Елизарова қайд мекунад, аз фаҳмиш ва арзёбии қори мустақилона дар таъмини сифати таҳсилот иборат аст. Яъне донишҷӯ яқин дарк мекунад, ки фаъолияти мустақил дар худомӯзӣ ва худтақмилебӣ на қори устои мутааллим, балки қори худӣ ӯ, баҳри пешравии қасбӣ ва қатҳи қуллаҳои қаланди илм, дониш, маҳорат ва малақаи эҷодӣ зарур аст.

Ба ибораи дигар, шуурнокии донишҷӯ боло рафта, тафаккур ва ақидҳои вай ба мантиқи ҳадафҳои ниятҳо бояд рӯй оварад. Итминон пайдо қунад, ки танҳо ӯ худ мӯқибӣ пешравӣ, эҷодқорӣ ва қасби қамоли интиҳобқардаш гардад. Омӯзгори оянда айёми таҳсил дар мақтаби олий шонси зиёд қобати худомӯзӣ, худтақмилдиҳӣ дорад. Дар ин рост ба вай муносибати қиддӣ ба омӯзиш ва фаъолияти мустақил мадади қалон мерасонад, ӯро ба дарқи

масъалаҳои мухталифи илми педагогӣ бо ёрӣ ва кумаки устод ҳидоят менамояд [53].

Маълум, ки дар муассисаи таҳсилоти олии касбӣ (чун дигар муассисаҳои таҳсилот) дониш на танҳо интиқол меёбад, балки дар ҷараёни қабул, идрок, таҳлилу ҷамъбаст, ҳулосаю татбиқи амал қарор дорад. Дониш ҳамеша тафаккури мантиқӣ ва интиқодӣ, қобилияти фикрронӣ ва ҷаъолияти мустақилу муназзамро тақозо мекунад, дар заминаи пайвасти омӯхтан, афзун шудан, тақрор кардан ва ҳулосаҳои амиқ баровардан рушд меёбад.

Азбаски субъектҳои асосии раванди таҳсилот дар макоти олии устоди омӯзгор ва донишҷӯ мебошанд, аз ин лиҳоз, таълим низ ду намуди ҷаъолият-тадрис ва таҳсилро пешбинӣ менамояд. Ҷаъолияти омӯзгор аз дараҷаи баланди дарсдиҳӣ ва маҳорати идоракунии аудитория иборат мебошад. Санъати устоди донишгоҳ ҳамчунин дар танзим ва ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён низ зухур меёбад ва ҳамчун маркази маърифатӣ-зеҳнии муттаҳидсоз дар баҳши татбиқи ҷаъолияти донишҷӯён-омӯзгорони оянда намоён мегардад. *«Аз сабаби он ки омӯзгор ва хонандагон бо ҳамдигар ҳамкорӣ мекунанд – қайд мекунад В.К. Дяченко – он гоҳ таълим на танҳо аз интиқоли иттилоот ва мусаллаҳсозӣ бо дониш, балки муоширати наздику ботафаҳҳум байни ӯ ва шогирдон маҳсуб мегардад»* [51]. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки дар майдони ҳамкориҳои субъектҳои фазои таҳсилот дар асоси ҳусни тафохум ва эҳтироми тарафайн сурат мегирад. Аз ин рӯ, ташкили илмии ҷаъолияти мустақили донишҷӯён дар ин раванд ба сатҳи баланди қорбасти ва иҷро бояд расад.

Аз нигоҳи талабот ва меъёрҳои ба риштаи таҳқиқ гузошта асоси амсилаи моро чунин намудҳои кори мустақилона: омӯзиши мустақилонаи маводи назариявӣ, омодагӣ ба дарсҳои семинарӣ ва амалӣ, иҷрои супоришоти хаттӣ дар доираи проблемаи омӯхташаванда, конспекти асарҳои илмӣ-педагогӣ, навиштани реферат (гузориши мухтасар) доир ба ин ё он таҳқиқоти илмӣ. Чунонки дида мешавад, кори мустақилонаи донишҷӯ шаклу намуди

мухталиф дошта, таҳти роҳнамоии устои донишгоҳ, вале бо фаъолияти мустақим ва бевоситаи ӯ ба иҷро мерасад.

Асоси методологии кори мустақилонаи донишҷӯ-омӯзгори ояндаро муносибати бошуурона ва фаъл ташкил медиҳад. Ҳадафи асосӣ – ташаккули маҳорат дар ҳалли супоришоти маъмул ва ғайримаъмул буда, аз ҷониби донишҷӯ собит намудани дониш ва иттилоот доир ба ин ё он фан, проблемаи илмӣ дар робита бо алоқамандии байнифанҳо мебошад.

Дар бобати ташкили муназзам ва босамари фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён самти омӯзгорӣ тавассути амсилаи пешниҳодшудаи мо коркард ва таъмини методии масъала мақоми махсусро ишғол мекунад. Аз ҷумла, сухан оид ба мураттаб сохтани шакл ва тематикаи (мавзӯот) корҳои мустақилона, ҳадафҳо ва вазифаҳои гузашташуда, маслиҳатҳои методӣ, тавсияи адабиёти илмӣ педагогӣ, таълимӣ-методӣ, донишномаҳо ва вожаномҳои педагогӣ меравад.

Мувофиқи амсилаи пешниҳодкардаи мо унсурҳои асосӣ ва ҷузъи таркибии кори мустақилонаи муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ аз инҳо ибора аст:

1. Равиши фаъолияти мустақили донишҷӯён. Дар навбати худ ин рукни асосӣ аз ҷунин ҷузъҳо иборат аст: тақрори маводи назариявӣ; ҷобачогузори масъалаҳои муҳимми мавзӯ; муайян кардани мазмун ва мундариҷаи донишу маълумот доир ба мавзуи матраҳшаванда; таҳлили амиқ ва ҷуқури мавзӯ; тартиб додани саволҳо доир ба муҳтавои лексияи устод.

Тазаккур медиҳем, ки роҳнамоӣ аз болои иҷрои кори мустақилонаи донишҷӯён дар шаклу намуди гуногун, аз ҷумла, тариқи суҳбат ва назорату санҷиш, машварат, таҳлили кори иҷрошуда, таҳрири кори ба анҷомрасида, муколама, баҳс ва суҳбати рағбатангез (мотиватсионӣ) сурат мегирад.

Давраҳо ва қабули кори мустақилонро ҷунин муайян кардан мумкин аст; интиҳоби адабиёти тавсиявӣ; омӯзиши саволҳои нақшаимашғулияти семинарӣ; конспект кардани масъалаҳои алоҳидаи мавзуи супоришотӣ, тартиб додани схема, таблитса ва диаграммаҳо дар заминаи мавзуи

лексионӣ, адабиёти асосӣ ва иоловагии тавсияшуда; иҷрои босифат ва ё бесифати супориш.

2. Методҳо ва шаклҳои ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён. Дар робита ба ин масъала дар амсилаи пешниҳодшудаи мо шаклҳои гуногуни ташкили кори мустақилонаи донишҷӯёнро метавон ном бурд. Аз ҷумла, конспект, навиштани реферат, иҷрои корҳои ҷустуҷӯӣ-таҳқиқӣ, фаъолияти эҷодӣ: сохтани буклет, диаграмма, таблитца, омода намудани баромад дар семинар, навиштани маърӯза ва амсоли он.

3. Тавсияҳои методӣ ба устодон дар масъалаи ташкили босамари кори мустақилонаи донишҷӯён. Дар ин бобат тавсияҳо чунинанд: роҳ надодан ба вазнинии супоришоти мустақили эҷодӣ бо дарназардошти имконоти маърифатӣ-зеҳнии муҳассилин; нигоҳ доштани баробарӣ ва алоқаманд кардани фаъолмандии донишҷӯён ҳини дарс ва берун аз дарс; ба донишҷӯён додани маслиҳатҳои амиқ ва равшану возеҳ нисбати ҳадаф ва шарту шароити супориш, ҳаҷм ва муҳлати иҷро; пешниҳод кардани намунаҳои иҷрои супоришот; пурзӯр кардани назорати ҷорӣ ва арзёбии сифати иҷрои кори мустақилона; хулосабарорӣ ҷиҳати дараҷаи маҳорату малакаи фаъолияти мустақили муҳассилин ва ҳоказо.

Дар сохтори амсилаи пешниҳодкардаи мо се қабат ва ё дараҷаи фаъолияти мустақилона мавҷуд аст.

Дараҷаи якум – пурмаҳсул номгузорӣ шудааст ва иҷрои супоришотро аз рӯи намуна пешбинӣ мекунад. Аз ҷумла иҷрои ин ё он масъала, тартиб додани ҷадвал, таблитса, диаграмма, ки ҳадафи асосӣ мустаҳкамкунии донишҳои ҳосилшуда аст.

Дараҷаи дуюм – эҷодӣ/конструктивӣ буда, мустақилона тартиб додани нақшаи кор, тезиси (фишурда) баромад, навиштани аннотатсия ва реферат мебошад. Ҳадафи асосии ин сатҳи кори мустақилона дарк кардан ва ба низом даровардани маводи азхудшудаи назариявӣ ба шумор меравад.

Дарачаи сеюм – пажухишӣ, ҷустуҷӯӣ маҳсуб ёфта, ба ҳалли супоришоти ғайристандартӣ, ба амал овардани таҳлили вазъи воқеии ин ё он масъалаи омӯзишӣ, ташаккули малакаҳои эҷодкорӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, амсилаи пешниҳодкардаи мо маҷмӯи масъалаҳои ба ҳам марбутро дар робита бо фаъолгардонии ташаббус ва рағбату кӯшиши донишҷӯён дар мавриди иҷрои корҳои гуногуни мустақилона дарбар гирифта, омӯзгорони ояндаро бобати рушди дониш, маҳорат ва малакаҳои касбӣ дар партави худомӯзӣ, худтакмилдиҳӣ ва худмураттабӣ омода мегардонад.

2.3. Технологияи вусъати фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён дар рушди қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда дар шароити низомии кредитии таҳсил

Дар замони муосир Тоҷикистон дар самти ҷустуҷӯӣ роҳу равиши рушди босифати таҳсилоти олиии касбӣ, истифода аз имкониятҳои дидактикаи муосир дар баланд бардоштани сифати таълим ва тадрис, пешбурди раванди корҳои илмӣ-таҳқиқотии педагогӣ, ҷустуҷӯ ва бозёфти технологияи такмил ва таҳаввули раванди оморасозии кадрҳои омӯзгорӣ қадамҳои устувор мегузорад.

Коркарди технологияи ба фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёни самти омӯзгорӣ нигаронидашуда бо мақсади рушди қобилияти эҷодӣ ва тафаккури мантиқии онҳо дар шароити низомии кредитии таълим таваҷҷуҳро ба таҳқиқи заминаҳои бунёдӣ ва амалии масъала ба миён мегузорад.

Дар мавриди таҳқиқоти мазкур мо бештар дар атрофи технологияи педагогӣ суҳан меронем ва моҳияти масъаларо маҳ аз нигоҳи ин мафҳум равшан ва возеҳ мегардонем. Инак, технологияи педагогӣ татбиқи моҳият ва мазмуни раванди таълим мебошад. Технологияи мазкур ҳамчун самти нав дар ташаккули илми педагогӣ зиёда аз 50 сол қабл аз ин дар ИМА ба вуҷуд омада, фазои таҳсилоти ҳамаи кишварҳои дунёро фаро гирифт. Ҳадафи

технологияи педагогӣ бештар моҳият ва мазмуну мундариҷаи таълимиро дарбар гирифта, баланд бардоштани сифати омӯзиш, самарабахшии чараёни таҳсил, бозёфти натиҷаҳои дилхоҳ ва банақшагирифтaro дар раванди ташаккули маърифатӣ-зеҳнӣ ва касбии толибилмон роҳандозӣ мекунад.

Таҳқиқотҳои донишмандони маъруф И.Я. Лернер, И.П. Поласовий, В.А. Якунин, М. Лутфуллоев, И.Х. Каримова, Ф. Шарифзода, Ф.Ф. Шарипов, С. Холназаров, Д.В. Черниловский, О.Д. Филатов, Ф.А. Фрадкин ва дигарон собит менамояд, ки дар назарияи педагогӣ фаҳмиши ягонаи истилоҳи «*Технологияи педагогӣ*» мушоҳида мегардад. Чавҳари масъала ва нишонаҳои муҳимми падидаи мазкур аз он иборат аст, ки чӣ тавр сохтори раванди таҳсилот дар шароити низоми кредитии таҳсил тибқи истифода аз роҳу усули муосири технологияи педагогӣ густариш ва вусъат меёбад.

Мо бо ақидаи Г.И. Железовская розӣ ҳастем, ки дар зери технологияи педагогӣ техникаи мазмунӣ, механизми педагогӣ ва маълумоти умумии ташхиси раванди таҳсилот бо мақсади дастёбӣ ба натиҷаҳои ниҳойи фаҳмадида мешавад [56].

Ба нақшагирии фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён дар доираи татбиқи технологияи педагогӣ бо дарназардошти зарурати баҳисобгирии муҳити маърифатӣ-зеҳнии таҳсилот, ки дар фазои он омодагии касбии муҳассилин чараён гирифта, қувваи муҳаррики он маҳорати роҳнамоии устои муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мебошад, зимни ҳадафҳои муайян дар пояи муваффақшудан ба рушди донишандӯзӣ, парвариши маҳорату малакаи омӯзгори оянда сурат мегирад.

Дар Тоҷикистон чун дигар кишварҳои дунё ба тайёр кардани кадрҳои омӯзгории маълумоти олӣ ҳамеша таваҷҷуҳ ва диққати калон дода мешавад. Тазаккур низ бояд дод, ки фаъолияти босамари мактабҳои олии самти педагогӣ ҳамчун нишондиҳандаи муҳимми рушди инноватсионӣ- иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакат маҳсуб меёбад. Мактабҳои олии самти омӯзгорӣ дар робита ба омода кардани мутахассисони баландпоя ва соҳибтаҳассус дар ҳамаи даври замон дар соҳаи рушди маорифи ватанӣ мақоми шоиста доранд.

Маҳз тавассути фаъолияти донишгоҳҳои омодашавии кадрҳои болаёқат сафи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти зинаҳои гуногун сол аз сол меафзояд.

Пӯшида нест, ки ҳар қадар сатҳи таълиму тадрис баланд гардад, ҳамон қадар иқтисодиёти мамлакат ва камолоти насли наврас ва ҷавонон боло меравад. Аз ин лиҳоз, татбиқи роҳи усул ва амсилаи технологияи пешқадам дар рушди соҳаи маориф, сифатан баланд шудани сатҳи маърифат, дониш, хирад ва ахлоқи одоби хонадағони дабиристонҳо ва ҷавонони муҳассил рӯ ба таракқӣ мениҳад.

Рушди маълумоти педагогӣ бо вазъи такмилу таҳаввули ҳуди ихтисоси омӯзгорӣ робитаи зич дорад. Бесаба нагуфтаанд, ки «Агар дар ҷаҳон набвад омӯзгор, Шавад тира аз беҳирад рӯзгор». Яъне макоми омӯзгор ҳамеша баланд буд ва баланду шоиста мемонад. Дар ин самт Ҳукумати кишвар ва Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон пайвасти чораандешӣ мекунад ва тайи солҳои охир як силсила қарорҳои чорабиниҳо бобати пешбурди соҳаи маорифи ватанӣ қабул ва роҳандозӣ ҳам гардид.

Аз ҷумла, бо мақсади беҳтар намудани мундариҷа ва технологияи тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ дар мутобиқат бо стандартҳои давлатӣ, фаъолмандии академии муҳассилини макотиби олӣ, таъмини воридшавии фарох ба низоми касби омӯзгорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикстон ба татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим шурӯъ кард. Ҳадафи ҷорикунии ин падидаи нав ба раванди таҳсилоти касбии олӣ ворид намудани тағйироти куллӣ дар самти сифатан баландшавии дониш ва маҳорату малакаи мутахассисони соҳаи мактабу маориф мебошад.

Дар шароити низоми кредитии таҳсил технологияи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ба раванди ташаккули касбии омӯзгорони оянда тағйироти куллӣ ворид намуд. Аз ҷумла, он муҳимият ва зарурияти вақти ба кори худомӯзӣ ва худтакмилебии назариявии муҳассилин чудо шудани соатҳои таълимиро чун нишонаи барҷастаи рушди маърифатӣ-зеҳнии онҳо таъкид ва талқин менамояд. Дар ин самт технологияи ташкил ва

гузаронидани кори мустақилона рукни асосии раванди таҳсил арзёбӣ мегардад.

Гузариш ба низоми кредитии таҳсил дар назди устодони макотиби олии самти педагогӣ масъалаи ташкили оқилонаи кори мустақилонаро дар раванди ба маърази муҳокима ва иҷро мегузорад, зеро ҳадафи асосии он тайёр кардани омӯзгори оянда дар фаъолияти миннбаъдаи касбӣ мебошад.

Чунонки аз таҳлили мо дар қисматҳои пешини рисола бармеояд, дар адабиёти илмӣ-методӣ мо на ҳамеша принципҳои ягонаи муносибат ба ин шакли фаъолияти мустақили муҳассилинро дучор мешавем. Аз ҷумла, аксари устодони макотиби олий зери мафҳуми кори мустақилона асосан роҳу равиши иҷроӣ супоришоти иловагиро дар машғулиятҳои беруназсинф (берун аз аудитория) тасаввур мекунанд халос. Тоифаи дигари устодон кори мустақилонаро чун фаъолияти донишҷӯ дар самти азхуд кардани барномаи таълим бидуни даҳлат ва иштироки омӯзгор шарҳ медиҳанд. Гуруҳи дигар дар чунин ақидаанд, ки кори мустақилона як навъ тарзи фаъолияти таълимии донишҷӯён аст.

Бешубҳа, кори мустақилонаро метавон ҳамчун фаъолияти таълимӣ тасаввур намуд, зеро он хоҳу ноҳӯ иҷроӣ амалҳои муайянеро, ки донишҷӯ дар раванди омӯзиш, тақмили дониш ва маҳорату малакаи касбӣ бояд ба иҷро расонад, пешбинӣ мекунад. Зиеда аз ин, фаъолияти мустақил ҳамчун низоми инфиродӣ ва гуруҳии донишҷӯён зери назорати бавоситаи устоди донишгоҳ ҳангоми машғулиятҳои аудиторӣ ва берун аз он арзёбӣ мегардад, ки муҳассилинро ба фаъолмандии маърифатӣ-зеҳнӣ раҳнамун месозад.

Кори мустақилонаи омӯзгори оянда моҳиятан якранг нест ва метавонад дар шаклу намудҳои гуногун зӯҳур ёбад ва татбиқи амал гардад. Чунончи, мувофиқи ҳадафҳои дидактикӣ он маърифатӣ-зеҳнӣ, амалӣ ва ҷамъбасти буда, табиатан паҳлуҳои таҳқиқотӣ-эҷодиро бояд дарбар гирад. Дар мавриди ҳалли проблемаи илмӣ пурмахсул ва натиҷабахш арзёбӣ шуда, муҳассилинро ба ҷониби ҷустуҷӯ ва пажӯҳиши масъалаҳои пешниҳодшуда раҳнамун созад.

Технологияи ташкили кори мустақилонаи донишчӯён-омӯзгорони оянда бо чунин шаклу намудҳо татбиқи амал мегардад:

1. Кор бо адабиёти илмӣ ва китобҳо: навиштани реферат, таҳияи аннотатсия, конспект кардан, таҳлил ва ташреҳи адабиёти илмӣ-методӣ, ҳамчунин кардани иқтибосоти муҳим доир ба ин ё он концепсияи таълим ва тадрис.

2. Омода кардани ребусҳо ва кроссвордҳо: Дар ин самти кори мустақилона донишчӯён на танҳо донишҳои худро бо мавод ва иттилооти иловагӣ бой мегардонанд, балки тасаввурот ва маълумоти худро дар соҳаи истилоҳоти (терминологияи) психологӣ-педагогӣ такмил мебахшанд.

3. Навиштани эссе ва иншо дар мавзӯи педагогӣ. Дар ин намуди фаъолият донишчӯён кӯшиш мекунанд оид ба ин ё он концепсия, назария, технологияи таълиму тадрис андешаҳои хешро ба баён кунанд ва онҳоро аз нигоҳи талабот ва дархости илми педагогии муосир дарк намоянд.

4. Пажӯҳиши педагогӣ: донишчӯён ба ҷустуҷӯ ва бозёфтҳои муҳити иттилоотӣ муваффақ мешаванд, аз қабili рӯзномаҳои соҳавӣ (педагогӣ), барномаҳои таълимии телевизионӣ, намоиши асарҳо ва маводҳои педагогӣ, навиғариҳои илмӣ-методӣ.

5. Лоиҳа ва моделҳо (амсилаҳо): донишчӯён тавассути ташаббус ва иқдомоти мустақил таҷрибаи омодаسازیи лоиҳа ва амсилаҳои соҳаи таълим ва тадрисро ба даст мебароранд.

Таҳияи тавсияҳо ва ёдномаҳо

Иштирок дар конференсҳо, маҳфилҳои илмӣ-методӣ, озмунҳои педагогӣ, ҳафта ва декадаҳо бахшида ба масъалаҳои таълим ва тадрис. Дар ҳамаи шаклу намудҳои дар боло зикршуда донишчӯён ба фаъолияти мустақили пажӯҳишӣ-эҷодӣ омода мешаванд, таҷриба меандӯзанд, ба маҳорату малакаи ҷудо кардани масъалаҳои марбут ба таҳсил ноил мегарданд ва дар рушди касби интихобкардаи омӯзгорӣ қадамҳои устувор мегузоранд.

Технологияи ташкил ва вусъати фаъолияти мустақилонаи донишчӯёнро дар шароити низоми кредитии таҳсил аз нигоҳи сохтор ба ду қисм ҷудо

кардан мақсаднок аст: қисмати бевосита аз ҷониби устод (омӯзгор) ташкилшаванда ва қисми мустақиман аз тарафи донишчӯ интиҳобшуда, ки бидуни иштироки устоди раҳнамо ба иҷро мерасад. Зикр низ мебояд, ки идоракунии фаъолияти мустақили донишчӯ ин қабл аз ҳама маҳорати ба низом даровардани ҳар ду қисмати муайяншуда маҳсуб меёбад.

Технологияи идоракунии кори мустақилонаи муҳассилини макоти олии самти педагогӣ дар шароити низоми кредитии таҳсил панҷ давраи ба ҳам алоқаманд ва пайвастро дарбар мегирад:

1. Давраи иттилоотӣ, ки донишчӯёнро ба дарки мубрами масъалаи асосӣ ҳангоми омӯзиши фасл, қисм ва ҷузъи таркибии адабиёти илмӣ, китоби дарсӣ ва маводи назариявӣ раҳнамун месозад.

2. Давраи амалиётӣ – иҷрои масъала ва супоришоти гуногунро бо мақсади азхуҳкунии иттилооти таълимӣ пешбинӣ мекунад.

3. Робитаи мутақобила, ки дар шакли супоришоти тақрибӣ аз ҷониби устод (омӯзгор) ва худсанҷишию худназоратии донишчӯ доир ба иҷрои он амалӣ мегардад.

4. Давраи назоратӣ иҷрои корҳои контролиро аз ҷониби донишчӯён дар назар дорад ва ҳадаф иборат аз он аст, ки устод (омӯзгор) сатҳ ва дараҷаи азхуҳкунии маводи омӯхташударо арзёбӣ мекунад.

5. Давраи ишоратӣ – устод (омӯзгор) ҳини тафтиши супоришоти кори мустақилона имкон пайдо мекунад, ки доир ба бозёфт ва ҳамзамон мушкилоти шогирдон хулоса барорад, муқаррар намояд, ки кадоме аз масъалаҳо ҳангоми баррасӣ ва иҷро мушкилот эҷод карда аст.

Ёдрас мекунем, ки кори мустақилонаи донишчӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил ба ҷузъ аҳамияти маърифатӣ-зеҳнӣ дорои арзишҳои муассири тарбиявӣ мебошад. Дар рафти фаъолияти мустақили донишчӯ он на танҳо чун маҷмӯи маҳорат ва малакаҳои касбӣ зухур меёбад, балки майлу рағбат, масъулиятшиносӣ, ҳиммату азамати муҳассилин – шахсияти педагоги муосирро рӯйнамо месозад.

Роҳу равиш ва тарзи (алгоритм) фаъолияти мустақили донишҷӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил дар робита ба иҷрои босифати он дар рисола мазкур мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Азбаски ҳангоми иҷрои супоришот дар мавриди кори мустақилона худташкилёбӣ ва худташаббусии донишҷӯён аҳамияти хос касб мекунад, зарур аст, ки муносибати суботкорона баҳри татбиқи амал шудани он парвариш дода шавад. Чунин тарзи муносибатро давра ба давра роҳандозӣ бояд кард. Аз ҷумла:

- **давраи якум:** дарк ва фаҳмиши супориши гузошташуда;
- **давраи дуюм:** ба нақша даровардани фаъолияти мустақил. Амали мухтасари ҳар ду давр: муайян кардани ҳадаф ва вазифаҳо; ба нақша гирифтани раванди иҷро; интихоби сарчашмаҳои иттилоот;
- **давраи сеюм:** азхудкунии иттилоот ва маълумоти ногузир ва зарур. Амали ин давр: қабули иттилоот, ҷустуҷӯ ва муайян кардани манбаи иттилоот дар шакли калидвожаҳо ва калидмафҳумҳо, истилоҳоти соҳавӣ (илмӣ-методӣ, психологӣ-педагогӣ), факту рақамҳо ва таҷаддуди онҳо мутобиқи мазмун ва мундариҷаи супоришот;
- **давраи чорум:** Муттаҳидсозии иттилооти навин. Амали ин давр: таҳияи иттилооти тоза дар заминаи маълумотҳои мавҷуда, тартиб додани амсилаи пурмазмун оид ба иҷрои супоришот, арзёбии натиҷаҳои дастрасшуда;
- **давраи панҷум:** худсанҷишӣ. Амали ин давр: хулосаҳо оид ба иҷрои кори мустақилона, мушкилот ва суолҳо.

Чунонки дида мешавад, фаъолияти мустақили донишҷӯ ба вусъати дониши муҳассилин, ташаккули майлу рағбат, дарки роҳу равиши такмили зехну маърифат, рушди қобилияти эҷодӣ-когнитивии омӯзгорони оянда мусоидат мекунад. Маҳз аз ин лиҳоз ташаккули фарҳанги худомӯзӣ, худтакмилёбӣ ва фаъолияти мустақили донишҷӯён мақоми хоса пайдо мекунад, ки ин унсурҳо дар номгӯи ҳадафҳои асосии маориф, минҷумла таҳсилот дар баҳши рушди салоҳиятмандии онҳо сабт шудааст.

Чунин арзёбӣ ва гузориши масъала дар мавриди интихоби технологияи ташкили фаъолияти мустақили донишчӯёни макотиби олии самти педагогӣ дар шароити низоми кредитии таҳсил чун унсури рушддиҳандаи қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда аҳамияти муҳим касб мекунад ва онҳоро дар партави омодашавӣ ба фаъолияти босифати касбӣ ҳидоят мекунад.

Татбиқи технологияи ташкили фаъолияти мустақили донишчӯён дар шароити низоми кредитии таҳсил дар факултетҳои таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав ва Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аз соли 2010 то со 2017 санчидаву амалӣ карда шуд. Барои таъмини босифат ва мазмунан баланди технологияи ташкили фаъолияти мустақили донишчӯёни риштаи педагогӣ марҳилаи мазкур имкон фароҳам овард, ки хусусиятҳо ва мушкилоти татбиқи масъала мушаххас карда шавад. Бо ин мақсад дар поён технологияи ташкил ва роҳу усули санчиши озмоишии фаъолияти мустақили донишчӯёнро дар шароити низоми кредитии таҳсил мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Маълум, ки ҳар гуна дониш ва маҳорат ҳини омӯзиш ва фаъолияти бештар мустақил ҳосил мегардад. Дар шароити кредитии таълим фаъолияти мустақили донишчӯ аз унсурҳои асосӣ ва натиҷабахши раванди таҳсил маҳсуб ёфта, донишчӯро ба ҷустуҷу ва таҳқиқи масъалаҳои мубрами педагогӣ омода месозад. Чунонки дар боло зикр гардид, истифодаи технологияи самарабахши ташкили фаъолияти мустақили донишчӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил имкон мебахшад, ки дониши омӯзгорони оянда пайваста ва муназзам тақмил ва афзун гардад.

Бо мақсади омӯзиш ва роҳандозии усули озмоиш мо кӯшиш кардем, ки фаъолияти мустақили донишчӯ дар самти кор бо адабиёти илмӣ педагогӣ ва методӣ тавре ба роҳ монда шавад, ки муҳассилин ба тақвияти дониш ва иттилооти нав соҳиб гарданд, қобилияти маърифатӣ-эҷодии хешро бо мақсади фаъолноксозии он дар фаъолияти минбаъдаи педагогӣ дуруст истифода баранд.

Дар рафти озмоиш мо тасмим гирифтём, ки фаъолияти мустақили донишчӯён ва рушди қобилияти эҷодии онҳо дар заминаи омӯзиши амиқ ва чуқури фанҳои «Фалсафа», «Асосҳои ҷомеашиносӣ ва сиёсатишиносӣ», «Адабиёт», «Педагогика», «Психология», «Муқаддима ба ихтисос», «Асосҳои маҳорати педагогӣ» ва ғайра амалӣ карда шавад. Фанҳои зикршудаи таълимӣ ҳамчун сарчашмаи бозғатимоди маводи назариявӣ дар рушди маҳорати педагогии омӯзгорони оянда дар робита бо ташаккули салоҳиятмандии касбӣ хизмат мекунад.

Дар раванди омӯзиши фанҳои психологӣ-педагогии «Муқаддимаи касби педагогӣ», «Назарияи педагогии низом ва технология», «Психологияи инсон», «Психологияи синнусолӣ», «Асосҳои маҳорати педагогӣ» ва амсоли он муҳассилин тавассути фаъолияти мустақил бо донишҳои назариявӣ, қонунҳои, принципҳои таълиму тадрис, мафҳумҳои асосии илми педагогика ва методикаи таълим, ташаккули касбии шахсияти омӯзгор мусаллаҳ мешаванд, мафҳум ва ибороти илмии «таҷриба ва малакаҳои педагогӣ», «эҷодкории педагогӣ», «мустақилияти эҷодӣ»-ро ба даст меоранд.

Дар раванди мазкур муҳассилин ба омӯзиши асосҳои назариявӣю методологии фаъолияти мустақилона пардохта, ҳини шиносоии комил бо курси «Педагогика» вижагиҳои ташаккули сифатҳои касбӣ ва шахсияти омӯзгор, маҳорату малакаҳои эҷодӣ, нақши худомӯзӣ ва худтакмилёбиро меомӯзанд. Таҳлили роҳи усули омӯзиши мафҳумҳои дар боло зикршуда аз ҷониби омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар шароити низоми кредитии таълим дар муассисаи таҳсилоти олӣ имкон дод, ки дар ин маҷро хусусияти таҳқиқи репродуктивӣ, ғояҳои бунёдӣ, имконияти вусъат бахшидан ба ташаббускорӣ аснои кори мустақилонаи донишчӯён аз нигоҳи рушди маҳорат ва малакаҳои эҷодии онҳо тамрин гардад.

Бо мақсади фароҳам овардани шароити мувофиқ дар раванди таҳсили гурӯҳи педагогии факултети методикаи таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав аз соли 2012 тибқи амсилаи «Ташаккули фаъолияти мустақилонаи донишчӯён дар асоси муносибати

босалоҳият ба таълим» ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда дар заминаи вусъати худомӯзии муҳассилин ба роҳ монда шуд. Дар робита ба татбиқи амалӣ ҳалли вазифаҳои зерин ба миён омад:

- омода кардани донишҷӯён – омӯзгорони оянда ба дарки моҳият, вазифа ва ҳадафҳои фаъолияти мустақилона дар самти донишандӯзӣ, кор бо адабиёти илмӣ-методӣ ва воситаҳои дигари таълим бо мақсади такмили маҳорат ва малакаи касбӣ;

- шиносӣ муҳассилин бо технологияи ташкили фаъолияти мустақилона, кор бо сарчашмаҳои асосии назариявӣ-бунёдӣ, худомӯзӣ ва худтакмилебӣ дар самти рушди қобилияти эҷодӣ ва интиқодӣ;

- ташаккули шахсияти омӯзгори оянда бо дарназардошти майлу рағбат ва шавқу ҳавас ба фаъолияти педагогӣ дар заминаи пайваста рушд додани ташаббусҳои пажӯҳишӣ ва таҳқиқӣ;

- рушди фарҳанги муошират, муносибат, таҳаммулпазирӣ, одоби гуфтор ва рафтор тавассути омӯзиши асосҳои концепсияи миллии тарбияти насли ояндасози кишвар;

- ташаккули принципҳои башардӯстона ва инсонпарварона дар раванди фаъолияти мустақили муҳассилин дар раванди таҳсил дар макотиби олий.

Татбиқи амал ёфтани рукнҳои дар боло зикршуда тариқи фаъолияти ҳамаи донишҷӯён дар раванди таҳсил дар вазъи синфхона ва берун аз он (кафедра, китобхона, лаборатория) бо дарназардошти хусусияти фанҳои мувофиқи нақшаи таълим тадрисшаванда роҳандозӣ мегардад. Чунончи, таҳлили масъалаҳои мухталифи методикаи таълими ин ё он проблемаи назариявӣ даставвал аз ҷониби устод (омӯзгор) шарҳу баён меёбад, чи тавр омода шудани муҳассилин ба иҷрои супориш тарҳрезӣ мешавад ва сипас гузориши донишҷӯён дар вазъи машғулияти семинарӣ ва ё амалӣ мавриди муҳокима ва ҳаллу ҷасл мешавад.

Дар рафти муҳокима ва гузориши инфиродии донишҷӯён моҳияти назариявии масъала, паҳлуҳои педагогӣ ва методӣ, роҳҳои татбиқи амал

ёфтани проблема дар шароити таълим аз ҷониби омӯзгори оянда муайян ва амиқ карда мешавад. Чунин усул ва технологияи иҷроиши сифати фаъолияти мустақили муҳассилин ба ташаккули ҷанбаҳои маърифатӣ-зеҳнӣ тақмили маҳорат ва малакаҳои эҷодӣ мусоидат менамояд.

Маҳорати касбӣ ва эҷодии омӯзгори оянда инъикоси худро дар муносибати босалоҳияти ӯ, тавассути майлу рағбат ва ҳавасмандӣ ба худомӯзӣ ва худтақмилебӣ тазоҳур менамояд ва ба ташаккули комили шахсияти вай ҳамчун омӯзгор нақши муассир пайдо мекунад. Бо мақсади фарогирии донишҳои мукаммали бунёдӣ-назариявӣ, ташаккули маҳорату малакаи касбӣ тавассути ташкили оқилонаи кори мустақилонаи муҳассилин аз ҷониби мо амсилаи асосҳои педагогии «Худро бишнос» таҳия ва мавриди амал қарор гирифт.

Амсилаи мазкур донишҷӯёро ба фаҳмиши олами ботинии омӯзгор ҳамчун устоди раҳнамо ва мурабии одил равона карда, тавассути андешаҳои маърифатпешагӣ, ҳисси худшиносӣ ва худтақмилебӣ тариқи худомӯзии пайваста ва мунтазам ҳамчун шартӣ рушди нерӯи касбӣ ва эҷодӣ собит мегардад. Амсила бештар табиати амалӣ дошта асосан вазифаи пропедевтикиро ба иҷро мерасонад, ки ҳадафи он сайқал додани ҳавасмандӣ, майлу рағбат ба донишандӯзӣ, рушди зеҳнию маърифатӣ, тақмили самтҳои муҳимми касбӣ, бағардӯстии шахсияти омӯзгор ба шумор меравад.

Ба андеша ва диди мо омӯзгоре, ки дорои малакаҳои рефлексивӣ мебошад, на танҳо малакаҳои дарку тафакхуми олами ботинии худро соҳиб аст, балки инчунин дар таҳкими муносибати хеш бо шогирдон дар ҳама гуна вазъиятҳои воқеӣ ва ғайристандартӣ муваффақ мегардад. Вазифаҳои муҳимми ин паҳлуи масъала инҳоанд:

- муайян кардани сифатҳои инфиродии шахсияти донишҷу ҳамчун нерӯи маърифатӣ-зеҳнӣ ва эҷодӣ дар фаъолияти ояндаи педагогӣ;
- ташаккули пайвастаи ташаббусоти муҳассилин-омӯзгорони оянда ба фаъолияти мустақили худомӯзӣ ва худтақмилебӣ дар заминаи маҳорати рефлексивӣ (нерӯи афкор ва раванди фикрӣ);

– рушди хислат ва нишонаҳои боризи худомӯзӣ дар заминаи фаъолияти мустақил ҳамчун қувваи пешбарандаи қобилияти эҷодии омӯзгори оянда;

– дастгирии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар ташаккули маҳорат ва малакаи қабӣ ва шахсияти худомӯз ва эҷодкору рушдпазир.

Пешниҳоди мо дар доираи амсила зимни ҷаҳорҷӯбаи худомӯзии иловагӣ аз рӯйи ихтисоси 1-010202 - «Методикаи таҳсилоти ибтидоӣ» мавриди амал қарор гирифта, аз ҳисоби фанҳои интихобӣ, ки аз ҷониби кафедраҳои донишгоҳ муқаррар шудааст, роҳандозӣ шуд. Машғулиятҳои семинарӣ ва амалӣ бо таъя ба заминаҳои мавҷудай маърифатӣ-иттилоотӣ тариқи мустаҳкамкунӣ ва омӯзиши ҷуқури маводҳои лексионӣ дар доираи фанҳои психологӣ-педагогӣ сурат гирифт. Дар шароити низоми кредитии таҳсил аз шаклу усулҳои гуногуни фаъолияти мустақили донишҷӯён истифода қарда шуд ва фаъолмандии онҳо дар мавриди худомӯзӣ ва паҷуҳиши масъалаҳои ба миёнгузошта таъмин ва амалӣ қардид.

Муҳим он буд, ки муҳассилин ҷи тавр бо сарҷашмаҳои илмӣ-методӣ ва педагогӣ психологӣ қор меқунанд, ҷӣ гуна ба дарқу фаҳмиши масъалаҳои илмӣ ва бунёдӣ сарфаҳм мераванд, дар роҳи рефлексияи ғояҳо ва консепсияҳои педагогӣ муваффақ мебошанд. Яқин қардид, ки худомӯзӣ дар раванди фаъолияти мустақили муҳассилин тариқи таҳлил ва натиҷабандии иттилооти бадастомада то ҷи андоза ба амал омад ва ба низоми босуръати маърифатӣ-зеҳнӣ ва паҷуҳиши омӯзгорони оянда тақони тақоно баҳшид.

Таҳлили машғулиятҳои семинарӣ ва амалӣ дар натиҷаи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён, мусоҳиба бо онҳо нишон дод, ки таваҷҷуҳ ба худомӯзӣ, паҷуҳиш ва қӯшиши ба даст овардани маълумоти тозаи иловагӣ дар тақмили донишандӯзӣ, ташаккули маҳорат ва малакаи қасбии омӯзгори оянда нақши алоҳида мебозад. Пас аз ҳар як машғулият донишҷӯён ба сатҳи нисбатан баланди худомӯзӣ ва худтақмилебӣ қарор гирифта, маҳорати ҳулосабарорӣ ва натиҷагирӣ аз фаъолияти бомаҳсули худ ба даст оварданд.

Бо мақсади ворид кардани тасҳеҳу ислоҳот ба оmodасозии донишҷӯён дар робита ба фаъолияти мустақилона ва рушди қобилияти маърифатӣ-эҷодӣ «Тренинги рушди эҷодии педагог» баргузор гардид. Ҳадафи тренинг: вусъати ташаббусоти донишандӯзӣ, ташаккули маҳорат ва малакаи ҳамгиро ва қобилияти эҷодии омӯзгои оянда ҳамчун падидаи пурпарзиши камолоти касбӣ. Аз ҷумла, ба ҷанбаҳои муҳимми масъала бо гузориши чунин масъалаҳо рӯй оварда шуд:

- ба талаботи муосири низоми кредитии таълим мувофиқ будани мазмун ва мундариҷаи кори мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда;
- рушди технологияи ташкил ва роҳандозии фаъолияти мустақили муҳассилини самти педагогӣ дар робита бо ташаккули қобилияти маърифатӣ-эҷодӣ ва зеҳнӣ;
- роҳандозии технологияи муосири рушди касбии омӯзгори оянда дар партави вусъати фаъолияти худомӯзӣ ва худтакмилёбии донишҷӯён дар шароити низоми кредитии таҳсил;
- ташаккули робитаҳои ҳасанай байни субъектҳои таълим (омӯзгор-донишҷӯ) ва густариши амсилаи «иртиботи дутарафа» бо мақсади сифатан баландшавии робитаи байни донишҷӯ ва устод (омӯзгор) дар пояи ҳамкориҳои судманди «субъект – субъектӣ».

Ҷанбаи маърифатии тренинг дар азхудкунии донишҳои назариявӣ ва проблемавӣ тарҳрезӣ шуда, қисми бештари вақти таълим ба шакл ва намудҳои гуногуни фаъолияти мустақилонаи омӯзгорони оянда равона гардид. Дар ҷараёни кори мустақилонаи донишҷӯён (хусусан дар ҷараёни машғулиятҳои семинарӣ-амалӣ) аз ҷониби мо тренинг доир ба рушди маҳорату малакаи касбӣ доир карда шуд. Чунин амал имкон дод, ки шароити мусоид барои худомӯзӣ, хулосабарорӣ ва натиҷагирии фаъолияти мустақилона фароҳам оварда шавад. Бо ин мақсад мавзӯҳои «Омӯзгори аслӣ (идеалӣ)», «Агар ман педагог мебудам», бозиҳо ба василаи иҷрои нақши «Ман омӯзгор шудан мехоҳам», «Таълими босалоҳият чист?», «Кӣ бештар қобилияти фикр кардан дорад?» ва амсоли он ба сахни амал гузошта шуд.

Бояд равшан кард, ки кулли шакл ва намудҳои тренинг бо муколамаи якҷоя (гурӯҳӣ) чараён гирифта, ҳар як мавзӯ ва бозиҳои маърифатӣ-зеҳни аз мавқеи эвристиӣ бо истифодаи методҳои пулларзиш, аз қабili ташкили арзёбии инфиродӣ ва гурӯҳӣ, муҳокимаи дастаҷамъона, суҳбат, муколама, ақидаи умумӣ, тавзеҳ ва тасҳеҳ мавриди муҳокима қарор гирифт. Самаранокии ташаккули маҳорату малакаи касбӣ ва эҷодии омӯзгорони оянда дар партави ташҳиси педагогӣ ва таҳлили имкониятҳои рушди маърифатӣ-эҷодии онҳо баррасӣ гардид. Дар натиҷа маълум шуд, ки то кадом андоза доираи фаъолияти мустақили муҳассилини макотиби олии самти педагогӣ ба меъёрҳои худтакмилёбӣ дар заминаи худомӯзӣ таъсир расондааст.

Маълумоти бадастомада собит намуд, ки на ҳамаи донишҷӯён ба таври равшан ва возеҳ ақида ва андешаҳои худро баён карда метавонанд. На ҳама қудрати муоширати комилро дар заминаи мавзӯоти пешниҳодшуда таъмин карда метавонанд. Раванди кори мустақилонаи донишҷӯён ва иҷрои низоми супоришҳои додашуда дар бораи зарурати барномарезии фаъолияти мустақили омӯзгори оянда; тарҳрезии ҳадафҳо ва вазифаҳо; таъмини босифати муоширати дутарафа ва гуруҳиро ба миён мегузорад.

Дар чараёни иҷрои як қатор машқҳои тренингӣ ва супоришҳои эвристиӣ, ки қорбасти унсурҳои таҳлил, муносибати эҷодиро пешбинӣ менамояд, мо як силсила супоришот, амсоли «Ибораро тамои кунед»-ро бо алгоритми зерини фаъолият мавриди истифода қарор додем:

- гузориши масъала;
- ташкили усули мувофиқи ҳалли супоришот;
- арзёбии вариантҳои пешниҳодшуда;
- интиҳоби намунаи беҳтарин.

Вариантҳои намунавии иҷрои супоришот ба тариқи зайл аст:

Агар Қарим А. ба таври мунтазам ба дигарон ҳалал мерасонид, омӯзгорро гӯш намекард, ман бошам...

Агар кӯдакон синфро рӯбучин накарда бошанд, он гоҳ ман...

Агар хонанда доимо дар дарсҳо ҳузур надошт, ман бошам...

*Агар ҳамаи бачаҳо Шариф Н.-ро бо зодруз табрик гуфтанд ва Наргис
ӯро табрик накард, он гоҳ ман... ва ғайраҳо.*

Таҷрибаи чунин кор нишон дод, ки ҳамаи донишҷӯён вариантҳои пешниҳодшудаи рафтори омӯзгорро дар вазъияти мушаххаси педагогӣ мавриди муҳокима қарор доданд. Ба шарофати технологияи ташкили кори мустақилона ҷавобҳои муфассал дар атрофи чунин ғояҳо, монанди «ба камбудӣҳо тоқатпазир будан, нигоҳ доштани боварии некбиниона ба кӯдак, худдорӣ дар вазъиятҳои гуногун, риояи эҳтироми атрофиён, муайян кардани сифатҳои мусбии инсон, арзёбии ҳолисона ва одилонаи ғайриқонунии муҳассилин» собит намуд, ки донишҷӯён-омӯзгорони оянда қобилияти эҷодии хешро бамаърази арзёбӣ гузошта метавонанд.

Муносибати босалоҳият ба таълим дар шароити низоми кредитии таҳсил бештар на азхудкунии сатҳии иттилоот, балки ғайриқонунии донишҷӯро дар таълиқи амалии дониш тақозо мекунад. Ин чунин маънӣ дорад, ки раванди «азхудкунии» аз ҷониби донишҷӯ сифатан ва мазмунан тағйир меёбад. Чунин таҷддуд дар раванди роҳандозии принципи модулиро рейтингӣ равшан мушоҳида гардида, дар ҷаҳриҷубаи ғайриқонунии мустақили донишҷӯ ба ҷониби ташаккули маҳорату малакаи донишҷӯён рӯй меоварад. Зимни роҳандозии он методҳои ҳамгиро, ба мисли кейс-технологияҳо ва лоиҳаи таҳқиқотӣ тақвият меёбад, ки тағйироти мазкурро пиёда мегардонад. Дар низоми кредитии таҳсил, ки унсурҳои ҳоси худро дорад, зарур аст шароити мусоиди дидактикӣ фароҳам оварда шавад, то устои донишгоҳ раванди ғайриқонунии мустақили омӯзгори ояндаро дар самти донишандӯзӣ, худомӯзӣ ва худтақмилиёбӣ тақвият бахшад.

Дар шароити низоми кредитии таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ вусъати донишандӯзӣ бештар ба зимаи донишҷӯёни воғузор карда мешавад. Донишҷӯ пайваста ва мунтазам рӯ ба ҷониби ҷустуҷӯ ва паҷуҳиш оварда, дар самти ихтисоси интихобкардааш (дар мавриди мо – омӯзгорӣ) бо ташаббус ва иқдоми инфиридии маърифатӣ-зеҳнӣ ба матлаб мерасад. Аз ин

лиҳоз дар рисола мо таваҷҷӯҳи хосро ба ташкили машғулиятҳои лексионӣ дар робита бо дарсҳои семинарӣ, шакли интерактиви таълим ва кори мустақили илмӣ-таҳқиқотӣ ҷалб кардем. Таҷрибаи ташкили оқилонаи чунин амал имкон бахшид, ки муҳассилин ҳам дониш омӯзанд, ҳам маҳорату малакаи касбӣ ҳосил кунанд ва ҳам дар партави худомӯзӣ бо истифода аз технологияҳои педагогӣ ба муваффақият ноил гарданд.

Шакли асосии назорати фаъолияти мустақили донишҷӯ машғулиятҳои семинарӣ мебошад, ки дар шароити низоми кредитии таълим рангу равиши тоза касб мекунад. Ҳини машғулиятҳои семинарӣ робитаи муштаракӣ омӯзгор-муҳассилин, муҳассилин-муҳассилин дар доираи мавзӯ ва проблемаи ба муҳокима, гузошташуда сифатан мазмуну мундариҷаи муфид пайдо мекунад, ки дар натиҷаи он мубодилаи афкор, муоширати гуруҳӣ, муколамаи пурмаҳсул сураат мегирад [46].

Дар робита бо ташаккули фаъолияти мустақили донишҷӯён ва вусъати қобилияти эҷодии онҳо мо намудҳои зерини машғулиятҳои семинарӣ: семинар→суҳбат, семинар→маърӯза (бо иловаи ҳаммаърӯзачӣ), семинар→мубоҳиса, семинар→рефератро таҷриба кардем. Хусусияти нави озмоишӣ дар он зухур ёфт, ки дар рафти таҳқиқот мо яке аз ҳадафҳои асосии семинаро ба ҷузъ аз ҳадафи донишандӯзӣ ва маърифатӣ ташаккули маҳорати суҳанронӣ муайян кардем. Мусаллам аст, ки чун анъана суҳанронии муҳассилин дар шакли монологӣ сураат мегирад. Вале мо тасмим гирифтем, ки онро бо усули санъати нагӯӣ (риторикӣ), гузориши илмӣ-методии масъала, бо истифода аз унсурҳои муколама ва суҳбат, саволу ҷавоб бо ҳамсабақон ва гирифтани ҷавобҳои воқеӣ пурра гардонем.

Бо мақсади ташаккул ва пешниҳоди технологияи таъмини фаъолияти мустақил ва донишандӯзии муҳассилин мо усули МАНН – формулаҳоро истифода бурдем [46]:

М – маърифат (нуқтаи назари Шумо аз чӣ иборат аст): Чунин мешуморам, ки...

А – асосноккунӣ (Шумо дар чӣ асос меёбед, далел барои дастгирии мавқеи Шумо): Зеро ки...

М – мисол (далелҳое, ки ғоя ва пешниҳоди Шуморо собит месозад): Масалан...

Н – натиҷа (хулоса дар бораи он, ки чӣ бояд кард, даъват ба қабули мавқеи Шумо): Аз ин рӯ...

Хусусияти фарқкунандаи ин усули пешбурди кор бо мақсади фаъолгардонии маърифатии омӯзгорони оянда дар рафти саволу ҷавоб ва баёни озоди афкори хеш дар он аст, ки онҳо қобилияти фикрӣ-мантиқӣ ва эҷодиашонро ба манзари муҳокима ва арзёбӣ мегуздоранд. Таҷриба нишон дод, ки ба муҳассилин чунин тарзи иштирок тавассути таҳаммули саволҳои гузошташуда ва ҷавобҳои мувофиқ шавқовар ва муфид дарёфт гардид.

Дар раванди корбасти технологияи кори мустақилона ва собит сохтани мазмун ва мундариҷаи донишу маҳорат ва малақаҳои ҳосилшудаи донишҷӯён боз як усули дигари санҷиши сифати дониш, сатҳи маърифатӣ-технии омӯзгорони оянда – «**КОЛЛОКВИУМ**» мавриди санҷиш ва баррасӣ қарор гирифт. Коллоквиум ҳамзамон шакли назорати дониши муҳассилин тавассути нутқи шифоҳӣ буда, имкон медиҳад, ки дар муҳлати муайяни вақт ҳангоми машғулият сатҳи касбии омӯзгорони оянда доир ба ин ё он проблемаи ба миёнгuzоштаи фанни таълимӣ равшан ва возеҳ карда шавад.

Коллоквиум ҳам бо усули муносибати инфиродӣ ва ҳам гуруҳӣ дар шакли мувоҳиса бо иштироки фаъоли ҳамаи донишҷӯён мегузарад. Ин намуди кор имкон дод, ки фарзия, нуқтаи назар ва фикру мулоҳизаҳои донишҷӯён доир ба масъалаи назариявӣ ва амалии таълиму тадрис баён гардад. Дар рафти коллоквиум омӯзгор дар мавқеи имтиҳонгиранда қарор ёфта, кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки проблемаҳои ба миёнгuzошта дастрас ва мувофиқи дониши воқеӣ ва таҷрибаи касбии омӯзгори оянда бошад. Маҳз муносибати босалоҳияти омӯзгор ба коллоквиум, мантиқи гузориши савол аз нигоҳи принципҳои дидактикӣ ба ӯ имкон медиҳад, ки сатҳи дониш ва маърифати шогирдонро ҳолисона арзёбӣ кунад, ҷавобҳоро пурра гардонад ва

натиҷагирӣ аз ин кори марбут ба фаъолияти мустақили муҳассилинро ҷамъбаст намояд.

Технологияи ташкил ва баргузории пурмаҳсули фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён самти педагогӣ доманадор буда, он метавонад дар шакли «**бозӣ аз рӯи нақш**» (ролевая игра) низ гузарад. Аҳамияти маърифатии «**бозӣ аз рӯи нақш**» ҷолиб буда, он майлу ҳавас ва шавқу завқи муҳассилинро дар иҷрои ин ё он нақш ва мақом афзун мегардонад ва онҳоро дар такмили нутқи саҳеҳ ва муназзам роҳнамун месозад. Масалан, нақши омӯзгори ояндаро дар бозии «**ман мехоҳам омӯзгор шавам**» муҳассилин кӯшиш карданд, ки сифатҳои касбӣ ва шахсии худро бо дарназардошти асолатҳо, орзу ва ормонҳои хеш иброз намоянд. Дар гуфтори кулли донишҷӯён имкониятҳои такмил ёфтани бештар дониш азхудо кардан, шогирдонро дӯст доштан ва омӯзгори сатҳи баланди касбӣ шудан баён гардид.

Аз ҷумла, аз забони донишҷӯи риштаи педагогии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав – Иродаи Султон чунин андешаҳо садо дод: «Ман омӯзгор шуданро аз давраи бачагӣ ва мактабхонӣ орзу мекардам. Ин муҳаббатро ба дилам модаркалонам – муаллимаи собиқадор Бифазилат Бозорова парварида буд. Вай мегуфт: ҳар кас омӯзгор шуда наметавонад. Барои омӯзгор шудан ҳам дониши фаровон, ҳам дили пур аз меҳр ва ҳам меҳнатдӯстию субот лозим, зеро он кори осон нест».

Ташкил ва баргузории «Шоми хатмкунандагони мактаб баъди 3 сол» низ ҷолиби диққат буд. Донишҷӯён дар нақшҳои гуногуни ҳам хонанда, ҳам донишҷӯю омӯзгори мактаб баромад карда, давраҳои гуногуни ҳаёти хешро бо баромадҳои рангин, пурмуҳтаво ва саршор аз ихлосу иродат ба касби омӯзгорӣ изҳор доштанд. Аз суҳанронии донишҷӯён ҳис мешуд, ки онҳо аллакай дар ҷодаи касби интихобкардаашон ҳам ифтихор ва ҳам масъулияти фаровонро эҳсос мекунанд.

Ташкил ва гузаронидани чунин бозиҳо омӯзгорони ояндаро ба дарки моҳияти фаъолияти мустақили донишандӯзӣ, чуқур азхудо намудани пешаи

омӯзгорӣ ҳидоят намуда, дар роҳи бартараф намудани душворихо пайваста ва мунтазам кӯши ба харҷ диҳанд. Дар ин робита тариқи ташкили маҳфили беруназдарсии «Дар ҷустуҷӯи дониш» бо истифодаи унсурҳои навагонӣ ва муҳаббат ба касби омӯзгорӣ бо донишҷӯён масъалаҳои зерин мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифт: «*Мафҳуми «қобилиятҳои эҷодӣ» чӣ чизро дар бар мегирад?*», «*Барои чӣ педагог уҳдадор аст, ки имконияти эҷодии худро ташаккул диҳад?*», «*Кадам хусусиятҳои фаъолияти мустақилона ба қобилияти эҷодӣ мусоидат мекунад?*».

Таҳлили мушоҳидаҳои раванди иҷрои супоришоти гуногун дар раванди кори мустақилонаи донишҷӯён имкон дод, ки онҳо ба дарки муҳим будани худомӯзӣ, худтакмилебӣ ва эҷодкории омӯзгори оянда таваҷҷуҳи васеъ зоҳир кунанд, ҳануз аз давраи таҳсил дар мактаби олий ба нутқи мантиқӣ ва равони худ диққати ҷиддӣ диҳанд.

Дар доираи технологияи ташкил ва баргузории оқилонаи фаълияти мустақили донишҷӯён-омӯзгорони оянда мавқеи хосаро мутолиаи адабиёти илмӣ-педагогӣ ишғол менамояд. Аз ҷумла, баргузории семинари назариявии «Мутолиаи осори илмӣ ҳамчун раванди ташаккули тафаккури толибилм» ба воридшавии фаъолонаи донишҷӯён ба фазои илми педагогикаи ватанӣ, осори донишмандони маъруф М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, И.Х. Каримова, Қ.С. Абдурахимзода, У. Зубайдов, С. Шербоев, А. Аминов, С.Э. Неъматов, А. Байзоев, А. Нуоров, Л.М. Иматова, Ф. Гулмадов, Ш. Шаропов ва дигарон мусоидат намуд. Аз ҷумла, доир ба китоби А. Байзоев «Масъалаҳои мубрами ислоҳоти соҳаи маориф», ки проблемаҳои сифати таҳсилот, муносибати босалоҳият ба таълим, китоби дарсӣ ва арзёбии он, таҳсилоти фарогир ва амсоли он арзёбӣ қардааст, мувоҳисаҳои судманд ба анҷом расид.

Зимни ташкил ва гузаронидани кори мустақилонаи донишҷӯён дар шароити кредитии таълим мо кӯшиш ба харҷ додем, ки хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти олии риштаи омӯзгорӣ дорони сифатҳои зерин бошад: ба шароити кредитии таҳсил мутобиқ гардида, дар рушди фаъолияти мустақили худомӯзӣ, худтакмилебӣ саҳм гирад, донишҳои азбарқардаашро мустаҳкам

кунад ва онҳоро дар таҷрибаи амалӣ моҳирона истифода карда тавонад (чунин амал муносибати босалоҳият ба таълимро роҳандозӣ мекунад); ба фаъолияти мустақил муносибати эҷодӣ ва интиқодӣ карданро тақвият бахшад, маҳорату малакаи қобилияти эҷодии худро сайқал диҳад, аз вазъияти гуногуни руҳ додани мушкilot ва душвории таълиму тадрис раҳо гардад.

Раванди истифода аз технологияи педагогӣ дар робита ба рушди фаъолияти мустақили муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ доираи масъалаҳоеро дарбар мегирад, ки бо шиносӣ бо нақшаи кор, мутолиаи манбаъ ва сарчашмаҳои тавсияшуда, ҷустуҷӯ ва дастрас шудани адабиёти илмӣ педагогӣ ва методӣ зичалоқаманд аст. Аз ҷумла, феҳрист ва рӯйхати таҳқиқотҳои илмӣ (диссертатсия, монография), маҷаллаҳо ва китобҳои дарсӣ (мақолаҳо, воситаҳои таълимӣ-методӣ, китоб барои муаллим) ва амсоли он. Зарур аст, ки хусусияти мақолаҳо (тавзеҳӣ, иттилоотӣ, тавсиявӣ, директивӣ) муайян карда шуда, ба донишҷӯён ишора кардани маводҳои аввалиндараҷа ва иловагӣ аз манфиати сифати худомӯзӣ ҳолӣ нест.

Дар ҷараёни фаъолияти мустақил дар робита бо омӯзиши адабиёти илмӣ педагогӣ ва методӣ мо зарур шуморидем, ки мушкilotи руҳдиҳандаро бобати пайдо кардан, хондан, дарк кардан ва таҳлилу ҳулоса баровардан пешбинӣ намоем. Аз ҷумла, муайян кардани сарчашмаҳо ва манбаҳои ба мавзӯи муҳокима мувофиқ ва дахлдор, конспекти китобҳои асосӣ ва ҳоказо.

Тарзи бошуури мутолиаи адабиёти илмӣ педагогӣ ва методӣ дар раванди кори мустақилона аз масъалаҳои муҳимми ташаббускории донишҷӯ-омӯзгори оянда маҳсуб меёбад. Ин ҷо суоле пайдо мешавад: кадом унсурҳои зеҳниро ба кор андохт, то марҳилаи хондани адабиёти илмӣ ба фаҳмидан табдил ёбад? Суол мантиқан ба ҷо аст, зеро таҷриба собит месозад, ки арзиш ва роҳандозии чанд рукни дигари мусоид ба фаҳмиши чизи хондашуда тақозо мегардад. Аз ҷумла, ҳангоми хондани ҳама гуна китоб (илмӣ, соҳавӣ, бадеӣ, оммавӣ) дар заминаи нерӯ ва қудрати майнаи инсон «гормони диққат» ва вусъату саҳеҳии идрок (дарк, қабул, фаҳмиш) парвариш бояд ёбад. Агар чизи хондашуда бо диққат қабул ва тафаҳхум нашавад, он ягон маънӣ ва

арзиши мазмунӣ надорад. Шахс, хоса донишчӯ, танҳо пас аз дарки моҳияти чизи хондашуда ба мақсад мерасад ва онро бо камоли қаноатмандӣ эҳсос мекунад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки чӣ тарз хондани китоби илмӣ, методӣ ва таълимӣ низ бояд омӯзонда шавад, то нозуқиҳои чизи хондашуда дарк ва қабул гардад, дар акси ҳол нофаҳмӣ ва сарфаҳм нарафтани ба амал меояд. Ногуфта ҳам намонад, ки байни донишчӯи чизи хондари фаҳмида ва комилан нафаҳмида фарқ калон аст. Он яке муқофот аз комёбӣ ва баҳрабардорӣ дорад, дигаре аз нафаҳмидани чизи хондашуда дилхунук ва ноумед мегардад.

Дар раванди таҳқиқот маълум шуд, ки хондани адабиёти илмӣ (педагогӣ, методӣ, психологӣ, таълимӣ, мақолаву гузоришоти илмӣ) моҳиятан воситаи муҳимми робита ва василаи иртиботи маърифатӣ-зеҳнӣ мебошад. Сарчашмаҳои номбурда, аз ҷумла китоб, дар густариши робита ва муколама байни устоди донишгоҳ ва муҳассилини макотиби олии самти педагогӣ дар роҳи дарёфти дониш, маърифат, иттилоот хидмати пурарзишро ба ҷо меорад. Танҳо дар сурати баҳрабардорӣ аз сарчашмаҳои муътамадт илмӣ-таҳқиқотӣ имкони рафъи мушкilotу душворииҳо ба даст меояд.

Ҷузъи муҳимми фаъолияти мустақили донишчӯ-омӯзгори оянда таҳлили масъалаҳои сарчашмаҳои илмӣ махсуб меёбад. Кулли олимони-педагогҳо ва методистҳо, аз қабили И.Л. Бим, Д.Д. Зуев, В.В. Краевский, А.Ю. Купалов, М. Лутфуллоев, Л.М. Соҳор, Н.Ф. Тализина, С.Г. Шаповаленко, Ҷ. Шарифзода тасдиқ мекунанд, ки дар раванди кори мустақилона арзёбии масъалаҳои ба муҳокимагузошта бо назардошти ҷунин амалҳо сурат гирад:

- муқоисаи сарчашмаи илмӣ бо китоби дарсӣ ва дастурҳои методию таълимӣ дар робита бо проблемаҳои омӯзиши ин ё он фанни таълимӣ;
- омӯзиш, таҳлил, ҷамъбаст ва хулосаи ҷаслҳо, қисматҳо ва бахшҳои китоби дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ;
- ҷудо карда тавонистани сохтори асарҳои илмӣ, китобҳо ва дастурҳои таълимӣ-методӣ (дарсҳо, параграфҳо, матнҳо, машқҳо ва ғайраҳо).

Дар раванди кори мустақилона донишчӯён таҳлили китобҳо ва сарчашмаҳои пешниҳодшударо дар шакли шифохӣ ва хаттӣ иҷро намуда, мушоҳидаҳои хешро иброз медоранд. Масалан, дар курси якум барои мушоҳидаи дарсҳо тавсияҳои зерин дода шуданд: мурочиати махсус ба он, ки кадом вазифаҳои амалӣ, таҳсилотӣ, тарбиявӣ, ташаккулдиҳанда дар дарс ҳаллу фасл шуданд; кадом шаклҳои муошират дар дарс пешниҳод шудаанд ва бо кадом роҳу усул омӯзгор хусусияти маърифатӣ-эҷодии онҳоро тарҳрезӣ мекунад; сифат ва равонии нутқи омӯзгори оянда чӣ гуна аст; чӣ тавр дараҷаи азхудкунии манбаҳои илмӣ-методӣ аз ҷониби муҳассилин ба даст омадааст.

Мувофиқи технологияи ташкил ва баргузориҳои кори мустақилонаи донишчӯён-омӯзгорони оянда мақоми махсусро омодагӣ ба маърузаи шахсӣ бо тақия бар маҳорату малакаи касбӣ ба эътибор мегирад. Дар ибтидо, донишчӯён бо талабот нисбати забони маъруза шинос мешаванд. Онҳо дарк мекунанд, ки забони маъруза бояд дастрас, фаҳмо, одӣ, дақиқ ва равшан бошад. Инчунин ба сифати таҳияи нақшаи маъруза, тезисҳо ва матн пурраи он омодагии қаблӣ тақозо мегардад.

Ҳамин тариқ, татбиқи технологияи ташкил ва баргузориҳои фаъолияти мустақили донишчӯён-омӯзгорони оянда дар рушди қобилияти эҷодии онҳо бо риояи меъёрҳои зерин роҳандозӣ мегардад:

- фаъолияти мустақили илмию таҳқиқотии донишчӯён чун шартҳои ногузири омодабошии онҳо ба фаъолияти педагогӣ;
- бошуурона ва эҷодкорона будани раванди кори мустақилона дар шароити низоми кредитии таълим, ки маҳз суботкорӣ ва фаъолмандии омӯзгори ояндаро ба миён мегузорад;
- истифодаи фаровон аз бозҳои гуногуни эҷодӣ, амсоли «бозӣ аз рӯи нақш» чун омили босамари татбиқи технологияи муосир дар раванди ташкил ва баргузориҳои фаъолияти мустақилонаи донишчӯён-омӯзгорони оянда;

– коллоквиум ҳамчун воситаи рушди арзишҳои маърифатӣ-зеҳнӣ ва қобилияти мантиқию эҷодии омӯзгори оянда дар шароити низоми кредитии таҳсил дар макотиби олии самти педагогӣ.

2.4. Роҳҳои асосии ташкили бонизоми фаъолияти мустақилона дар рушди қобилияти эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим (таҳқиқи озмоишӣ-таҷрибавӣ)

Бо мақсади таҳлили ҳамаҷонибаи проблемаи таҳқиқоти мазкур тасмим гирифтем, ки таҳқиқи махсуси озмоишӣ-таҷрибавӣ доир гардад. Дар рафти чунин таҳқиқот базаи таҳқиқи озмоишӣ-таҷрибавӣ муайян карда шуд, ки ҳадафи асосии он санҷиши масъалаҳои бунёдӣ ва назариявии дар боби якуми рисола пешниҳодшуда ва матраҳшуда мебошад.

– чунон ки дар боби аввал дида баромадем, муносибати мо ба ҷанбаҳои аслий ва моҳиятан муҳимми раванди фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар ташаккули қобилияти эҷодӣ ва умуман эҷодкорӣ онҳо дар шароити низоми кредитии таҳсил хусусият ва виваҷҳои хоса дорад фаъолияти мустақили илмӣ таҳқиқотии донишҷӯён чун шартӣ муҳимми омодагардӣ онҳо ба фаъолияти педагогӣ дар заминаи фаълмандӣ муҳассилин дар худомӯзӣ ва худтакмилибӣ;

– бошуурона ва эҷодкорона будани раванди кори мустақилона дар шароити низоми кредитии таълим, ки маҳз суботкорӣ ва фаълмандӣ омӯзгори ояндаро ҳамчун омили пешбурди сифати кору таълим меҳисобад;

– истифодаи фаровон аз бозҳои гуногуни маърифатӣ-зеҳнӣ ва эҷодӣ дар татбиқи технологияи муосир ҳангоми ташкил ва баргузори фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён – омӯзгорони оянда ва ҳоказо.

Он дар партави татбиқи технологияи бонизоми ташкил ва баргузори фаъолияти мустақили муҳассилин дар рушди қобилияти эҷодии онҳо бо риояи меъёрҳои дар таҷрибаи педагогӣ асоснокшуда роҳандозӣ мегардад. Аз ҷумла:

Аз ин лиҳоз, мо дар давоми 6 сол (2015-2021) дар факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрави вилояти Хатлон таҳқиқи махсуси озмоишӣ-таҷрибавӣ ба амал овардем. Ҳадафи озмоиш асосноккунӣ ва санчиши таҷрибавию озмоишии фаъолияти инфиродии мустақили донишҷӯён, таъсири мусбии он ба донишандӯзӣ ва рушди маҳорату малакаи маърифатӣ-зеҳнӣ ва қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим мебошад. Барои муваффақшудан ба ҳадаф ва вазифаҳои гузошташуда иҷрои чунин корҳо салоҳ дониста шуд:

- муайян кардани доираи ҳавас, майлу рағбат ва тамоюлҳои муваффақшудани муҳассилин-омӯзгорони оянда ба асолат ва арзишҳои худомӯзӣ, худтакмилебӣ чун унсурҳои муҳимми рушди қобилияти эҷодӣ ва салоҳиятмандӣ;
- санчиши воқеӣ ва натиҷабархш будани шароити кунунии раванди тайёр кардани омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим тавассути фаъолияти мустақилона;
- арзёбии натиҷаҳои таҳқиқот.

Ҳаллу фасли масъалаҳои гузошташуда бо роҳи усули гуногуни таҳқиқи озмоишӣ, аз қабилӣ мушоҳида, суҳбат, пурсишнома, таҳлили вазъи воқеии раванди фаъолияти мустақили муҳассилин, муқоиса ва ҷамъбасти маълумоти мавҷуда, шарҳу тавзеҳи бархе аз нуқтаҳои таҳқиқи қори озмоишӣ-таҷрибавӣ сурат гирифт.

Тавре ки аз раванди озмоиши таҷрибавӣ-таҳқиқӣ маълум гардид, донишҷӯён кӯшиш ва майлу рағбати калон ба фаъолияти инфиродии мустақил доранд. Вазифа аз он иборат аст, ки онҳо бо роҳи дурусти дарку фаҳми масъала раванд, моҳияти фаъолияти мустақилонро дар шароити низоми кредитии таҳсил рукни асосии худомӯзӣ ва худтакмилебии ҳеш эҳсос ва қабул кунанд.

Таҷриба собит кард, ки донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба назоратӣ тавачҷух, ташаббускорӣ ва маҳсулнокии омӯзишро дар тавсеаи роҳи усули

расидан ба мақсад дарёфта, онро дар чаҳорчӯбаи худомӯзии ҷиддӣ, худтакмилебӣ ва омодашавии ҳамаҷониба муайян карданд. Онҳо (муҳассилин) донишандӯзӣ, маҳорати рушди қобилият ва салоҳиятмандиро дар фаъолмандии мустақили ҳеш тавассути вусъат бахшидан ба амалҳои пажӯҳишӣ ва ҷустуҷӯӣ қарор дода, сатҳи назари маърифатӣ-зеҳнӣ ва бунёдӣ-назариявиро маҳз тавассути худомӯзии комил ва кор бо адабиёти илмӣ педагогӣ, методӣ ва таълимӣ арзёбӣ намуданд.

Методикаи таҳқиқоти озмоишӣ-таҷрибавӣ бо дарназардошти арзишҳои мавҷуда дар адабиёти илмӣ-педагогӣ, методӣ ва психологӣ зимни таҷрибаи пешқадами афкори педагогӣ роҳандозӣ карда шуд. Аз ҷумла, дар раванди кори озмоишӣ-таҷрибавӣ мо аз аломати шартии t ҳамчун нишондиҳандаи меъёри дастовардҳои донишҷӯ истифода кардем.

Барои муайян кардани сатҳи фаъолмандии муҳассилин адади дараҷаҳои озода аз рӯи формулаи: $v=N1+N2-2$ ҳисоб карда шуд, ки дар он v – адади дараҷаҳои фаъомандӣ мебошад: $M1=1N1$. Арзиши t – меъёр аз рӯи формулаи: $tX1-X2/M12+M22$ муайян карда шуд. Ҳар қадаре қимати t – чун меъёри арзишӣ баланд бошад, ҳамон қадар фаъолияти мустақили донишҷӯён баланд аст. Дар раванди татбиқи амал ёфтани санҷиш мо инчунин ба натиҷаҳои миқдорӣ таваҷҷуҳ кардем, то динамикаи ташаккули маҳорату малакаи педагогӣ ва психологӣ омӯзгорони оянда дар робита бо фаъолияти мустақил, сатҳи худомӯзӣ ва маърифатӣ-зеҳнӣ муайян гардад.

Дар натиҷаи ташкили кори таҷрибавӣ дар гурӯҳи озмоишӣ нишондиҳандаҳои оморӣ собит намуд, ки иштироккунандагони он фоизи нисбатан баландро аз рӯи меъёрҳои марбут ба таҳқиқ нишон доданд. Дар гурӯҳи назоратӣ динамикаи миқдории назаррас ба мушоҳида нарасид.

Ба мушоҳида расид, ки ташаккули маҳорат ва малақаҳои эҷодии гуруҳи озмоишӣ тавассути фаъолнокии зеҳнӣ, худомӯзии ҷиддӣ ва рушди тафаккури мантиқӣ, мустақилият дар таҳлил ва ҳулосабандӣ, саъю кӯшиш ба эҷодкорӣ ва худтакмилебии касбӣ ба даст омадааст. Зимни арзёбии омодагии донишҷӯён ба фаъолияти мустақил ва эҷодӣ парвариши ҳавасмандии комил

ба қобилияти пажуҳишӣ-ҷустуҷӯӣ, рушди арзишҳои маърифатӣ-зеҳнӣ мақоми хосро ба иҷро мерасонад.

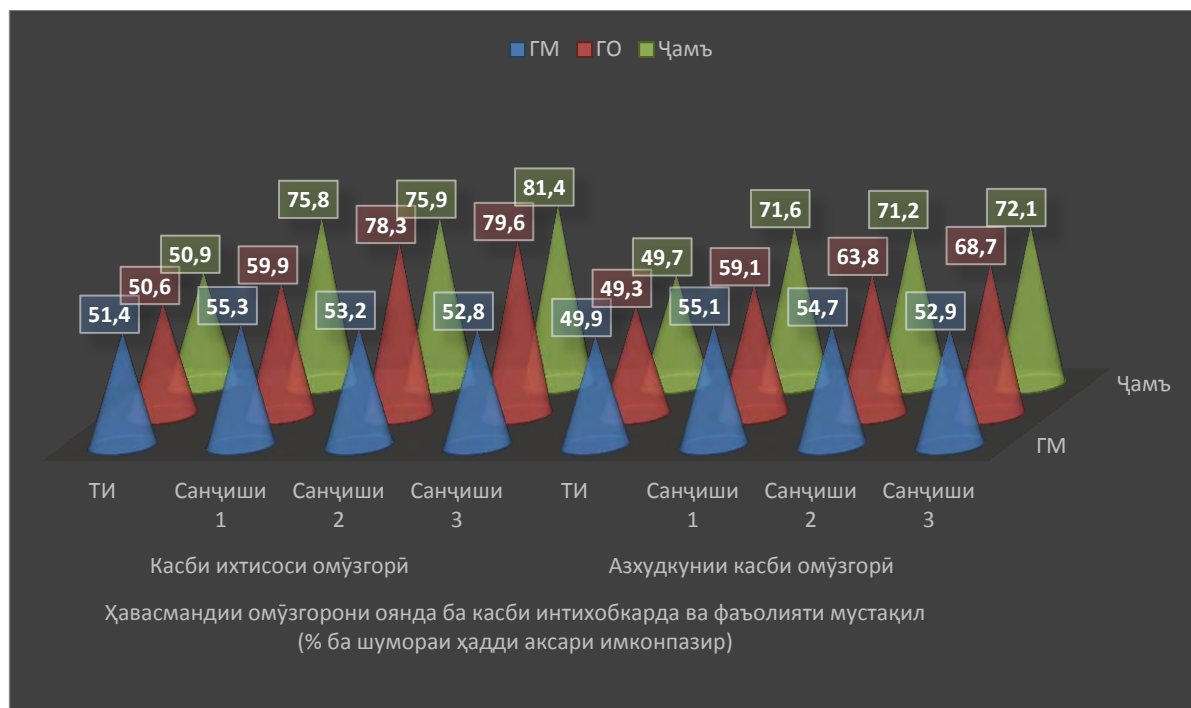
Натиҷаҳои ба дастмада имкон фароҳам овард, ки унсурҳои тақонбахши ҳавасмандӣ, ташаббускорӣ, худомӯзӣ, пажуҳишӣ, эҷодию эҷодкорӣ дар ташаккули сифатҳои касбии омӯзгори оянда нақши муҳим мебозад. Коркарди омории маълумот ва боэътимодии онҳо аз рӯйи меъёри Студент барои дараҷаи мазмунӣ 0,97 арзёбӣ карда шуд. Сатҳи ғайолияти мустақилонаро аз рӯйи формулаи $Fd=1+2-2$ ҳисоб кардем, ки дар он рақамҳои 1 ва 2 шумораи ашхоси иштироккунандагон дар озмоиш маҳсуб меёбад.

Чун натиҷаҳои дастрасшуда тибқи гурӯҳҳои озмоишӣ ва мӯкаррарӣ бо усули муқоиса аз 32 зиёд шуд, аз ин лиҳоз, дар ҳама гуна вазъияти таҷриба мо нишондиҳандаҳоро мутобиқи методикаи Н.А. Половников [120] бо арзиши $t_{0,05}=1,96$ қабул кардем.

Санҷиши назоратӣ дар охири нимсолаҳои якум ва дуюм гузаронида шуда, тести қаблӣ дар ду моҳи аввал дар шароити низоми кредитии таҳсил баргузор гардид. Таҳқиқи динамикаи самти ҳавасмандии омӯзгорони оянда аз рӯйи нишондиҳандаҳои майлу рағбат ба касби интихобшуда, рушди маҳорату малакаҳои эҷодӣ, кӯшиши донишандӯзии комил ва омодашавии касбӣ арзёбӣ карда шуд. Қайд мекунем, ки дар ҷадвали 1 ва ҷадвалҳои минбаъда бо ҳарфҳои «ТИ» натиҷаҳои тестгузаронии ибтидоӣ ишора мешавад.

Ҷадвали 1. – Натиҷаҳои тестгузаронии ибтидоӣ

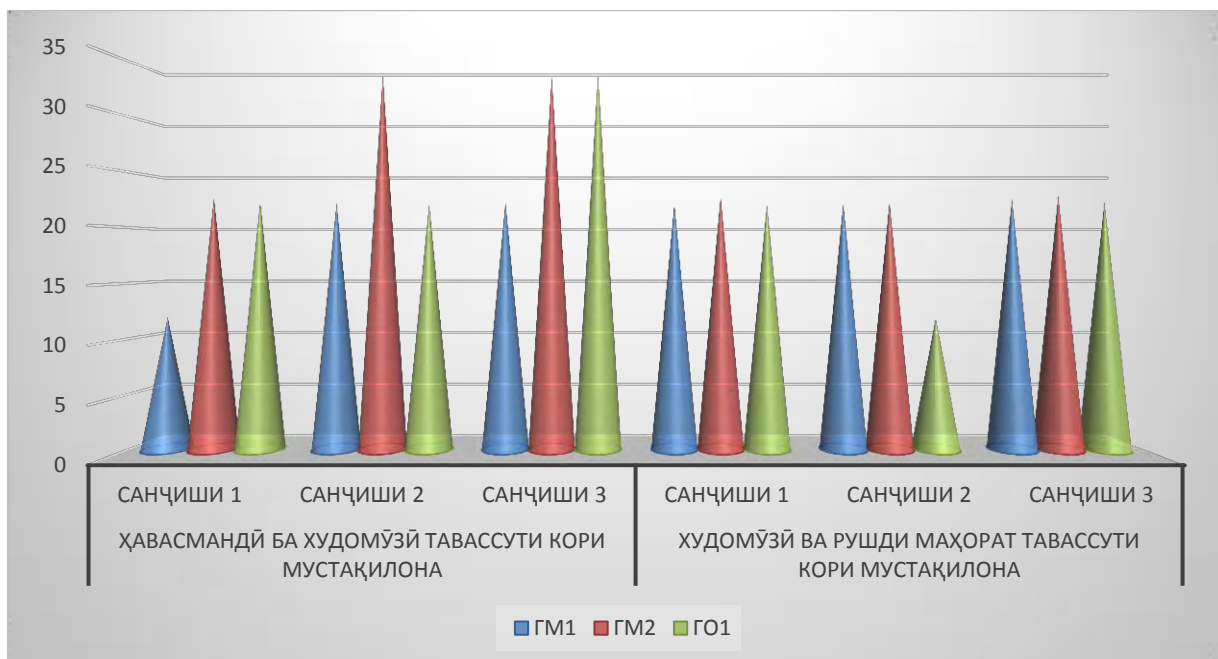
Гурӯҳҳо	Ҳавасмандии омӯзгорони оянда ба касби интихобкарда ва ғайолияти мустақил (% ба шумораи ҳадди аксари имконпазир)							
	Касби ихтисоси омӯзгорӣ				Азхудкунии касби омӯзгорӣ			
	ТИ	Санҷиши 1	Санҷиши 2	Санҷиши 3	ТИ	Санҷиши 1	Санҷиши 2	Санҷиши 3
ГМ	51,4	55,3	53,2	52,8	49,9	55,1	54,7	52,9
ГО	50,6	59,9	78,3	79,6	49,3	59,1	63,8	68,7
Ҷамъ	50,9	75,8	75,9	81,4	49,7	71,6	71,2	72,1

Расми 5. – Диаграммаи тестгузарони ибтидоӣ

Ҷадвали 2. – Натиҷаи тести гузарони ибтидоӣ

Гуруҳҳо	Ҷавабмандӣ ба худомӯзӣ тавассути кори мустақилона			Худомӯзӣ ва рушди маҳорат тавассути кори мустақилона		
	Санҷиши 1	Санҷиши 2	Санҷиши 3	Санҷиши 1	Санҷиши 2	Санҷиши 3
ГМ ₁	11,95	22,21	22,35	22,18	22,19	22,60
ГМ ₂	22,75	33,86	33,65	22,85	22,35	22,87
ГО ₁	22,38	22,15	33,75	22,10	11,85	22,31

Расми 6. – Диаграммаи тестигузаронии ибтидоӣ

Тавре ки аз чадвал бармеояд, дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ ҳини марҳилаи нахусти санҷиш болоравии нишондиҳандаҳо ба мушоҳида мерасад. Вале дар охири соли якуми таълим (санҷиши навбатӣ) дар гурӯҳи назоратӣ худомӯзӣ ва рушди маҳорат тавассути кори мустақилона ба қадри ночиз коҳиш меёбад, ки мутобиқи таҳқиқот дар соҳаи психологияи таҳсилоти касбӣ раванди мантиқӣ мебошад.

Дар гурӯҳҳои озмоишӣ (хусусан дар гурӯҳи ГО2) татбиқи комили талаботи низоми кредитии таҳсил дар мавриди вусъати кори мустақилона ба кулли донишҷӯён имкон медиҳад, ки фаъолмандии хешро тавассути худомӯзӣ ва ҳисси майлу рағбат зиёд намоянд. Аз ин рӯ, дар анҷоми соли якуми таҳсил гурӯҳи назоратӣ ҳавасмандии касбии хешро чандон афзун накарданд. Чунин коҳишбӣ қариб то охири курси дуюм идома ёфт ва бо миқдори на он қадар зиёди ташаккули маҳорату малакаи касбӣ арзёбӣ шуд.

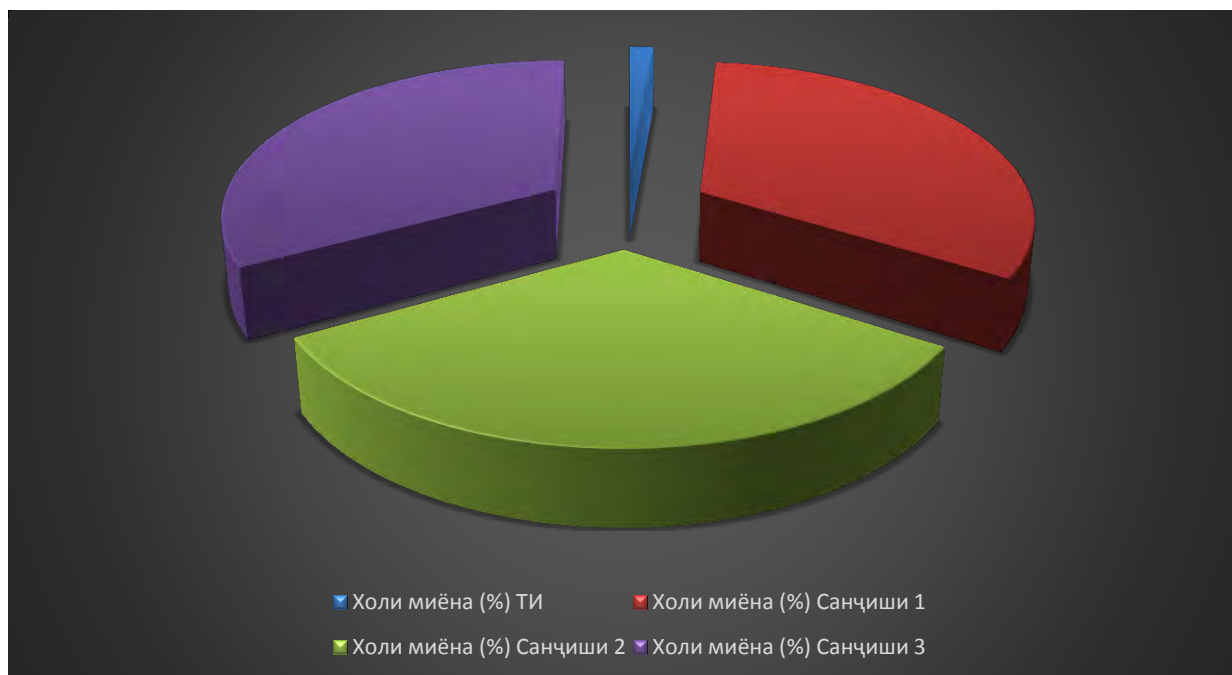
Баръакс, дар гурӯҳи озмоишӣ, ки дар он ташкили фаъолияти мустақили омӯзгорони оянда дар заминаи пурзӯршавии паҳнои худомӯзӣ, пажӯҳишӣ ва ҷустуҷӯӣ роҳандозӣ гардид, натиҷаҳо баландтар ва сифати иҷрои корҳои мустақилона дар самти рушди маърифатӣ-зеҳнӣ ва қобилияти эҷодии муҳассилин беҳтар буд. Афзоиши дараҷаи ташаккули ҳавасмандии

азхудкунии касб дар давраи дуҷуми озмоишӣ, мутобиқан, ба 22,8% ва 24,5% дар муқоиса бо тестгузарони аввалӣ ба амал омад. Натиҷаҳои тағйироти сатҳи ифоданокии ҳавасмандии дастбӣ ба муваффақият дар ҷадвали 3 пешниҳод шудаанд. Дар ин зимн методикаи А. Мехрабин истифода шуд.

Ёдрас мешаваем, ки ҷадвали 4 (аз ҳолҳои ба ҳадди аксар имконпазир) аз бартариияти «кӯшиш ба муваффақият» гувоҳӣ медиҳад; аз 22% то 80% «кӯшиши канорагирӣ кардан аз нобарорӣ», камтар аз 23% – муносибати қариб бетараф ва номуайян мебошад. Ҳамчунин тазаккур медиҳем, ки дар қараёни ташкил ва баргузориҳои тести навбати аввал танҳо аз 11% то 17% мутаносибан ба гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ сифати нишондиҳандаи вазҳи «кӯшиш ба муваффақият»-ро намоиш доданд.

Ҷадвали 3. – Динамикаи ташаккули дастбӣи донишҷӯён ба муваффақият дар самти фаъолияти мустақилона ва рушди қобилияти эҷодӣ

Гурӯҳҳо	Ҳоли миёна (бо %)			
	ТИ	Санҷиши 1	Санҷиши 2	Санҷиши 3
ГМ	2,3	54,5	55,2	55,3
ГО ₁	9,0	57,9	61,4	62,4
ГО ₂	1,4	66,7	72,5	77,1

Расми 7. – Диаграммаи ташаккули дастбӣи донишҷӯён ба муваффақият дар самти фаъолияти мустақилона ва рушди қобилияти эҷодӣ

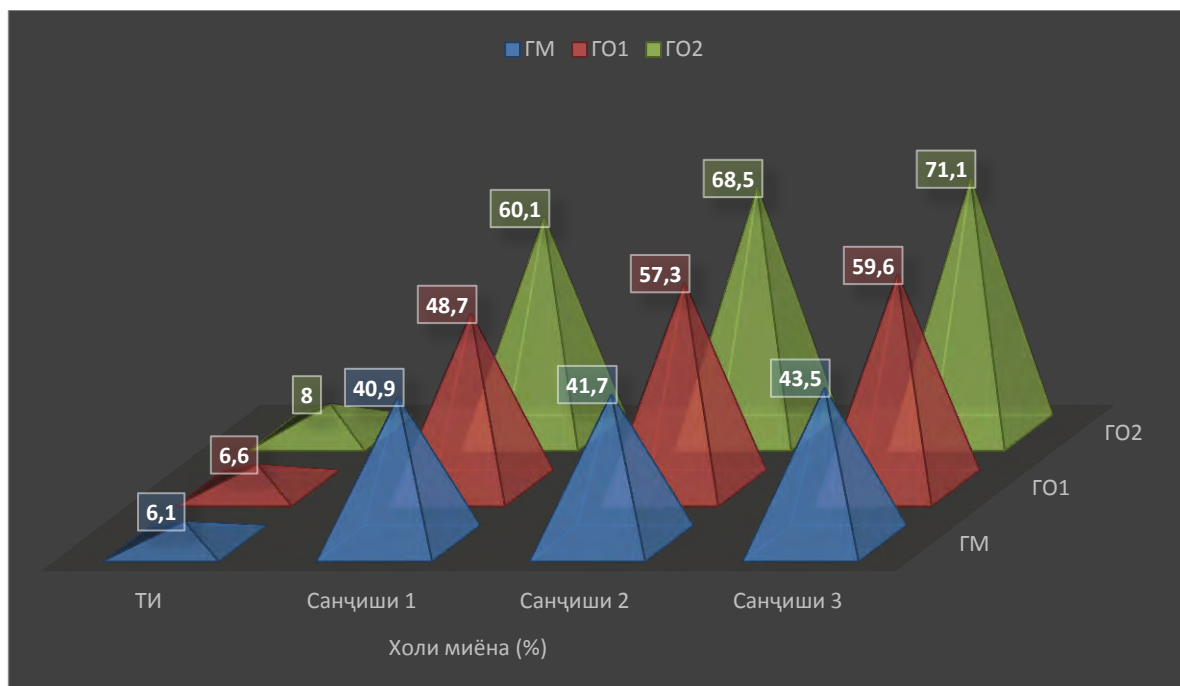
Таҳлили натиҷаҳои аз ҷадвал ҳосилшуда нишон медиҳад, ки фароҳам сохтани шароити мусоиди ташкил ва гузаронидани фаъолияти бонизоми кор дар шароити низоми кредитии таҳсил ба ташаккули ҳавасмандии муҳассилин дар самти фаъолияти мустақилона ва рушди қобилияти эҷодӣ мусоидат комил дорад. Ҳарчанд натиҷаҳо чандон назаррас набуданд, вале манзараи тағйири муносибат ба фаъолияти мустақилона, худомӯзӣ ва худтакмилёбӣ ба чашм мерасад. Чунин далел ҷолиб аст, ки «сахми» бештарро ба ташаккули дониш, маҳорат ва малакаи касбӣ муносибати ҷиддии донишҷӯён ба фаъолияти инфиродии мустақил ташкил мекунад.

Дар чараёни таҳқиқоти озмоишӣ-таҷрибавӣ донишҳои бунёдии илмию педагогӣ-методӣ дар робита бо фаъомандии омӯзгорони оянда дар рушди маҳорат ва малакаҳои касбӣ бо истифода аз унсурҳои инноватсионӣ ва технологӣ ба мақоми хос ноил гардид, аз қабili тарҳрезии лоиҳаи фаъолияти мустақил ва маърифатӣ-эҷодии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ва монанди ин.

Кулли нишондиҳандаҳои маърифатӣ-зеҳнӣ ва умуман касбии донишҷӯён дар раванди баргузории тест аз рӯйи маҷмӯи ҳолҳои бадастовардаи онҳо арзбӣ шуд. Натиҷаҳои ниҳони таҷрибаи озмоишӣ дар ҷадвали 4 пешниҳод мегардад, ки дар он ҳолҳо ба ҳисоби миёна (дар % ба ҳоли ба ҳадди аксари имконпазир) оварда шудаанд.

Ҷадвали 4. – Дарачаи (динамика) фаъолмандии муҳассилин дар партави асосҳои психологию педагогӣ дар рушди қобилияти эҷодӣ

Гурӯҳҳо	Ҳоли миёна (бо %)			
	ТИ	Санҷиши 1	Санҷиши 2	Санҷиши 3
ГМ	6,1	40,9	41,7	43,5
ГО ₁	6,6	48,7	57,3	59,6
ГО ₂	8,0	60,1	68,5	71,1

Расми 8. – Диаграммаи фаъолмандии мухассилин дар партави асосҳои психологию педагогӣ дар рушди қобилияти эҷодӣ

Муқоисаи натиҷаҳои ба дастмада, аз ҷумла, дараҷаи ташаккули маҳорат ва малақаҳои касбии донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ имкон бахшид, ки дар раванди баргузориҳои кори таҷрибавӣ-озмоишӣ афзалият ва муҳиммияти технологияи ташкили бонизомии фаъолияти худомӯзӣ ва худтакмилёбии омӯзгорони оянда барои ноил шудан ба натиҷаҳои хуби таҳқиқотӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Чунончи:

– 25% аз шумораи донишҷӯён дар сатҳи баланди рушди маҳорат ва малақаҳои касбӣ ва эҷодӣ қарор доранд ва афзоиши мунтазами нишондиҳандаҳо дар назар аст;

– 27% аз шумораи донишҷӯён дар сатҳи миёнаи рушди маҳорат ва малақаҳои касбӣ ва эҷодӣ қарор доранд;

– 47,5% аз шумораи донишҷӯён дар сатҳи пасти рушди маҳорат ва малақаҳои касбӣ ва эҷодӣ қарор доранд ва сабаби асосӣ фаъолманд набудани онҳо дар фаъолияти мустақили худомӯзӣ ва худтакмилёбӣ маҳсуб меёбад. Таҳлили омӯри гуфтаҳои болоро тасдиқ мекунад.

Аз рӯйи санчиши мазкур мутобиқан мо натиҷаҳои зеринро ба даст овардем: рушди тафаккури мантиқӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ – 73,8%; назоратӣ – 60,2%; рушди тафаккури интиқодӣ ГО1, ГО2 – 75,4%, дар ГМ – 53,1%. Дар ин робита, ҳиссаи назарраси рушди тафаккури интиқодии донишҷӯёнро қайд намуда, изҳор медорем, ки фаъолмандии муҳассилин дар партави асосҳои психологию педагогӣ дар рушди қобилияти эҷодӣ мақоми хосро ишғол намуд.

Нишондодҳои меъёри худомӯзӣ, масъулиятшиносӣ ва меҳнатдӯстӣ ба сифати дониш ва ташаккули маҳорату малакаи касбии омӯзгорони оянда аз таъсири мусбии озмоиши таълимӣ хабар дод. Аксарияти донишҷӯён зимни баргузориҳои тести ибтидоӣ ташаббуси хуби худомӯзӣ, масъулиятшиносӣ ва меҳнатдӯстиро намоиш доданд, ки он аз 56 то 62%, сатҳи миёна – аз 62 то 68% буд. Дар анҷоми давраи санчиш тафовутҳо назаррастар шуда, худомӯзӣ, масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстӣ ва қобилияти эҷодии муҳассилин дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ афзун гардид.

Нишондоди дигар ва арзёбии фаъолияти мустақили донишҷӯён худтакмилебӣ ва ташаббусҳои пажухишии омӯзгорони оянда буд. Аз рӯи нишондиҳандаҳои «ташаббускорӣ», «худомӯзӣ» агар сатҳи паст баробари 40,2% ҳол ва камтар аз он бошад (аз ҳолҳои ба ҳадди аксар имконпазир); пас сатҳи миёна – аз 40 то 57% ва баланд – аз 57 то 82% буд. Ҳамин тариқ, зиёда аз нисфи донишҷӯён зимни баргузориҳои тести ибтидоӣ мувофиқи самти худтакмилебӣ ва ташаббусҳои пажухишӣ мутаносибан 25% ва 23% гардид.

Таҳқиқот нишон дод, ки дараҷаи ташаббускориҳои пажухишии донишҷӯён дар худомӯзӣ ва худтакмилебӣ мутобиқан дар гурӯҳҳои озмоишӣ ба 10,3%-12,4% зиёд шуда, дар гурӯҳи назоратӣ ҳамагӣ 4,3%-ро ташкил дод, ки аз маҳсулнокии амсилаи пешниҳодшуда ва технологияи ташкили бонизоми фаъолияти мустақили омӯзгорони оянда шаҳодат медиҳад.

Тағйироти хеле назаррас зимни таҳқиқи динамикаи «худомӯзӣ тариқи амсилаи «худомӯзӣ-худтакмилебӣ» ба даст омад. Афзоиш дар гурӯҳҳои озмоишӣ мутобиқан 10,9% ва 19,6%-ро ташкил дод; дар гурӯҳи назоратӣ он

4,3%-ро ташкил доду халос. Ба таври назаррас нишондиҳандаҳо дар GO_2 тавофут доранд, ки дар бораи фароҳам сохтани шароити мусоиди кори мустақилонаи муҳассилин дар шароити низоми кредитии таҳсил бозгӯӣ мекунад. Арзёбии динамикаи ташаккули рефлексивӣ низ дар чараёни таҷрибаи озмоишӣ назаррас гардид. Зимни баргузории санчиши тестӣ натиҷаҳои зерин ба даст омаданд: сатҳи паст камтар аз 58% аз миқдори имконпазири ҳолҳо, сатҳи миёна – аз 58% то 72% ва сатҳи баланд – зиёда аз 73%. Зимни баргузории тести ибтидоӣ қариб 28-32% донишҷӯён дорои сатҳи пасти рефлексивӣ ва танҳо 3–4% - дорои сатҳи баланди он буданд.

Дар рафти таҷрибаи озмоишӣ инчунин маҳорати педагогӣ, ба хусусиятҳои хос доро будани он, рушди тафаккури эҷодӣ, маҳорати ёфтани ҳалли ғайристандартӣ супоришот, истифода аз навгониҳо ва технологияи муосири педагогӣ низ мавриди санчиш қарор гирифт. Бо ин мақсад бо донишҷӯн баҳси илмӣ-методии «Фаъолияти эҷодии педагогӣ» гузаронида шуд. Дар чараёни он ба донишҷӯён супоришҳои пешниҳод карда шуд, аз қабيلي барои татбиқи фаъолияти эҷодии педагогӣ чӣ заруранд; дар раванди фаъолияти мустақилона малакаҳо ва қобилиятҳои эҷодӣ чӣ гуна ташаккул меёбанд?

Баҳси илмӣ-методӣ яккарата набуда, дар давоми ду сол (курси якум ва дуюм) гузаронида шуда, мавзӯҳои зерин мавриди омӯзиш қарор гирифтанд: «Моҳият ва мазмуни фаъолияти эҷодии педагогии омӯзгор», «Мутолиаи эҷодии адабиёти илмию педагогӣ», «Чамбастанкунии таҷрибаи педагогӣ» (курси 1), «Таҳлили эҷодии китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ», «Ташкил ва гузаронидани таҳқиқоти озмоишӣ», «Омодасозии маърӯза, мақолаи эҷодӣ» (курси 2). Мавзӯҳои баҳси илмӣ-методӣ мутобиқи ҷузъҳои ҷудо кардашудаи фаъолияти эҷодии педагогии омӯзгор ташкил доир гардид.

Ҳадафи муҳими мубоҳисаҳои илмӣ-методӣ ба муҳассилин ирсол намудани донишҳои назариявӣ ва мусаллаҳ намудан ба маҳорату малакаҳои фаъолияти эҷодии касбӣ дар заминаи худомӯзӣ ва худтакмилёбӣ маҳсуб ёфт. Барои ҳалли масъалаи мазкур мо доир ба ҳар як мавзӯ ҷузъҳои онро ҷудо

карда, чунин хулоса кардем, ки донишчӯён ҳар як қисмати пешниҳодшударо бояд мустақил омӯхтаву хулоса намоянд. Санҷиш натиҷаҳои зеринро пешниҳод кард ҷадвали 5.

**Ҷадвали 5. – Нишондиҳандаҳои дониш ва рушди қобилияти эҷодии
унсурҳои мавзӯи 1 тавассути худомӯзӣ, пажӯҳиш ва ҷустуҷӯ дар гуруҳи
озмоишӣ (нисбат ба % аз миқдори умумӣ)**

Ҷузъҳо	Озмоиш											
	Ибтидо				Ҷараён				Натиҷа			
Мавзӯҳо	5	4	3	2	5	4	3	2	5	4	3	2
Донишҷӯи адабиёти илмӣ педагогӣ	13,4	30,9	53,6	-	21,7	44,4	32,8	-	36,4	63,3	-	-
Самтгирӣ ба ташкили сохто-рию маъноии матн	9,8	28,8	51,1	12,6	19,1	41,0	35,4	4,6	30,8	54,9	13,52	-
Азхудкунии усули ратсиона-лии мутолиаи адабиёти илмӣ педагогӣ	-	18,1	59,9	23,7	9,2	18,5	63,6	9,9	22,7	45,6	31,5	-
Нишондиҳандаи муқоисавӣ	7,5	25,7	54,6	12,1	16,8	34,8	43,9	4,6	30,3	54,5	15,17	-

Аз таҳлили ҷадвал бармеояд, ки дар ибтидои озмоиш натиҷаҳои аъло ва хуб доир ба унсурҳои мавзӯи аввал дар 34,2%-и донишчӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ, дар раванди миёнаи озмоиш – дар 53,3% ва дар қисмати ниҳоии қор дар 85,6% донишчӯён ба амал омад. Афзоиши баҳоҳои миёна то ба 53,4% дар бораи ба дараҷаи баланд оптималӣ будани мазмун ва методикаи пешниҳодшудаи таълими мавзӯи якум дар раванди қори мустақилона дар низоми кредитии таълим арзёбӣ мегардад.

**Ҷадвали 6. – Нишондиҳандаи донишҳо ва қобилияти унсурҳои асосии
мавзӯи II тавассути худомӯзӣ, пажӯҳиш ва ҷустуҷӯ дар гуруҳи озмоишӣ
(нисбат ба % аз миқдори умумӣ)**

Ҷузъҳо	Озмоиш											
	Ибтидо				Ҷараён				Натиҷа			
Мавзӯҳо	5	4	3	2	5	4	3	2	5	4	3	2
Азхудкунии мафҳуми «таҷрибаи педагогӣ»	9,2	22,8	63,5	4,6	18,0	44,0	26,3	-	36,4	67,2	4,2	-

Азхудкунии ташкили мушо-ҳида аз рӯйи таҷрибаи педагогӣ	-	12,6	68,4	18,2	9,1	41,3	45,9	4,6	10,0	60,1	59,2	-
Тавсифи таҷрибаи педагогӣ	-	19,2	67,3	12,7	12,9	51,0	35,9	-	26,5	62,9	61,9	-
Таҳлили муқоисавӣ	3,0	18,1	66,7	12,0	16,8	13,5	45,4	1,5	19,6	63,6	16,7	-

Таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки дар оғози озмоиш донишҳои аъло ва хубро доир ба унсурҳои мавзӯи дуюм – 21,9% донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ, дар раванди озмоиши давраи миёна – 58,1% ва дар давраи ниҳой – 85,2% донишҷӯён қомеъ шуданд.

Ҷадвали 7. – Нишондиҳандаҳои донишҳо ва малакаҳо тавассути худомӯзӣ, пажӯҳиш ва ҷустуҷӯ дар робита бо унсурҳои асосии мавзӯи III-и донишҷӯёни ғуруҳи озмоишӣ (нисбат ба % аз миқдори умумӣ)

Ҷузъҳо	Озмоиш											
	Ибтидо				Ҷараён				Натиҷа			
Мавзӯҳо	5	4	3	2	5	4	3	2	5	4	3	2
Азхудкунии амсилаи маъруза	8,7	12,5	58,1	17,3	17,9	79,9	1,9	-	26,3	67,1	4,2	-
Азхудкунии таҷроҳо барои суҳанронӣ	4,8	19,2	64,3	14,2	22,8	60,1	18,2	9,0	41,9	54,7	4,6	-
Азхудкунии техникаи нутқ	4,5	23,2	54,8	18,5	27,4	63,7	9,1	-	45,3	50,1	4,6	-
Азхудкунии амсилаи мақола	-	8,5	31,8	9,0	51,7	54,7	54,5	13,6	40,8	36,7	4,5	-

Аз таҳлили ҷадвал бармеояд, ки дар ибтидои озмоиш донишҳои аъло ва хуб доир ба унсурҳои мавзӯи сеюм аз ҷониби донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ – 19,2%, дар раванди миёнаи озмоиш – 58,1% ва дар давраи ниҳой 85,1%-ро ташкил кард. Беҳшавии натиҷаҳо аз ташкили бонизомии фаъолияти мустақили донишҷӯён шаҳодат дода, методикаи азхудкунии унсурҳои мавзӯи сеюм аз ташкили кори бонизомии мустақилона дар шароити низомии кредитии таълим ғувоҳӣ медиҳад.

Сатҳи ниҳой аз тафсири комил ва натиҷагирии объективии озмоиш шаҳодат медиҳад. Ҷавҳари озмоиш аз қисми асосӣ ва унсури аслии иборат буда, ба он санҷиши пешазозмоишӣ, фарзияи ибтидоии илмӣ, таълими

озмоишӣ, санҷиши баъдиозмоишӣ дохил мешавад. Зимни омодагии донишҷӯён ба ташкил ва баргузорию озмоиш мо таваҷҷуҳи онҳоро ба дарки ҳадаф ва вазифаҳо, тарзу усули таҳқиқоти озмоишӣ ва технологияи раванди фаъолияти мустақилона равона кардем.

Ҷадвали 8. – Нишондиҳандаҳои дониш, маҳорат ва малакаҳо доир ба дарки унсурҳои асосии мавзӯи IV дар донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ (нисбат ба % аз миқдори умумӣ)

Ҷузъҳо	Озмоиш											
	Ибтидо				Ҷараён				Натиҷа			
Мавзӯҳо	5	4	3	2	5	4	3	2	5	4	3	2
Азҳудкунии мафҳуми «озмоиши педагогӣ»	-	7,7	77,4	11,9	12,5	34,7	48,0	-	14,1	53,9	26,9	-
Азҳудкунии қоидаҳои гузориши озмоиши педагогӣ	-	23,2	61,9	21,9	5,8	24,8	68,9	4,8	14,8	49,9	35,5	-
Азҳудкунии методҳои таҳқиқоти педагогӣ	-	13,7	58,1	19,1	44,5	45,6	5,6	4,6	31,7	59,2	9,0	-
Азҳудкунии фаъолият доир ба гузориш ва гузаронидани озмоиши педагогӣ	-	32,6	54,9	12,9	27,6	35,6	35,8	-	25,4	62,8	8,9	-
Нишондиҳандаи муқоисавӣ	-	22,7	63,7	23,7	5,6	23,7	69,1	4,4	13,5	50,2	36,6	-

Таҳлил нишон дод, ки дар оғози озмоиш донишҳои аъло ва хуб дар робита ба дарки унсурҳои асосии мавзӯи чорум дар давраи ибтидоӣ дар 20,2%-и донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ, дар раванди озмоиши давраи миёна дар 59,7% ва дар давраи ниҳой дар 80,6%-и онҳо собит гардид. Афзоиши натиҷаҳои дилхоҳ аз самаранокии ташкил ва баргузорию фаъолияти мустақилонаи омӯзгорони оянда гувоҳӣ медиҳад.

Мушоҳидаҳо ва пурсишҳои озмоишӣ нишон доданд, ки технологияи кори мустақилона аз ҷониби мо пешниҳодшуда дар ташаккули қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда такони муассир бахшида, дар рушди маҳорат ва малакаҳои касбии онҳо ҳиссаи калон гузошт. Донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ манфиатнокии амсилаҳои пешниҳодшударо махсус кайд намуда, технологияи ташкили бонизомии кори мустақилонаро дар баландшавии майлу рағбат ва маҳорату малакаи касбӣ алоҳида зикр намуданд. Махсусан

аҳамияти аз курси якум шуруъ шудани фаъолияти мустақили донишҷӯён аз падидаҳои мусбӣ ва пурмаҳсулии ташаббусҳои муҳассилин арзёбӣ гардид. Натиҷаҳои пурсишнома нишон дод, ки 96,4% донишҷӯён аҳамияти технологияи ташкили бонизомии кори мустақилонро дар худмӯзӣ ва худтакмилебӣ хеш чун омили бозғатимоди омодагии касбӣ дар шароити низомии кредитии таҳсил арзёбӣ карданд.

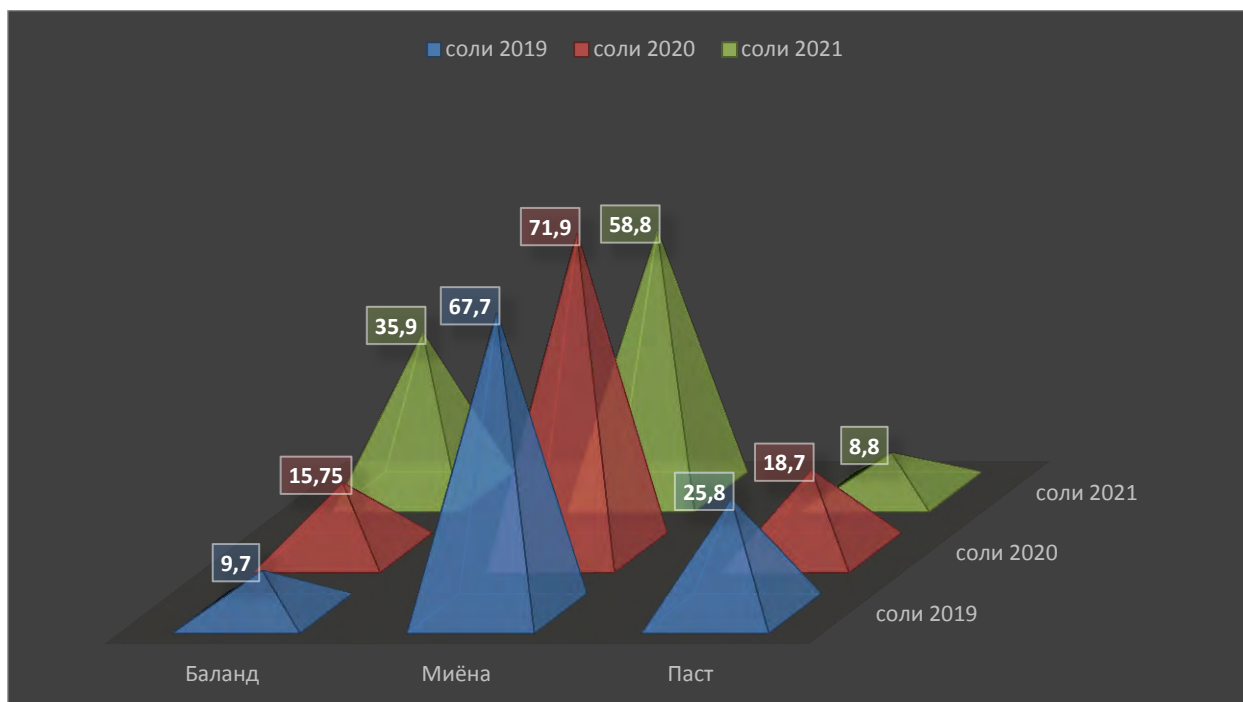
Ҷадвали 9. – Арзёбии нақши технологияи ташкили бонизомии кори мустақилонани донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ

Арзёбии нақши практикум	Донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ	
	шумора	ба %
Ба фаъолияти мустақилона хеле хуб муносибат кардаанд	46	36,2
Ба фаъолияти мустақилона хуб муносибат кардаанд	49	47,6
Ба фаъолияти мустақилона муносибати начандон хуб кардаанд	6	6,6
Ба фаъолияти мустақилона тамоман омодагӣ надидаанд	-	-

Динамикаи рушди маҳорат ва малакаҳои касбии донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ дар тамоми давраи кори таҷрибавию озмоишӣ дар ҷадвали 10 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 10. – Динамикаи сатҳи ташаккул маҳорат ва малакаҳои эҷодии касбии донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ тавассути технологияи бонизомии фаъолияти мустақил ҳини таҳқиқи таҷрибавӣ-озмоишӣ

Сатҳи ташаккули маҳорат ва малакаҳои рушди касбӣ ва қобилияти эҷодӣ	Гурӯҳҳои озмоишӣ		
	соли 2019	соли 2020	соли 2021
	ба %	ба %	ба %
Баланд	9,7	15,75	35,9
Миёна	67,7	71,9	58,8
Паст	25,8	18,7	8,8

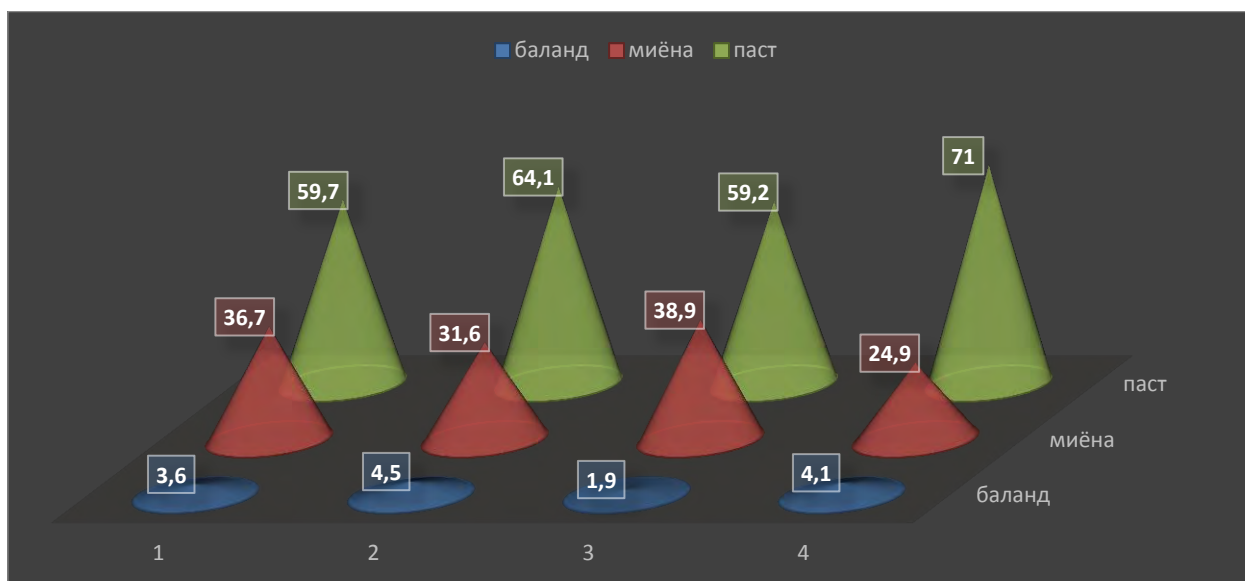
Расми 9. – Диаграммаи Сатҳи ташаккули маҳорат ва малакаҳои рушди касбӣ ва қобилияти эҷодӣ

Аз таҳлил бармеояд, ки муносибати бонизом ба ташкил ва раванди фаъолияти мустақили донишҷӯён дар заминаи худомӯзии адабиёти илмӣ, сарчашмаҳои методӣ ва таълимӣ, истифода оқилонаи амсилаҳои марбут ба рушди қобилияти эҷодӣ боиси такмили малакаҳои педагогии донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ гардид.

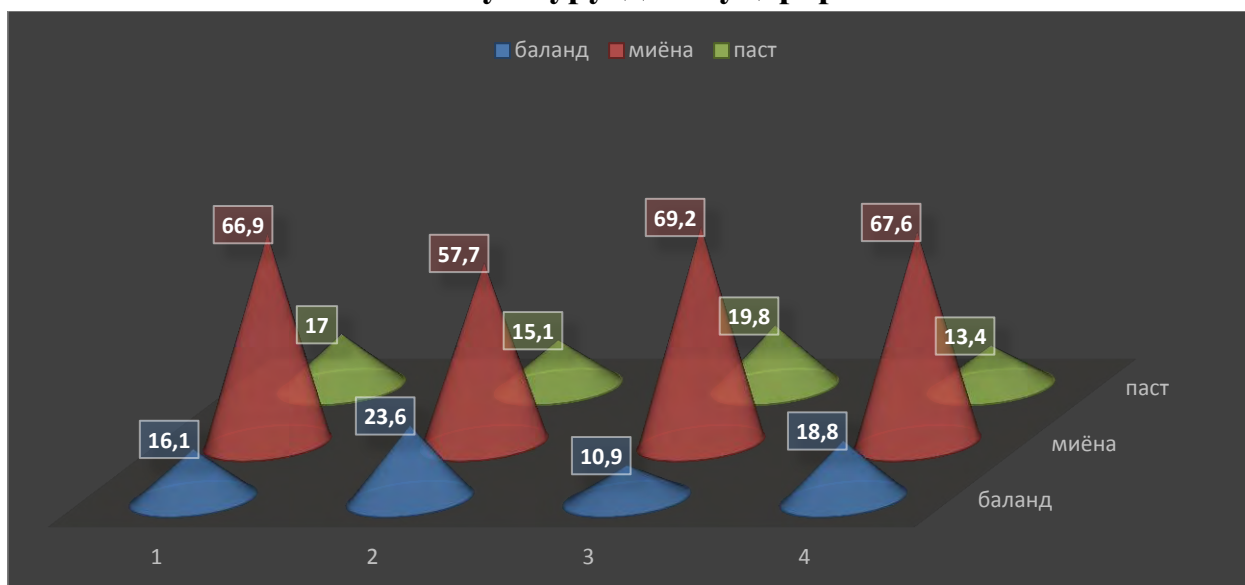
Силсилаи санҷишҳои ҳини таҳқиқоти таҷрибавӣ-озмоишӣ баргузоршуда нишон дод, ки донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ ба таври комил ва ҳамаҷониба дорои маҳорат ва малакаҳои касбӣ ва эҷодӣ шуда, назар ба донишҷӯёни гурӯҳҳои назоратӣ натиҷаҳои баландро соҳиб шуданд. Инро дар ҷадвали навбатии 11 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 11. – Нишондиҳандаҳои ниҳой ва муқоисавии рушди маҳорат ва малакаҳои касбӣ ва эҷодии донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ дар раванди ташкили бонизомии фаъолияти мустақилона (нисбат ба % аз шумораи посухдиҳандагон)

Ташаккули маҳорату малакаҳо тибқи ҳар як мавзуъ	Гуруҳҳо					
	Назоратӣ			Озмоишӣ		
	Сатҳ			Сатҳ		
	баланд	миёна	паст	баланд	миёна	паст
1	3,6	36,7	59,7	16,1	66,9	17,0
2	4,5	31,6	64,1	23,6	57,7	15,1
3	1,9	38,9	59,2	10,9	69,2	19,8
4	4,1	24,9	71,0	18,8	67,6	13,4

Расми 10. – Диаграммаи ташаккули маҳорату малакаҳо тибқи ҳар як мавзуъ гуруҳҳои муқарарӣ

Расми 11. – Диаграммаи ташаккули маҳорату малакаҳо тибқи ҳар як мавзуъ дар гуруҳҳои озмоишӣ

Таҳлили оморӣ тавассути чамъбасти натиҷаҳои таҷрибавию озмоишӣ арзёбӣ гардид. Аз ҷумла, арзёбии ташаккули маҳорату малакаҳо тибқи ҳар як мавзӯ ба тариқи зайл гузаронда шуд: дараҷаи баланд – 5 ҳол, миёна – 4, паст – 3 ҳол. Бо мақсади бартарафсозии ададҳои касбӣ (ғайритом) ва имконияти арзёбии пурра ва бутуни фаъолмандии худомӯзӣ ва худтакмилёбии донишҷӯён-омӯзгорони оянда рушди қобилияти касбӣ ва эҷодии онҳоро тибқи формулае қор қарда баромадем, ки мувофиқи он коэффитсиент – сатҳи маҳорату малакаи қобилият дар ҳудуди фоизҳо муқаррар шавад. Арзёбии аз ҳама баланди рушди маърифатӣ-зеҳнӣ ва фаъолияти мустақили донишҷӯ дар маҷмӯъ 100 ҳолро ташкил медиҳад.

Баргузориҳои қори таҷрибавӣ-озмоишӣ имкон дод, ки ҳадди супоришот ва масъалаҳои гузошташуда аз нигоҳи ташаккули касбӣ ва қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда муайян гардида, амсилаи пешбинишуда дар робита бо технологияи ташкили бонизомии фаъолияти мустақилонаи муҳассилин дар шароити низоми кредитии таълим ҳаллу фасл шавад.

Муқоисаи натиҷаҳои ба дастмада, аз ҷумла, дараҷаи ташаккули маҳорат ва малакаҳои касбии донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ имкон бахшид, ки дар раванди баргузориҳои қори таҷрибавӣ-озмоишӣ афзалият ва муҳиммияти технологияи ташкили бонизомии фаъолияти худомӯзӣ ва худтакмилёбии омӯзгорони оянда барои ноил шудан ба натиҷаҳои хуби таҳқиқотӣ заминаи мусоид фароҳам овард. Чунончи:

– 25% аз шумораи донишҷӯён дар сатҳи баланди рушди маҳорат ва малакаҳои касбӣ ва эҷодӣ қарор доранд ва афзоиши мунтазами нишондиҳандаҳо дар назар аст;

– 27% аз шумораи донишҷӯён дар сатҳи миёнаи рушди маҳорат ва малакаҳои касбӣ ва эҷодӣ қарор доранд;

– 47,5% аз шумораи донишҷӯён дар сатҳи пастӣ рушди маҳорат ва малакаҳои касбӣ ва эҷодӣ қарор доранд ва сабаби асосӣ фаъолманд набудани онҳо дар фаъолияти мустақили худомӯзӣ ва худтакмилёбӣ маҳсуб меёбад. Таҳлили оморӣ гуфтаҳои болоро тасдиқ мекунад.

Мусаллам гардид, ки иштирокчиёни кори таҷрибавӣ-озмоишӣ хоҳиши томи фаълмандии мустақилро дар ташаккул ва рушди дониши тахассусӣ, маҳорату малакаи касбӣ ва эҷодӣ намоиш доданд. Ҳарчанд нишондиҳандаҳо гуногун буд (баланд, миёна, паст), омӯзгорони оянда дарк карданд, ки низоми кредитии таҳсил маҳз ба вусъати ташаббускорӣ, худомӯзӣ ва такмили маҳорат педагогӣ роҳи васеъ мекушояд.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳқиқот, аз ҷумла, озмоишӣ-таҷрибавӣ собит намуд, ки дар сурати дуруст ба роҳ мондани низоми кредитии таълим бо дарназардошти фаълмандӣ, ташаббускорӣ ва худомӯзии донишҷӯён – омӯзгорони оянда онҳо метавонанд дар давраи таҳсил дар мактаби олии самти педагогӣ аввалин малакаҳои такмили маҳорати касбиро соҳиб шаванд ва ба фаъолияти педагогӣ омодагии комил пайдо кунанд.

Таҳлили миқдорӣ ва сифатии натиҷаҳои дастрасшуда моро ба чунин ба хулоса овард, ки дар гурӯҳҳои озмоишӣ ба шарофати дуруст ба роҳ мондани фаъолияти мустақили донишҷӯён сифати азхудкунии донишҳои назариявӣ ва маҳорату малакаи амалӣ беҳтар ва болотар гардид. Динамикаи пешравии омӯзгорони оянда дар сурати интихоби роҳу усули оқилонаи ба пажӯҳиш ва ҷустуҷӯи сарчашмаҳои илмӣ ва амалӣ рӯй овардани онҳо тасдиқи худро дар натиҷаҳои бадастомада инъикос кард. Чунончи, нисбат ба гуруҳҳои озмоишӣ дар гурӯҳҳои назоратӣ (ғайриозмоишӣ) танҳо 8,6% донишҷӯён ба дараҷаи баланди рушди маҳорату малакаи касбӣ ва эҷодӣ мушарраф шуданд, ҳол он ки қисми бештари донишҷӯён 64% ҳанӯз дар ҳадди нисбатан пастии вазъи донишандузӣ ва касби камол қарор доранд.

Озмоиши таҷрибавӣ талаботи ногузирро дар робита бо омодасозии касбии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ дар заминаи низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (педагогӣ) тавассути ташкили бонизоми фаъолияти мустақилонаи муҳассилин ҳамчун унсури боэътимоди рушди қобилияти эҷодӣ ба миён мегузорад ва он тасдиқи худро ҳини таҳқиқоти мазкур собит кард. Таҳлили муқоисавии натиҷаҳо, ҷамъбаст ва хулосаҳо аз натиҷаҳои ба дастомада аз он гувоҳӣ медиҳад, ки кор дар ин

самти пурмахсул идома ёфта, паҳлуҳои дигари масъала бо дарназардошти таълиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар шароити низоми кредитии таълим бояд таҳқиқ ва идома ёбад.

Хулосаи боби дуюм

Аз таҳлили масъалаҳои марбут ба боби дуюми рисола маълум гардид, ки фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ҳамчун зинаи махсуси таҳсилот дар заминаи ҷустуҷӯ, коркард, азхудкунии иттилоот ба афзуншавӣ ва тақмили салоҳиятмандии касбӣ роҳи васеъ мекушояд. Он дар доираи фанҳои таҳассусӣ ва ҳосатон касби омӯзгорӣ зина ба зина ташаккул меёбад ва ба низоми парвариши маҳорат ва малакаҳои зарурӣ муваффақ мегардад. Дар сурати муносибати ҷиддӣ ба кори мустақилонаи донишҷӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил талабот нисбат ба баландшавии сифати таълиму тадрис ва омодашавии омӯзгори оянда дар фазои макотиби олӣ ҳали худро меёбад, зеро таҷрибаи кор собит менамояд, ки ин самти кор (фаъолияти мустақили омӯзиш ва қобилияти эҷодӣ) дар партави низоми кредитии таълим ҳануз ба таври дилхоҳ роҳандозӣ нашудааст.

Мақоми кори мустақилонаи донишҷӯён дар муассисаҳои таҳсилоти олӣ на танҳо барои азхудкунии донишҳо аз рӯйи фанҳои таълимӣ, балки инчунин барои ташаккули маҳорати касбӣ, малакаҳои нави кори таҳқиқотӣ, инкишофи сифатҳои ахлоқию психологӣ муҳим ва муфид нигаронида шуда, он аслан фаъолияти эҷодӣ маҳсуб меёбад, зеро мутахассиси оянда ҳадаф дар назди худ ҳадаф гузошта, барои дастёбӣ ба он супориш ва намуди кор воситаҳои таълимиро дар раванди таҳсилотӣ интихоб мекунад.

Дар вазъи кунунии низоми кредитии таҳсил аҳамияти ташаббускорӣ, худомӯзӣ ва худтақмилёбии омӯзгори оянда дар раванди омодагии касбӣ дар заминаи фаълмандии таълимӣ-омӯзишӣ ва инфиродии пажӯҳишӣ мусоидат мекунад. Аз ин нуқтаи назар кори мустақилона хусусан бо истифода аз технологияи иттилоотӣ ба фаълмандшавии нерӯи маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯён мусоидат намуда, ба онҳо имконияти идоракунии фаъолияти ақлӣ ва фикриро дар раванди ташаккули касби омӯзгорӣ фароҳам меорад.

Мусаллам аст, ки фаъолияти мустақилонаи донишчӯён қисми таркибӣ ва ҷудонаншавандаи раванди таҳсил дар шароити низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олий буда, азҳудкунии инфиродӣ ва мустақили проблемаҳои гуногуни илмӣ-методӣ ва педагогиву равоншиносиро ба миён мегузорад. Ҷустуҷӯ ва қорбасти эҷодии он донишчӯёнро ба фаъолияти босамар ва натиҷабахши касби педагогӣ омода месозад, имкон медиҳад, ки мустақилияти донишчӯ бо ҳадафҳои мақсадноки ҳеш ҳамчун сифати шахсии омӯзгори оянда ба фаъолияти маърифатӣ ва касбии ӯ мусоидат намояд.

Кори мустақилона мутобиқи принципҳо ва меъёрҳои вусъати фаъолияти бевосита ва инфиродии донишчӯён-омӯзгорони оянда ташкил гардида, дорони ҷонагии мантиқӣ ва робитаи мутақобилаи фанҳои муштарак доир ба азҳудкунии фанҳои таълимӣ мебошад. Низоми кори мустақилонаи донишчӯён бо принципҳои асосии дидактикӣ, пеш аз ҳама: принципи интерактивӣ, ки зарурати ҳамкории донишчӯён ва мубодилаи иттилоотро на танҳо бо омӯзгорон, балки инчунин бо донишчӯёни дигар муайян месозад; принципи аёнӣ, ки зарурати назорати кори мустақилонаро асоснок месозад; принципи банизомдарории таълим, ки зарурати интиҳоби стратегияи таълим ва банақшагирии кори мустақилонаи донишчӯёнро инъикос менамояд; принципи таъҷиб ба донишҳо ва малакаҳои ғоявӣ, ки мавҷудияти қобилиятҳои ҳадди ақалли қорро дар донишчӯ тавассути воситаҳои техникӣ, ташкили илмии кори мустақилона пешбинӣ менамояд.

Таҳқиқи масъала бори дигар собит қард, ки дар низоми кредитии таълим унсури тақвиятбахши дониш ва фаъолмандии омӯзгорони оянда кори мустақилонаи беруназдарс махсуб меёбад ва он тавассути ташаббус ва ғайрату азамати онҳо бо нишондиҳандаҳои баланди дониш, маҳорат ва малака арзёбӣ меғардад.

Дар боби дуюм масъалаи амсиласозӣ (моделирование) чун усули универсалии таҳқиқот пешбинӣ шудааст ва имкон медиҳад, ки чизи эмпирикӣ ва назариявӣ дар таҳқиқоти педагогӣ муттаҳид гардад. Ба ибораи

дигар, дар раванди таҳқиқи проблемаи педагогӣ амсиласозӣ чун унсури самараноки коркарди концепсияи илмӣ ва татбиқи он намоён мегардад.

Тавассути усули амсиласозӣ омӯзиши сохтор ва механизмҳои раванди низоми кредитии таҳсил ва роҳандозии фаъолияти мустақили муҳассилин-омӯзгорони оянда, амалҳои мақсаднок ва робитаи унсурҳои пешбарандаи раванди таҳсил дар макотиби олӣ муназзам мегардад. Дар айни замон, бо вучуди афзалиятҳои низоми мазкур амсила қонуниятҳои хоси рафтор ва шаклҳои кор бо сарчашмаҳои иттилоотӣ-касбиро бояд дошта бошад ва он ба фаъолияти бошуурунаи омӯзиш, таҳқиқ ва табиқи амал шудани донишҳо мусоидат намояд.

Дар заминаи амсиласозии фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён эътирофи он ҳамчун низоми ягона ва динамикии рушди касбии омӯзгорони оянда эътироф ба амал меояд. Тавассути ташкили дурусти ҷузъҳои таркибии фаъолияти мустақилонаи муҳассилин чунин амалҳо аз унсурҳои аввалиндараҷаи ин тарзи омодашавии омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим маҳсуб меёбад: татбиқи ҳадафҳо-худомӯзӣ, худтакмилебии шахсияти донишҷӯ, робитаҳои мутақобилаи устод-муҳассилин; тобеият ба қонунҳои ягонаи ташкили фаъолият бо мақсади ягонаи раванди таҳсил, рушди ҳамаҷонибаи омӯзгори оянда дар ҷаҳорҷӯбаи мантикии ҳамкорӣ байни субъектҳои таҳсилот; рушди робитаҳои мутақобила бо муҳити муассисаи таҳсилоти олии дохилӣ ва мактабҳои олии берунаи самти педагогӣ.

Таҳлили масъала маълум намуд, ки ҷузъҳои пешбарандаи амсилаи ба фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён нигаронидашуда дар се қисмат фаро гирифта мешавад: қисмати мақсаднокӣ-ҳадаф ва принципҳои асосии ташкили фаъолияти мустақилро дар бар мегирад; қисмати дуюм-аслӣ ва моҳиятӣ, ки фаъолияти субъектҳои таҳсилотро (донишҷӯён) фаро мегирад; қисмати сеюм-меъёрӣ-арзёбӣ, ки натиҷаҳои фаъолияти мустақили омӯзгорони ояндаро чун унсури рушддиҳандаи қобилияти эҷодӣ ва эҷодкорӣ тавассути корбасти нишондиҳандаҳо ва усулҳои таҳхис дар бар мегирад.

Мувофиқи амсилаи пешниҳодкардаи мо унсурҳои асосӣ ва ҷузъи таркибии кори мустақилонаи муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ аз инҳо иборат аст:

1. Равиши фаъолияти мустақили донишҷӯён. Дар навбати худ ин рукни асосӣ аз чунин ҷузъҳо иборат аст: такрори маводи назариявӣ; ҷобачогузории масъалаҳои муҳимми мавзӯ; муайян кардани мазмун ва мундариҷаи донишу маълумот доир ба мавзуи матраҳшаванда; таҳлили амиқ ва чуқури мавзӯ; тартиб додани саволҳо доир ба муҳтавои лексияи устод.

2. Методҳо ва шаклҳои ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён. Дар робита ба ин масъала дар амсилаи пешниҳодшудаи мо шаклҳои гуногуни ташкили кори мустақилонаи донишҷӯёнро метавон ном бурд. Аз ҷумла, конспект, навиштани реферат, ӣҷрои корҳои ҷустуҷӯӣ-таҳқиқӣ, фаъолияти эҷодӣ: сохтани буклет, диаграмма, таблитца, омода намудани баромад дар семинар, навиштани маъруза ва амсоли он.

3. Тавсияҳои методӣ ба устодон дар масъалаи ташкили босамари кори мустақилонаи донишҷӯён. Дар ин бобат тавсияҳо чунинанд: роҳ надодан ба вазнинии супоришоти мустақили эҷодӣ бо дарназардошти имконоти маърифатӣ-зеҳнии муҳассилин; нигоҳ доштани баробарӣ ва алоқаманд кардани фаъолмандии донишҷӯён ҳини дарс ва берун аз дарс; ба донишҷӯён додани маслиҳатҳои амиқ ва равшану возеҳ нисбати ҳадаф ва шарту шароити супориш, ҳаҷм ва муҳлати иҷро; пешниҳод кардани намунаҳои иҷрои супоришот; пурзӯр кардани назорати ҷорӣ ва арзёбии сифати иҷрои кори мустақилона; хулосабарорӣ ҷиҳати дараҷаи маҳорату малакаи фаъолияти мустақили муҳассилин ва ҳоказо.

Дар боби дуюм коркарди технологияи ташкили бонизоми фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёни самти омӯзгорӣ бо мақсади рушди қобилияти эҷодӣ ва тафаккури мантиқии онҳо дар шароити низоми кредитии таълим мавриди таҳқиқ қарор гирифт.

Аз ҷумла, бо мақсади беҳтар намудани мундариҷа ва технологияи тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ дар мутобиқат бо стандартҳои давлатӣ,

фаъолманди академии муҳассилини макотиби олий, таъмини воридшавии фарох ба низоми касби омӯзгорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикстон ба татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим шурӯъ кард. Ҳадафи ҷорикунии ин падидаи нав ба раванди таҳсилоти касбии олий ворид намудани тағйироти кулӣ дар самти сифатан баландшавии дониш ва маҳорату малакаи мутахассисони соҳаи мактабу маориф мебошад.

Дар шароити низоми кредитии таҳсил технологияи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ба раванди ташаккули касбии омӯзгорони оянда тағйироти кулӣ ворид намуд. Аз ҷумла, он муҳимият ва зарурияти вақти ба кори худомӯзӣ ва худтакмилебии назариявии муҳассилин ҷудо шудани соатҳои таълимиро ҷун нишонаи барҷастаи рушди маърифатӣ-зеҳнии онҳо таъкид ва талқин менамояд. Дар ин самт технологияи ташкил ва гузаронидани кори мустақилона рӯкни асосии раванди таҳсил арзёбӣ мегардад.

Технологияи ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда бо ҷунин шаклу намудҳо татбиқи амал мегардад:

Кор бо адабиёти илмӣ ва китобҳо: навиштани реферат, таҳияи аннотатсия, конспект кардан, таҳлил ва ташреҳи адабиёти илмӣ-методӣ, ҷамъ кардани иқтибосоти муҳим доир ба ин ё он концепсияи таълим ва тадрис.

Омода кардани ребусҳо ва кроссвордҳо: Дар ин самти кори мустақилона донишҷӯён на танҳо донишҳои худро бо мавод ва иттилооти иловагӣ бой мегардонанд, балки тасаввурот ва маълумоти худро дар соҳаи истилоҳоти (терминологияи) психологӣ-педагогӣ такмил мебахшанд.

Навиштани эссе ва иншо дар мавзуи педагогӣ. Дар ин намуди фаъолият донишҷӯён кӯшиш мекунанд оид ба ин ё он концепсия, назария, технологияи таълиму тадрис андешаҳои хешро ба баён кунанд ва онҳоро аз нигоҳи талабот ва дархости илми педагогии муосир дарк намоянд.

Пажӯҳиши педагогӣ: донишҷӯён ба ҷустуҷӯ ва бозёфти муҳити иттилоотӣ муваффақ мешаванд, аз қабилӣ рӯзномаҳои соҳавӣ (педагогӣ),

барномаҳои таълимии телевизионӣ, намоиши асарҳо ва маводҳои педагогӣ, навигарҳои илмӣ-методӣ.

Лоиха ва моделҳо (амсилаҳо): донишҷӯён тавассути ташаббус ва иқдоми мустақил таҷрибаи омодакунии лоиха ва амсилаҳои соҳаи таълим ва тадрисро ба даст мебароранд.

Таҳияи тавсияҳо ва ёдномаҳо. Иштирок дар конфронсҳо, маҳфилҳои илмӣ-методӣ, озмунҳои педагогӣ, ҳафта ва декадаҳо бахшида ба масъалаҳои таълим ва тадрис.

Муҳим он буд, ки муҳассилин чи тавр бо сарчашмаҳои илмӣ-методӣ ва педагогиро психологӣ қор мекунанд, чӣ гуна ба дарку фаҳмиши масъалаҳои илмӣ ва бунёди сарфаҳм мераванд, дар роҳи рефлексияи ғояҳо ва консепсияҳои педагогӣ муваффақ мебошанд. Яқин гардид, ки худомӯзӣ дар раванди фаъолияти мустақили муҳассилин тариқи таҳлил ва натиҷабандии иттилооти бадастомада то чи андоза ба амал омад ва ба низоми босуръати маърифатӣ-зеҳнӣ ва пажӯҳиши омӯзгорони оянда такони тавоно бахшид.

Раванди истифода аз технологияи педагогӣ дар робита ба рушди фаъолияти мустақили муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ доираи масъалаҳоеро дарбар мегирад, ки бо шиносӣ бо нақшаи қор, мутолиаи манбаъ ва сарчашмаҳои тавсияшуда, ҷустуҷӯ ва дастрас шудани адабиёти илмӣ педагогӣ ва методӣ зичалоқаманд аст.

Дар раванди қори мустақилона арзёбии масъалаҳои ба муҳокимагузошта бо назардошти чунин амалҳо сурат гирифт:

– муқоисаи сарчашмаи илмӣ бо китоби дарсӣ ва дастурҳои методӣ таълимӣ дар робита бо проблемаҳои омӯзиши ин ё он фанни таълимӣ;

– омӯзиш, таҳлил, ҷамъбаст ва хулосаи ғаслҳо, қисматҳо ва бахшҳои китоби дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ;

– ҷудо карда тавонистани сохтори асарҳои илмӣ, китобҳо ва дастурҳои таълимӣ-методӣ (дарсҳо, параграфҳо, матнҳо, машқҳо ва ғайраҳо).

Татбиқи технологияи ташкил ва баргузории фаъолияти мустақили донишчӯён-омӯзгорони оянда дар рушди қобилияти эҷодии онҳо бо риояи меъёрҳои зерин роҳандозӣ мегардад:

– фаъолияти мустақили илмию таҳқиқотии донишчӯён чун шартҳои ногузирӣ омодабошии онҳо ба фаъолияти педагогӣ;

– бошуурона ва эҷодкорона будани раванди кори мустақилона дар шароити низоми кредитии таълим, ки маҳз суботкорӣ ва фаъолмандии омӯзгори ояндаро ба миён мегузорад ва ҳоказо.

Дар боби дуюм инчунин суҳан доир ба баргузории таҳқиқи махсуси озмоишӣ-таҷрибавӣ (солҳои 2015-2021) дар факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрави вилояти Хатлон меравад. Ҳадафи озмоиш асосноккунӣ ва санҷиши таҷрибавию озмоишии фаъолияти инфиродии мустақили донишчӯён, таъсири мусбии он ба донишандӯзӣ ва рушди маҳорату малакаи маърифатӣ-зеҳнӣ ва қобилияти эҷодии омӯзгорони оянда дар шароити низоми кредитии таълим мебошад.

Таҷриба собит кард, ки донишчӯёни гурӯҳи озмоишӣ нисбат ба назоратӣ таваҷҷуҳ, ташаббускорӣ ва маҳсулнокии омӯзишро дар тавсеаи роҳу усули расидан ба мақсад дарёфта, онро дар ҷаҳорҷӯбаи худомӯзии ҷиддӣ, худтакмилёбӣ ва омодашавии ҷамаҷониба муайян карданд. Онҳо (муҳассилин) донишандӯзӣ, маҳорати рушди қобилият ва салоҳиятмандиро дар фаъолмандии мустақили ҳеш тавассути вусъат бахшидан ба амалҳои пажӯҳишӣ ва ҷустуҷӯӣ қарор дода, сатҳи назари маърифатӣ-зеҳнӣ ва бунёдӣ-назариявиро маҳз тавассути худомӯзии комил ва кор бо адабиёти илмӣ педагогӣ, методӣ ва таълимӣ арзёбӣ намуданд.

Мусаллам гардид, ки иштирокчиёни кори таҷрибавӣ-озмоишӣ хоҳиши томи фаъолмандии мустақилро дар ташаккул ва рушди дониши таҳассусӣ, маҳорату малакаи касбӣ ва эҷодӣ намоиш доданд. Ҳарчанд нишондиҳандаҳо гуногун буд (баланд, миёна, паст), омӯзгорони оянда дарк карданд, ки низоми кредитии таҳсил маҳз ба вусъати ташаббускорӣ, худомӯзӣ ва такмили маҳорат педагогӣ роҳи васеъ мекушояд.

Озмоиши таҷрибавӣ талаботи ногузирро дар робита бо оморасозии касбии донишҷӯён-омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ дар заминаи низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ (педагогӣ) тавассути ташкили бонизоми фаъолияти мустақилонаи муҳассилин ҳамчун унсури боэътимоди рушди қобилияти эҷодӣ ба миён мегузорад ва он тасдиқи худро ҳини таҳқиқоти мазкур собит кард. Таҳлили муқоисавии натиҷаҳо, ҷамъбаст ва хулосаҳо аз натиҷаҳои ба дастомада аз он гувоҳӣ медиҳад, ки кор дар ин самти пурмахсул идома ёфта, паҳлуҳои дигари масъала бо дарназардошти татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар шароити низоми кредитии таълим бояд таҳқиқ ва идома ёбад.

ХУЛОСАҲО

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия:

Дар замони муосир баланд бардоштани сифати таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар аз самтҳои баргузида ва афзалноки сиёсати давлат ва махсусан Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Бино бар гуфтаи сарвари мамлакат, «барои баланд бардоштани сифати таълиму тарбия моро зарур аст, ки дар тамоми зинаҳои таҳсилот, бахусус, дар зинаи таҳсилоти олии касбӣ, на ба шумора, балки ба сифати он диққати ҷиддӣ дода, мутахассисони ҷавобгӯи талаботи замони муосирро тарбия намоем».

Масъалаи баланд бардоштани сифати таълиму тадрис ва ташаккули қобилияти зеҳнӣ ва эҷодии донишҷӯёни макотиби олии Тоҷикистон дар шароити воқеии низоми кредитии таҳсил аз муҳимтарин омилҳои тайёр кардани мутахассисони варзида ва рақобатпазир дар бозори ҷаҳонии меҳнат пазируфта шудааст.

Дар замони муосири рушди таҳсилоти олии касбӣ дар қолаби низоми кредитӣ проблемаи кори мустақилона ва фаъолияти фардӣ шахсияти муҳассил (донишҷӯ) ба сатҳи баланди расидан ба ҳадаф ва матлабҳои омӯзиш қарор ёфтааст, зеро фаъолияти мустақилона на танҳо масъалаи муҳимми раванди таҳсил аст, балки яке аз роҳҳо ва шаклҳои рушди маърифатӣ-зеҳнии мутахассиси оянда ба шумор меравад.

Мақоми хос ва самарабахши кори мустақилонаи донишҷӯ дар он аст, ки тавассути он хусусият ва сифатҳои инфиродӣ ҳар як муҳассил, қобилияти фаъолмандӣ, тафаккури интиқодӣ, мантиқӣ ва зеҳнии ӯ равшан ва возеҳ зухур меёбад. Фаъолияти мустақили донишҷӯ имкон мебахшад, ки донишҳои ҳосилшудаи вай татбиқи амал пазиранд, дар шахсияти муҳассил хушкорӣ, муташаккилӣ, тартибу низом, масъулиятпарварӣ барин хислатҳои муфид парварида шавад. Дар маҷмӯъ ҳамаи ин гуфтаҳо омодагии комили донишҷӯро ба фаъолияти натиҷабархши касбӣ тайёр намуда, маҳорату малакаи баёни фикру мулоҳизоти хеш, ташаббускорӣ ва иштироки бевоситаи ӯро дар раванди кору пайкор таъмин месозад.

Зикр бояд кард, ки дараҷаи мустақилияти донишчӯ дар табиати фаъолмандии ӯ дар самти манфиатнокии кӯшишу амалҳо буда, эҷодкорӣ ва ҳислатҳои пажӯҳишии шахсити муҳассилро инъикос месозад. Дар ин раванд муҳиммияти кор бо сарчашмаҳо ва китобҳои дарсию адабиёти илмӣ, конспектҳо, лексияҳои омӯзгор, таҷҳизоти мавҷуда аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Таҳқиқот собит намуд, ки дар ташкили илмии кори мустақилонаи донишчӯ дар вазъи низоми кредитии таҳсил чунин шароитҳо ногузиранд: омодагии донишчӯ ба кори мустақилона; мавҷудият ва дастрас будани маводи таълимӣ-методӣ ва маълумотӣ-иттилоотӣ (справочник); ёрии машваратӣ.

Дар рафти таҳқиқи масъала дар рисола маълум гардид, ки яке аз шартҳо ва талаботи ҳатмӣ дар баҳши фаъолияти мустақилона ва рушди малакаҳои эҷодӣ огоҳӣ ва фарҳанги баланди педагогии омӯзгор махсуб меёбад. Ҳалли масоили ногузири раванди таълим, амсоли муҳлат ва сифати таълим, ташаккули ҳамбастагии рушди шахсияти хонанда дар роҳи эҷодкорӣ ва пешравии зехнӣ, татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим аз унсурҳои самарабахши фазои таҳсилот ба шумор мераванд.

Дар рафти иҷрои рисола яқин кардем, ки барои татбиқи фаъолияти эҷодкории донишчӯ-омӯзгори оянда дар раванди фаъолияти педагогӣ як қатор омилҳо ва шартҳо мавҷуданд. Аз ҷумла: маҳдудияти вақт ва замони эҷодкорӣ дар робита бо роҳу усул ва воситаҳои ҳалли масъалаи гузошташуда; эҷодкории муштарак байни омӯзгор ва хонанда; таъхир наёфтани натиҷаҳо ва имкони пешбинии онҳо; пешбини равшан ва пешниҳоди хулосаҳо; талабот ба муқоисаи доимии усул ва вазъиятҳои ғайристандартӣ қолабии таълиму тадрис.

Дар таҳқиқоти мазкур фаъолияти эҷодкории омӯзгор ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷараёни таълим махсуб ёфта, дар татбиқи босифати омӯзишу парвариши шогирдон инъикос мегардад. Омӯзгор ҳамчун муҳаққиқ фаъолияти ҳешро мутобиқи меъёр ва қоидаҳои умумии пажӯҳиш ва ҷустуҷӯи афқору маводи нав, таҳлили вазъи мушаххаси синфхона ва ғайри таълим,

банақшагирии дарсҳо, хулосабарорӣ, таҳлили фарзияҳои мавҷуда доир ба ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ, ҷамъбасти маълумоти бадастомада, гузориши супоришу вазифаҳои нав ва ҳоказо ба нақша мегирад.

Дар партави гуфтаҳои боло мутобиқи марҳилаҳои раванди низоми кредитии таълим дар муассисаҳои таҳсилоти олии гурӯҳҳои асосии ташаккули қобилияти эҷодиро дар заминаи фаъолияти мустақил метавон чунин арзёбӣ кард:

- пешбини раванди ташаккули қобилият тавассути парвариши дониш, маҳорат ва малакаҳои мақсаднок, ки хусусияти эҷодӣ ва эҷодкорӣ дорад;
- малакаҳои амалӣ – истифодаи имкониятҳои таҳлил ва ҷамъбасти иттилооти илмӣ, қобилияти дар амал татбиқ карда тавонишани ғояи тарҳрезӣшуда, ки ба ташаккул ва рушди қобилияти эҷодии донишҷӯ-омӯзгори оянда равона шудааст;
- маҳорати мустақили омӯзишӣ ва таҳлилӣ - кор кардан бо адабиёти илмӣ, лаёқати мушоҳида карда тавонишани ва арзёбии интиқодӣ, нигоҳи мантиқӣ ба фаъолияти мустақили ҳеш дар партави зухури қобилияти эҷодӣ, синтез ва таснифи натиҷаҳои бадастомада, муқоиса ва типологияи масъалаву маводҳои мавҷуда ва нав дастрасёфта.

Аз таҳлили масъалаҳои марбут ба рисола маълум гардид, ки фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ҳамчун зинаи махсуси таҳсилот дар заминаи ҷустуҷӯ, коркард, азхудкунии иттилоот ба афзуншавӣ ва тақмили салоҳиятмандии касбӣ роҳи васеъ мекушояд. Он дар доираи фанҳои таҳассусӣ ва ҳосатон касби омӯзгорӣ зина ба зина ташаккул меёбад ва ба низоми парвариши маҳорат ва малакаҳои зарурӣ муваффақ мегардад. Дар сурати муносибати ҷиддӣ ба кори мустақилонаи донишҷӯ дар шароити низоми кредитии таҳсил талабот нисбат ба баландшавии сифати таълиму тадрис ва омодашавии омӯзгори оянда дар фазои макотиби олии ҳали худро меёбад, зеро таҷрибаи кор собит менамояд, ки ин самти кор (фаъолияти мустақили омӯзиш ва қобилияти эҷодӣ) дар партави низоми кредитии таълим ҳануз ба таври дилхоҳ роҳандозӣ нашудааст.

Дар вазъи кунунии низоми кредитии таҳсил аҳамияти ташаббускорӣ, худомӯзӣ ва худтакмилёбии омӯзгори оянда дар раванди омодагии касбӣ дар заминаи фаълмандии таълимӣ-омӯзишӣ ва инфиродии пажухишӣ мусоидат мекунад. Аз ин нуқтаи назар кори мустақилона хусусан бо истифода аз технологияи иттилоотӣ ба фаълмандшавии нерӯи маърифатӣ-зеҳнии донишҷӯён мусоидат намуда, ба онҳо имконияти идоракунии фаъолияти ақлӣ ва фикриро дар раванди ташаккули касби омӯзгорӣ фароҳам меорад.

Кори мустақилона мутобиқи принципҳо ва меъёрҳои вусъати фаъолияти бевосита ва инфиродии донишҷӯён-омӯзгорони оянда ташкил гардида, дорони ҷонагии мантиқӣ ва робитаи мутақобилаи фанҳои муштарак доир ба азхудкунии фанҳои таълимӣ мебошад. Низоми кори мустақилонаи донишҷӯён бо принципҳои асосии дидактикӣ, пеш аз ҳама: принципи интерактивӣ, ки зарурати ҳамкориҳои донишҷӯён ва мубодилаи иттилоотро на танҳо бо омӯзгорон, балки инчунин бо донишҷӯёни дигар муайян месозад; принципи аёнӣ, ки зарурати назорати кори мустақилонаро асоснок месозад; принципи банизомдарории таълим, ки зарурати интихоби стратегияи таълим ва банақшагирии кори мустақилонаи донишҷӯёнро инъикос менамояд; принципи таълим ба донишҳо ва малакаҳои ғоявӣ, ки мавҷудияти қобилиятҳои ҳадди ақалли корро дар донишҷӯ тавассути воситаҳои техникӣ, ташкили илмӣ кори мустақилона пешбинӣ менамояд.

Таҳқиқи масъала бори дигар собит кард, ки дар низоми кредитии таълим унсуре тақвиятбахши дониш ва фаълмандии омӯзгорони оянда кори мустақилонаи беруназарс маҳсуб меёбад ва он тавассути ташаббус ва ғайрату азамати онҳо бо нишондиҳандаҳои баланди дониш, маҳорат ва малака арзёбӣ меғардад.

Дар рисола масъалаи амсиласозӣ (моделирование) чун усули универсалии таҳқиқот пешбинӣ шудааст ва имкон медиҳад, ки чизи эмпирикӣ ва назариявӣ дар таҳқиқоти педагогӣ муттаҳид гардад. Ба ибораи дигар, дар раванди таҳқиқи проблемаи педагогӣ амсиласозӣ чун унсуре самараноки коркарди консепсияи илмӣ ва татбиқи он намоён меғардад.

Тавассути усули амсиласозӣ омӯзиши сохтор ва механизмҳои раванди низоми кредитии таҳсил ва роҳандозии фаъолияти мустақили муҳассилин-омӯзгорони оянда, амалҳои мақсаднок ва робитаи унсурҳои пешбарандаи раванди таҳсил дар макотиби олӣ муназзам мегардад. Дар айни замон, бо вучуди афзалиятҳои низоми мазкур амсила қонуниятҳои хоси рафтор ва шаклҳои кор бо сарчашмаҳои иттилоотӣ-касбиро бояд дошта бошад ва он ба фаъолияти бошууронаи омӯзиш, таҳқиқ ва табиқи амал шудани донишҳо мусоидат намояд.

Таҳлили масъала маълум намуд, ки ҷузъҳои пешбарандаи амсилаи ба фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён нигаронидашуда дар се қисмат фаро гирифта мешавад: қисмати мақсаднокӣ – ҳадаф ва принципҳои асосии ташкили фаъолияти мустақилро дар бар мегирад; қисмати дуюм – аслии ва моҳиятӣ, ки фаъолияти субъектҳои таҳсилотро (донишҷӯён) фаро мегирад; қисмати сеюм – меъёрӣ-арзёбӣ, ки натиҷаҳои фаъолияти мустақили омӯзгорони ояндаро чун унсури рушддиҳандаи қобилияти эҷодӣ ва эҷодкорӣ тавассути корбасти нишондиҳандаҳо ва усулҳои таҳҳис дар бар мегирад.

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Мувофиқи амсилаи пешниҳодкардаи мо унсурҳои асосӣ ва ҷузъи таркибии кори мустақилонаи муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ аз инҳо иборат аст:

1. *Равиши фаъолияти мустақили донишҷӯён.* Дар навбати худ ин рукни асосӣ аз чунин ҷузъҳо иборат аст: тақрори маводи назариявӣ; ҷобачогузории масъалаҳои муҳимми мавзӯ; муайян кардани мазмун ва мундариҷаи донишу маълумот доир ба мавзуи матраҳшаванда; таҳлили амиқ ва ҷуқури мавзӯ; тартиб додани саволҳо доир ба муҳтавои лексияи устод [2-М; 9-М; 13-М; 10-М; 4-М; 7-М; 11-М; 14-М; 1-М; 6-М; 3-М; 5-М].

2. *Методҳо ва шаклҳои ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён.* Дар робита ба ин масъала дар амсилаи пешниҳодшудаи мо шаклҳои гуногуни ташкили кори мустақилонаи донишҷӯёнро метавон ном бурд. Аз ҷумла, конспект, навиштани реферат, йҷрои корҳои ҷустуҷӯӣ-таҳқиқӣ, фаъолияти

эҷодӣ: сохтани буклет, диаграмма, таблитца, омода намудани баромад дар семинар, навиштани маърӯза ва амсоли он [13-М; 10-М; 4-М; 7-М; 5-М].

3. *Тавсияҳои методӣ* ба устодон дар масъалаи ташкили босамари кори мустақилонаи донишҷӯён:

- роҳ надодан ба мушкилоти супоришоти мустақили эҷодӣ бо дарназардошти имконоти маърифатӣ-зеҳнии муҳассилин [1-М; 10-М; 8-М];
- нигоҳ доштани баробарӣ ва алоқаманд кардани фаъолмандии донишҷӯён ҳини дарс ва берун аз дарс [12-М; 7-М; 3-М; 10-М; 5-М];
- ба донишҷӯён додани маслиҳатҳои амиқ ва равшану возеҳ нисбати ҳадаф ва шарту шароити супориш, ҳаҷм ва муҳлати иҷро [7-М; 3-М; 10-М; 5-М];
- пешниҳод кардани намунаҳои иҷрои супоришот [3-М; 11-М; 8-М; 5-М];
- пурзӯр кардани назорати ҷорӣ ва арзёбии сифати иҷрои кори мустақилона; хулосабарорӣ ҷиҳати дараҷаи маҳорату малакаи фаъолияти мустақили муҳассилин ва ҳоказо [11-М; 14-М; 1-М; 6-М; 3-М; 5-М].

Дар рисла коркарди технологияи ташкили бонизомии фаъолияти мустақилонаи донишҷӯёни самти омӯзгорӣ бо мақсади рушди қобилияти эҷодӣ ва тафаккури мантиқии онҳо дар шароити низомии кредитии таълим мавриди таҳқиқи муфассал қарор гирифт [1-М].

Аз ҷумла, бо мақсади беҳтар намудани мундариҷа ва технологияи тайёр кардани кадрҳои омӯзгорӣ дар мутобиқат бо стандартҳои давлатӣ, фаъолмандии академии муҳассилини макотиби олӣ, таъмини воридшавии фарох ба низомии касбии омӯзгорӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикстон ба татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим шурӯъ кард. Ҳадафи ҷорикунии ин падидаи нав ба раванди таҳсилоти касбии олӣ ворид намудани тағйироти кулӣ дар самти сифатан баландшавии дониш ва маҳорату малакаи мутахассисони соҳаи мактабу маориф мебошад [1-М].

Дар шароити низомии кредитии таҳсил технологияи фаъолияти мустақилонаи донишҷӯён ба раванди ташаккули касбии омӯзгорони оянда тағйироти кулӣ ворид намуд. Аз ҷумла, он муҳиммият ва зарурияти вақти

ба кори худомӯзӣ ва худтакмилёбии назариявии муҳассилин чудо шудани соатҳои таълимиро чун нишонаи барҷастаи рушди маърифатӣ-зехнии онҳо таъкид ва талқин менамояд. Дар ин самт технологияи ташкил ва гузаронидани кори мустақилона рӯкни асосии раванди таҳсил арзёбӣ мегардад [11-М; 14-М; 1-М; 6-М; 3-М; 5-М].

Технологияи ташкили кори мустақилонаи донишҷӯён-омӯзгорони оянда бо чунин шаклу намудҳо татбиқи амал мегардад:

1. *Кор бо адабиёти илмӣ ва китобҳо*: навиштани реферат, таҳияи аннотатсия, конспект кардан, таҳлил ва ташреҳи адабиёти илмӣ-методӣ, чамъ кардани иқтибосоти муҳим доир ба ин ё он концепсияи таълим ва тадрис [5-М].

2. *Омода кардани ребусҳо ва кроссвордҳо*: Дар ин самти кори мустақилона донишҷӯён на танҳо донишҳои худро бо мавод ва иттилооти иловагӣ бой мегардонанд, балки тасаввурот ва маълумоти худро дар соҳаи истилоҳоти (терминологияи) психологӣ-педагогӣ такмил мебахшанд [11-М; 14-М].

3. *Навиштани эссе ва иншо дар мавзуи педагогӣ*. Дар ин намуди фаъолият донишҷӯён кӯшиш мекунанд оид ба ин ё он концепсия, назария, технологияи таълиму тадрис андешаҳои хешро ба баён кунанд ва онҳоро аз нигоҳи талабот ва дархости илми педагогии муосир дарк намоянд [9-М].

4. *Пажӯҳиши педагогӣ*: донишҷӯён ба ҷустуҷӯ ва бозёфти муҳити иттилоотӣ муваффақ мешаванд, аз қабилӣ рӯзномаҳои соҳавӣ (педагогӣ), барномаҳои таълимии телевизионӣ, намоиши асарҳо ва маводҳои педагогӣ, навигариҳои илмӣ-методӣ [11-М; 14-М; 1-М; 6-М; 3-М; 5-М].

5. *Лоиҳа ва моделҳо (амсилаҳо)*: донишҷӯён тавассути ташаббус ва иқдоми мустақил таҷрибаи оmodасозии лоиҳа ва амсилаҳои соҳаи таълим ва тадрисро ба даст мебароранд [11-М; 14-М; 2-М; 6-М; 8-М; 9-М].

6. *Таҳияи тавсияҳо ва ёдномаҳо*.

7. *Иштирок дар конференсҳо, маҳфилҳои илмӣ-методӣ, озмунҳои педагогӣ, ҳафта ва декадаҳо бахшида ба масъалаҳои таълим ва тадрис* [13-М; 9-М].

Раванди истифода аз технологияи педагогӣ дар робита ба рушди фаъолияти мустақили муҳассилини макотиби олии самти омӯзгорӣ доираи масъалаҳоеро дарбар мегирад, ки бо шиносӣ бо нақшаи кор, мутолиаи манбаъ ва сарчашмаҳои тавсияшуда, ҷустуҷӯ ва дастрас шудани адабиёти илмӣ педагогӣ ва методӣ зичалоқаманд аст [1-М; 5-М; 12-М; 4-М; 3-М].

Дар раванди кори мустақилона арзёбии масъалаҳои ба муҳокимагузошта бо назардошти чунин амалҳо сурат гирифт:

– муқоисаи сарчашмаи илмӣ бо китоби дарсӣ ва дастурҳои методӣ таълимӣ дар робита бо проблемаҳои омӯзиши ин ё он фанни таълимӣ [3-М; 9-М];

– омӯзиш, таҳлил, ҷамъбаст ва хулосаи ҷаслҳо, қисматҳо ва бахшҳои китоби дарсӣ ва дастурҳои таълимию методӣ [11-М; 14-М; 2-М; 6-М; 8-М; 9-М];

– ҷудо карда тавонистани сохтори асарҳои илмӣ, китобҳо ва дастурҳои таълимӣ-методӣ (дарсҳо, параграфҳо, матнҳо, машқҳо ва ғайраҳо) [12-М].

Татбиқи технологияи ташкил ва баргузори фаъолияти мустақили донишҷӯён-омӯзгорони оянда дар рушди қобилияти эҷодии онҳо бо риояи меъёрҳои зерин роҳандозӣ мегардад:

– фаъолияти мустақили илмию таҳқиқотии донишҷӯён чун шартҳои ногузири омодабошии онҳо ба фаъолияти педагогӣ [11-М; 14-М; 2-М; 6-М];

– бошуурона ва эҷодкорона будани раванди кори мустақилона дар шароити низоми кредитии таълим, ки маҳз суботкорӣ ва фаълмандии омӯзгори ояндаро ба миён мегузорад ва ҳоказо [1-М; 10-М; 9-М; 6-М; 8-М; 5-М].

ФЕҲРИСТИ САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. *Абдугапарова, С. Б.* Основы кредитной системы обучения в Казахстане: Учебное пособие [Текст] / С.Б. Абдигапарова, Г.К. Ахметова. – Алматы: «Казакский университет», 2004. – 198 с.
2. *Абдулазизов, В.* Кредитная система образования в высших учебных заведениях: приобретения и трудности [Текст] / В. Абдулазизов // Материалы международной научно-практической конференции «Педагогическое исследование: проблемы и перспективы развития в современном мире» посвящённые 80-летию института развития образования. – Душанбе, «Сифат», 2013. – С.164-171.
3. *Абдуллина, О.* Инновации и стандарты. Мониторинг педагогического образования [Текст] / О. Абдуллина, Н. Маркова // Высшее образование в России, 1999. – С. 78-82.
4. *Абдуллоева, Г. О.* Формирование готовности студентов к саморазвитию: дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Г.О. Абдуллоева. – Алматы, 2005. – 185 с.
5. *Абдульхакова – Славская, К. А.* Деятельность и психология личности [Текст] / К.А. Абдульхакова – Славская – Москва: «Наука», 1980. – 234 с.
6. *Абдурахимов, Қ. С.* Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ: Воситаи таълимӣ [Матн] / Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа: «Матбаа», 2016. – 207 с.
7. *Абдурахимов, Қ. С.* Таҷрибаи педагогӣ дар низоми таҳсилоти олии касбӣ: Воситаи таълимӣ [Матн] / Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа, «Матбаа», 2017. – 116 с.
8. *Абдурахимов, Қ. С.* Технологияи таълими интерактивӣ: [Матн] / Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа: «Матбаа», 2017. – 116 с.
9. *Абросимова, Г. В.* Теория и практика дидактико-методической подготовки будущих учителей к педагогическому творчеству: дис. ... д-ра пед. наук: [Текст] / Г.В. Абросимова. – Москва, 2003. – 358 с.

10. *Аванесов, В. С.* Основой научной организации педагогического контроля в высшей школе: Учебное пособие [Текст] / В.С. Аванесов. – Москва: 1999. – 167с.
11. *Азаров, Ю. П.* Искусство воспитывать: Учебное пособие [Текст] / Ю.П. Азаров – Москва: «Просвещение», 1985. – 448 с.
12. *Азаров, Ю. П.* Студент: возможности личного роста [Текст] / Ю.П. Азаров // «Высшее образование в России», – Москва, 2002. – 31. – С. 50-57.
13. *Аканова, Н. А.* Квалификационная характеристика бакалавров по специальности В505101 «Общая медицина по курсам обучения» [Текст] / Н.А. Аканова – Алматы: 2013. – 29 с.
14. *Андреев, В. И.* Педагогика: Учебное пособие [Текст] / В.И. Андреев. – Казань: «Центр инновационных технологий». – 608 с.
15. *Артёмов, А.* Модульно-рейтинговая система [Текст] / А. Артёмов, Н. Павлов, Т. Сидорова // Высшее образование в России. – 1999. – С. 121-125.
16. *Асанов, Н. А.* Организация образовательного процесса на основе кредитной технологии Архангельский [Текст] / Н.А. Асанов, Н.А. Калдияров, Г.С. Минажева // Алматы: Казах, 2004. – 256 с.
17. *Атахонов, Т.* Очеркҳои афкори педагогӣ: Воситаи таълим [Матн] Т. Атахонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов – Душанбе, 2005. – 224 с.
18. *Алимухамедов, М. Р.* Асосҳои дидактикии ташаккули фаъолияти маърифатӣ ҳамчун инкишофи қобилияти эҷодии донишҷӯён дар машғулиятҳои беруназсинфӣ аз ҷанбаи математика: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. [Матн] / Р.М. Алимухамедов. – Бохтар: «Бустон», 2021. – 57 с.
19. *Алимухамедов, М. Р.* Асосҳои назариявии ташаккули қобилияти эҷодӣ-иҷтимоии донишҷӯён аз ҷанбаи беруназсинфӣ оид ба математика: Монография [Матн] / О.А. Исломов, М.Р. Алимухамедов. – Хучанд: «Ношир», 2019. – 76 с.

20. *Алимухамедов, М. Р.* Принципиҳои асосии ташаккули қобилияти эҷодӣ иҷтимоии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти оӣ дар фаъолияти беруназсинфӣ [Матн] / О.А. Исломов, М.Р. Алимухамедов, З.З. Алимухамедова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2019. – № 4. – С. 282-286. ISSN 2074-1847.

21. *Алимухамедов, М. Р.* Дидактические основы организации социального творчества учащихся СОШ во внеклассной работе по математике [Текст] / М.Р. Алимухамедов, З. Алимухамедова // Материалы международной научно-практической конференции «Проблемы истории, теории и методики преподавания графических наук». – Худжанд, 2016. – С. 47-50.

22. *Бобоева, Г. Ш.* Технологияи ташаккули салоҳияти иттилоотии донишҷӯёни макотиби оӣ зимни таълими силсилаи фанҳои педагогӣ дар шароити татбиқи низоми кредитии таҳсилот: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Матн] / Г.Ш. Бобоева. – Хучанд: «Матбаа». 2021. 70 с.

23. *Бобоева, Г. Ш.* Аҳамият ва тарзи ташкили дарси КМРО дар низоми таҳсилоти кредитӣ [Матн] / Г.Ш. Бобоева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон – Душанбе. – 2012. – №1 (44). – С. 321-326.

24. *Бобоева, Г. Ш.* Мундариҷа ва сохтори фаъолияти педагогии омӯзгор дар шароити низоми таҳсилоти кредитӣ [Матн] / Г.Ш. Бобоева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон. – Душанбе. – 2015. – №3/8 (182). – С. 200-209.

25. *Бобоева, Г. Ш.* Вазъияти омодагии омӯзгорон дар раванди таҳсилоти кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Г.Ш. Бобоева // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – №5 (66). – С. 21-26.

26. *Бобоева, Г. Ш.* Роҳҳо, тарзу усул ва талаботи асосии татбиқи низоми кредитии таҳсилот [Матн] / Г.Ш. Бобоева // Маводи конференсияи илмӣ назариявии байналмиллалӣ дар мавзӯи «Фалсафа, фанҳои риёзӣ ва табиатшиносӣ ва таҳсилот: проблема ва дурнамоии онҳо». Бахшида ба

15солагии ваҳдати миллӣ ва 50-солагии доктори илмҳои физикаю математика, Академики АИПИ ФР, профессор Абдулҳай Комилӣ. – Қўрғонтеппа, 2012. – С. 5-8.

27. *Бобоева, Г. Ш.* Шаклҳо ва методҳои омодагии омӯзгорони оянда дар низоми таҳсилоти кредитӣ [Матн] / Г.Ш. Бобоева // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав. – Қўрғонтеппа, 2016. – №1/1 (35). – С. 65-70.

28. *Бабаева, Л.* Проблемы реформирования системы образования в Таджикистане [Текст] / Л. Бабаева // «АНРТ» Философия и право. Душанбе, 2008. – №3 – С. 128-131.

29. *Байденко, В. И.* Болонская декларация «О Европейском регионе высшего образования»: Учебное пособие [Текст] / В.И. Байденко, Г. Болонья – Италия. 1999. – 536 с.

30. *Байденко, В. И.* Болонский процесс: поиск общности Европейских систем образования: Учебное пособие [Текст] / В.И. Байденко Москва: «Проект TUNING», 2006. – 120 с.

31. *Байденко, В. И.* Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов-Болонский процесс: середина пути: [Текст] / В.И. Байденко – Москва: «Наук», 2003-2005. – 379 с.

32. *Байзоев, А.* Баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибати босалоҳият ба таълим: Воситаи таълимӣ [Матн] / А. Байзоев – Душанбе: «Эр-Граф», 2018. – 136 с.

33. *Баум, В. В.* Система зачетных единиц (кредитов) как один из инструментов признания квалификации: Учебное пособие [Текст] / В.В. Баум, В.Н. Чистохвалов, В.М. Филиппов – Москва: 2008. – 167 с.

34. *Бездухов, В. П.* Формирование гуманистической направленности студентов – будущего учителя как социально-педагогическая проблема: дис. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / В.П. Бездухов. – СПб, 1995. – 209 с.

35. *Безрукова, В. С.* Педагогика: Учебное пособие [Текст] / В.С. Безрукова – Екатеринбург: «СИПИ», 1994. – 380 с.

36. *Беляева, А.* Управление самостоятельной работы студентов [Текст] / А. Беляева // Высшее образование в России. – 2003. – №6. – С. 40-45 с.
37. *Беспалько, В. П.* Педагогическая технология в школе [Текст] / В.П. Беспалько // Педагогические проблемы творческой подготовки старшеклассников на современном этапе НТП. – Москва, 1989. – С. 23-29.
38. *Беюлёва, Г. В.* Профессиональная компетентность специалиста: Взгляд психолога профессиональное образование [Текст] / Г.В. Беюлёва // Вестник РФ. – 2005. – №12. – С. 25-26.
39. *Богоявленский, Д. Н.* Психология усвоения знаний в школе [Текст] / Д.Н. Богоявленский, Н.А. Менчинская – Москва: «АПН РСФСР», 1959. – 320 с.
40. *Большая Советская Энциклопедия:* [Текст] / Советская энциклопедия – Москва: «Наука», 1970-1978. – 600 с.
41. *Боровская, С. В.* Педагогические условия повышения эффективности профессионально-творческой самообразовательной деятельности будущего учителя: дисс. ... канд. пед. наук: [Текст] / С.В. Боровская. – Челябинск: «ЧГПУ», 1999. – 175 с.
42. *Бурцев, А. К.* Болонский процесс. Основополагающие материалы [Текст] / А.К. Бурцев, В.А. Звонова Москва: «Наука», 2006. – 29 с.
43. *Варнакова, Е. Д.* Изучение и внедрение передового опыта учебно-воспитательной работы. Высшая школа [Текст] / Е.Д. Варнакова – Москва: «ЧГПУ», 1978. – 32 с.
44. *Василенко, В. А.* Ценности и ценностные отношения [Текст] / В.А. Василенко, А.Г. Харчева // Проблемы ценностей в философии. – Москва, – 1966. – С. 25-40.
45. *Всемирный Доклад по образованию.* Сравнение мировой статистики в области образования [Текст] / Всемирный Доклад по образованию – Монреаль: «ЮНЕСКО», 2003. – 125 с.

46. *Вульфсон, Б. Л.* Внедрение кредитной технологии подготовки специалистов в Университете: Курс лекции [Текст] / Б.Л. Вульфсон – Шымкент: «Мирас», 2003. – 56 с.
47. *Вульфсон, Б. Л.* Стратегия развития образования на западе на пороге XXI века [Текст] / Б.Л. Вульфсон – Москва: «УРАО», 1999. – 236 с.
48. *Галаган, А. И.* Образовательные реформы последнего десятилетия XXI века в странах Центральной и Восточной Европы [Текст] / А.И. Галаган // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – №2. – С. 208-223.
49. *Галаган, Ф.* Интеграция России в Болонский процесс: Учебное пособие [Текст] / Ф. Галаган – Москва, 2005. – 98 с.
50. *Галочкин, А. И.* Проблемно-модульная технология обучения [Текст] / А.И. Галочкин // Педагогика. – Барнаул, 2004. – С. 18-23.
51. *Голиков, Н. А.* Профессиональные затруднения преподавателей высшей школы и их коррекция: Учебное пособие [Текст] / Н.А. Голиков – Москва, 2007. – 101 с.
52. *Гоноболин, Ф. Н.* Книга об учителе: Учебное пособие [Текст] / Ф.Н. Гоноболин – Москва: «Просвещение», 1965. – 260 с.
53. *Горилова, Г. Г.* Педагогические условия подготовки студентов к творческой профессионально-педагогической деятельности во внеаудиторной исследовательской работе: дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Г.Г. Горилова. – Челябинск, 1983. – 313 с.
54. *Государственная стратегия системы образования в Республики Таджикистан* в период с 2016-2015 годы. – Душанбе, 2005.
55. *Государственный стандарт высшего профессионального образования Республики Таджикистан.* - №96, 1996.
56. *Гроздева, В. И.* Научно-практические основы планирования и организации самостоятельной работы студентов [Текст] / В.И. Гроздева // Методы и формы организации самостоятельной работы студентов. – Саратов, 1995. – С. 81-99.

57. *Гусинский, Э. Н.* Построение теории образования на основе междисциплинарного системного подходы: Учебное пособие [Текст] / Э.Н. Гусинский – Москва, 1994 – 183 с.

58. *Дайри, Н. Г.* Обучение истории в старших классах: познавательная активность учащихся и эффективность обучения: Учебное пособие [Текст] / Н.Г. Дайри – Москва: «Просвещение», 1966. – 438 с.

59. *Демеуева, А.* Особенности планирования организации контроля внеаудиторной самостоятельной работой студентов [Текст] / А. Демеуева // Высшая школа Казахстана. – 2004. – С. 52-54.

60. *Дуранов, Н. Е.* Педагогика воспитания и развития личности учащихся: Учебное пособие [Текст] / М.Е. Дуранов, В.И. Жернов, О.В. Лешер – Магнитогорск: «МГПУ», 1997. – 158 с.

61. *Дьяченко, В. К.* Общие формы организации процесса обучения: Учебное пособ [Текст] / В.К. Дьяченко – Москва, 1984 – 184 с.

62. *Дьяченко, В. К.* Организационная структура учебного процесса: Учебное пособие [Текст] / В.К. Дьяченко – Москва, 1989. – 160 с.

63. *Елизарова, Г. В.* Организации самостоятельной учебной деятельность студентов в логики реализации федеральных государственных образовательство: [Текст] / Г.В. Елизарова // Десятая международная научно-методическая конференция. – Н. Новгород. 2005. – №2. – С. 218-225.

64. *Ермолаева, Е. В.* Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Учебное пособие [Текст] / Е.В. Ермолаева – Москва, 1993. – 98 с.

65. *Жалина, Н. В.* Система зачетных единиц, как инструмент повышения качества образования [Текст] / Н.В. Жалина // Проблема многоуровнего образования: Десятая международная научно-методическая конференция. – Н. Новгород. – 2003. – С. 30-36.

66. *Железвская, Г. И.* Педагогика в понятиях определениях: Учебное пособие [Текст] / Г.И Железвская – Саратов: «Садат», 1991. – 56.

67. *Жетесова, Г. С.* Высшее образование в Казахстане текущая ситуация и проблематика [Текст] / Г.С. Жетесова, И.И. Ерахтина // Фундаментальные исследования. – 2012. – №9 – С. 92-97.
68. *Загвязинский, В. И.* Педагогическое творчество учителя: Учебное пособие [Текст] / В.И. Загвязинский – Москва: «Педагогика», 1987. – 160 с.
69. *Закон Республики Таджикистан «Об образовании».* – Душанбе, 1999.
70. *Зарина, Е.* Присоединиться к Болонскому процессу, как равные партнёры [Текст] / Е. Зарина // Крымские известия. – 2005. – №228. – С. 34-58.
71. *Зверев, И. Д.* Соотношение частных методик и дидактики [Текст] / Э.Ф. Зверев // Вопросы психологии. – 1981. – №1. – С. 45-53 с.
72. *Зеер, Э. Ф.* Основные концептуальные положения личностно-развивающего профессионального образования [Текст] / Э.Ф. Зеер // РАО. – 2005. – №3. – С. 64-69.
73. *Интеграция в мировое образовательное пространство: повышение качества обучение в вузах на основе кредитных часов:* [Текст] / Алматы – Душанбе, 2004. – 78 с.
74. *Караковский, В. В.* Чтобы воспитание было успешным: Учебное пособие [Текст] / В.В. Караковский – Москва, 1978. – 133 с.
75. *Каримова, И. Х.* Теоретические основы германизации гуманитарного обрзование учащихся таджикских школ: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук: [Текст] / И.Х. Каримова. – Душанбе, 2000. – 217 с.
76. *Карпенко, О. М.* Инновация в образовании [Текст] / О.М. Карпенко, М.Д. Бергиндская // Саратовский государственный университет имени Н.Г. Чернышевского. – 2002. – №6. – С. 19-26.
77. *Ковалев, Н. Г.* Управление самостоятельной работой студентов в системе менеджмента качества образования в вузе [Текст] / Н. Ковалева // Материалы X Международной научно – методической конференции

«качество образования: менеджмент, достижения, проблемы». – Новосибирск, 2005. – С. 23-25.

78. *Колобков, В. Ф.* Самостоятельная работа как фактор социально-профессиональной адаптации студентов коллед: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. [Текст] / В.Ф. Колобков. – Москва, 2007. – 226 с.

79. *Консепсияи миллии маълумоти Ҷумҳурии Тоҷикистон* – Душанбе – 2002.

80. *Консепсияи рушди таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон* – Душанбе. – 2006.

81. *Коротков, Э. М.* Управление качеством образования: Учебное пособие [Текст] / Э.М. Коротков – Москва: «Академический проект», 2007. – 320 с.

82. *Краевский, В. В.* Преподавание как творческая деятельность учителя: Дидактика средней школы [Текст] / В.В. Краевский – Москва: «Просвещение», 1982. – 319 с.

83. *Красновский, В. В.* Вопросы соотношения дидактики и методики обучения иностранным языкам: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / В.В. Краевский. – Москва, 1967. – 20 с.

84. *Крупская, Н. К.* Об учителе. Избранные статьи, речи и письма: Учебное пособие [Текст] / Н.К. Крупская – Москва: «АПН РСФСР», 1960. – 360 с.

85. *Крутецкий, В. А.* Основы педагогической психологии: Учебное пособие [Текст] / В.А. Крутецкий – Москва, 1972. – 255с.

86. *Кузьмина, Н. В.* Психологическая структура деятельности учителя и формирование личности: дис. ... д-ра пед. наук: [Текст] / Н.В. Кузьмина. – Ленинград, 1965. – 920 с.

87. *Кузьмина, Н. В.* Формирование педагогических способностей: Учебное пособие [Текст] / Н.В. Кузьмина – Ленинград: «ЛГУ», 1961. – 98 с.

88. Курбоналиев, М. Г. Организация самостоятельной работы студентов в высшем учебном заведении: Учебное пособие [Текст] / М.Г. Курбоналиев – Москва, 2014. – 156 с.

89. Кусаинова, А. А. Инструктивно-организационная документация по внедрению кредитной технологии обучения [Текст] / А.А. Кусаинова – Алматы: «КАЗГАСА», 2003. – 44 с.

90. Кушнер, Ю. З. Методология и методы педагогического исследования: Учебное пособие [Текст] / Ю.З. Кушнер, А.В. Могилев – Душанбе, 2001. – 66 с.

91. Леонтьев, А. Н. Избранные педагогические произведения: Учебное пособие [Текст] / А.Н. Леонтьев – Москва: «Педагогика», 1983. – 318 с.

92. Лернер, И. Я. Дидактические основы формирования познавательной самостоятельности учащихся при изучении гуманитарных дисциплин: дис. ... д-ра. пед. наук: [Текст] / И.Я. Лернер. – Москва, 1971. – 221 с.

93. Липский, И. А. Педагогическое сопровождение личности: теоретические основания [Текст] / И.А. Липский // «Теоретико-методологические проблемы современного воспитания». Волгоград, 2004. – С. 280-287.

94. Лихачев, Д. С. Слово писателя: Учебное пособие [Текст] / Д.С. Лихачев – Москва: «Мысль», 1987. – 215 с.

95. Логинова, Л. Г. Качество в образовании: опыт определения понятия [Текст] / Л.Г. Логинов // Образование личности. – 2011. – №3. – С. 97-103.

96. Ломов, Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии: Учебное пособие [Текст] / Б.Ф. Ломов. – Москва, 1984. – 444 с.

97. Луков, В. А. Реформы образования [Текст] / В.А. Луков // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – №3. – С. 217-219.

98. *Лутфуллоев, М.* Антология педагогической мысли таджикского народа: Учебное пособие [Текст] / М. Лутфуллоев, С. Сулаймони, Х. Афзалов – Душанбе: «Матбуот», 2009. – 448 с.

99. *Лутфуллоев, М.* Асосҳои таҳқиқоти илмӣ: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев, Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа: «Матбаа», 2018. – 40 с.

100. *Лутфуллоев, М.* Инсон ва тарбия: [Матн] / М. Лутфуллоев – Душанбе: «Собириён», 2013. – 464 с.

101. *Лутфуллоев, М.* Назарияи таълим: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев, Қ.С. Абдурахимов – Қўрғонтеппа «Матбаа», 2016. – 500 с.

102. *Лутфуллоев, М.* Педагогикаи миллии халқи тоҷик «Осори педагогӣ»: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев – Душанбе: «Собириён», 2015. – 704 с.

103. *Лутфуллоев, М.* Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин: Воситаи таълимӣ [Матн] / М. Лутфуллоев – Душанбе, 2006. – 109 с.

104. *Ляудис, В. А.* Структура продуктивного учебного взаимодействия. Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся. [Текст] / В.А. Ляудис – Москва, 1980. – 91 с.

105. *Маджидов, Х. М.* Кредитная система образования – вхождение в мировое образовательное пространство [Текст] / Х.М. Маджидов, М. Рахмонкулов // Материалы международной конференции «Использование новейших технологий в процессе обучения школьным дисциплинам и изучение проблем научных и инновационных достижений в условиях глобализации в странах СНГ». – Душанбе, 2010. – С. 98-105.

106. *Маджидов, Х. М.* Кредитная система образования и пути повышения качества подготовки бакалавров. Республиканская научно-теоретическая конференция [Текст] / Х.М. Маджидов, М. Рахмонкулов // Сборник научных трудов, Душанбе, Таджикский государственный педагогический университет. – 2010. – С.52-57.

107. *Мухамадиева, З. Р.* Теоретические основы развития интеллектуально-когнитивного потенциала студентов в условиях кредитной системы обучения в вузах Республики Таджикистан: автореф. ... канд. пед. наук: [Текст] / З.Р. Мухамадиева. – Душанбе: «Типография Министерство образования РТ», 2013. – 25 с.

108. *Мухамадиева, З. Р.* Принципы и приёмы по активизации интеллектуального потенциала студентов кредитной системы обучения на лекционных занятиях [Текст] / З.Р. Мухамадиева // Вестник таджикского национального университета. – 2012. – №3 (71). – С. 193-196.

109. *Мухамадиева, З. Р.* теоретические основы развития интеллектуально-когнитивного потенциала, студентов в условиях кредитной системы обучения в вузах Республики Таджикистан: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / З.Р. Мухамадиева. – Душанбе: «МРТО», 2013 – 27 с.

110. *Мухамадиева, З. Р.* Применение инновационных технологий в кредитной системе обучения [Текст] / З.Р. Мухамадиева // Вестник Таджикского государственного педагогического университета. – Душанбе, 2012. – №3/3 (87). – С. 216-220.

111. *Мухамадиева, З. Р.* Метод проектов и развития интеллектуального потенциала студентов в условиях кредитной системы обучения [Текст] / З.Р. Мухамадиева // Журнал Международная научно-практическая конференция «Гуманитарные науки XX века» Спумик «Педагогические науки». – Москва, 2012. – №4. – С. 152-155.

112. *Мухамадиева, З. Р.* Дистанционное обучение и развития интеллектуального потенциала студентов в условиях в условиях кредитного обучения [Текст] / З.Р. Мухамадиева // «Вестник» КТГУ. – 2013. – №1. – С. 48-51. – ISSN 2074-7276.

113. *Мухамадиева, З. Р.* Историко-педагогические аспекты развития интеллектуального потенциала студентов в кредитной системе обучения

[Текст] / З.Р. Мухамадиева // Вестник института языков. – 2012. – №4 – С.72-76.

114. *Мухамадиева, З. Р.* Методы и процессы развития интеллектуального потенциала студентов кредитной системы [Текст] / З.Р. Мухамадиева // Вестник института языков. – 2012. – №2. – С. 25-28.

115. *Мухамадиева, З. Р.* Новые требования общества к уровню образованности и развития личности в условиях кредитной системы обучения [Текст] / З.Р. Мухамадиева // «Молодёжь и современная наука». – Душанбе, 2012. – №5. – С. 76-81.

116. *Магаева, М. В.* Организация самостоятельной работы студентов в вузах Нидерландов [Текст] / М.В. Магаева, А.Ф. Плеханова // Материалы Всероссийской научно-методической конференции по теме: «Самостоятельная работа студентов в условиях современной информационной среды». – Новгород, 1998. – С. 67-73.

117. *Магомед-Эминов, М. Ш.* Психика как работа [Текст] / М.Ш. Магомед-Эминов // Вестник МГУ. Серия 14. «Психология». – 2011. – №4. – С. 92-108.

118. *Майстренко, Г. В.* Изучение уровня сформированной навыка чтения научной литературы у студентов первокурсников и его развитие в процессе обучения: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Г.В. Майстренко. – Иркутск, 1981. – 20 с.

119. *Макаренко, А. С.* Некоторые выводы из моего педагогического опыта [Текст] / А.С. Макаренко // Педагогические сочинение. – Москва. – 1984. – №8/1 (53). – С.19.

120. *Мартоненко, О. О.* Внедрение кредитной системы в российском вузе: первые результаты эксперимента по переходу на кредитную систему [Текст] / О.О. Мартоненко // Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. – 2005. – 70 с.

121. *Матейко, А.* Условия творческого труда (Перевод с польского Д.И. Иорданского) [Текст] / А. Матейко, Я.А. Пономарева. Москва. 1970. – 97 с.
122. *Мендубаева, З. А.* Педагогическая диагностика. Критерии показатели экспертизы учебной книги [Текст] / З.А. Мендубаева // Молодой учёный. – 2012. – №7. – 291-299.
123. *Методологические и теоретические проблемы изучения, обобщение и использования передового педагогического опыта.* – М.: НИИ общей педагогики АПН СССР, 1978. – 172 с.
124. *Мещерякова, С. И.* Дидактические основы метода исследования: автореф. дис. д-ра. пед. наук: [Текст] / С.И. Мещерякова. – ЛГУ, 1988. – 32 с.
125. *Мильман, В. Э.* Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности [Текст] / В.Э. Мильман // Вопросы психологии. – 1987. – №5. – С. 56-62.
126. *Мишин, В. М.* Управление качеством: учебник для студентов вузов: Учебное пособие [Текст] / В.М. Мишин – Москва: «ЮНИТИ-ДАНА», 2007. – 463 с.
127. *Ниёзбокиев, С. К.* Педагогические условия формирования инновационного мышления у студентов инженерно-технологического профиля в условиях реализации кредитной технологии обучения в вузе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / С.К. Ниёзбокиев. – Душанбе: Сармад-Компания, 2013 – 27 с.
128. *Ниёзбокиев, С. К.* Концептуальные основы развития инновационного мышления студентов в процессе кредитной системы обучения [Текст] / С.К. Ниёзбокиев // Вестник Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе – 2012. – №3. – С. 41-46.
129. *Ниёзбошев, С. К.* Педагогические условия, влияющие на развитие инновационного мышления студентов в процессе кредитной системы обучения. Вопросы психологии и педагогики [Текст] / С.К. Ниёзбошев // Вестник Курган-Тюбинского университета. – 2011. – №2. – С.49-53.

130. *Низомномаи низоми кредитии таҳсилот* дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2016 №19/24.

131. *Назарбекова, Д. Б.* Организация самостоятельной работы студентов при кредитной системе обучения [электронный ресурс] / Д.Б. Назарбекова, И.Е. Ефимова // conf.muh.ru /01305/ doc/ nazarbekova – efimova.doc.

132. *Нейматов, Я. М.* Образование в XXI веке. Тенденции и прогнозы: Учебное пособие [Текст] / Я.М. Нейматов, Р.С. Немов – Москва: «Психология», 2002 – 225 с.

133. *Никитина, Н. Ш.* Управление качеством образования. Системный подход [Текст] / Н.Ш. Никитина, М.А. Валеев, П.Е. Щеглов // Материалы X симпозиума «Квалиметрия человека и образование: методология и практика» Системы управления качеством: проектирование, организация, методология: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов. – 2002. – С. 17-29.

134. *Новик, И. Б.* О моделировании сложных систем (философский очерк) [Текст] / И.Б. Новик – Москва: 1965. – 42 с.

135. *Новиков, А. М.* Основания педагогики: Учебное пособие [Текст] / А.М. Новиков – Москва: «Эгвест», 2010. – 208.

136. *Об организации самостоятельной работы студентов высших учебных заведений* [Текст] / Высшее образование сегодня. – 2003. – С. 13-14.

137. *Образование в Республике Таджикистан.* Статистический сборник. [Текст] / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе. 2013. – 421 с.

138. *Образование в Российской Федерации:* 2012. Стат. Сб.- Национальный исследовательский университет [Текст] / «Высшая школа Экономики», Москва: 2012. – 444 с.

139. *Ожегов, С. И.* Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений: Учебное пособие [Текст] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова – Москва: «РАН» Азбуковник, 1999. – 944 с.
140. *Осмольская, И. М.* Дифференциация процесса обучения в школе: Учебное пособие [Текст] / В.М. Полонский – Москва: «Высшая школа», 2004. – 512 с.
141. *Педагогическая энциклопедия* / – Москва, 1964. – 517 с
142. *Пименова, Л. М.* Развитие самостоятельности как черты личности у учащихся старших классов: дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Л.М. Пименова. – Ленинград, 1960. – 246 с.
143. *Половникова, Н. А.* Исследования процесса формирования познавательной самостоятельности школьников в обучении: дис ... д-ра. пед. наук: [Текст] / Н.А. Половникова. – Ленинград: ЛГПИ, 1977. – 483 с.
144. *Попов, Ю. В.* Практические аспекты реализации многоуровневой системы образования в техническом университете: организация и технологии обучения [Текст] / Ю.В. Попов, В.Н. Подлеснов – Москва «СГУ», 1999. – 52 с.
145. *Постановление Правительства Республики Таджикистан* «Государственная концепция реформирования системы начального профессионального образования и обучения в Республике Таджикистан». – №387. – 2004. – 21 с.
146. *Постановление Правительства Республики Таджикистан* «Об утверждении Государственной программы подготовки педагогических кадров на 2005-2010». 3 декабря 2004. – №468. – 15 с.
147. *Поташник, М. М.* Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Учебное пособие [Текст] / М.М. Поташник – Киев, «Родянська школа», 1988. – 187 с.
148. *Праздников, Г. А.* Болонский процесс в смысловом пространстве современного образования [Текст] / Г.А. Праздников // «СОЦИС». – 2005. – №10. – С. 42-45.

149. Пузанов, Д. Двухступенчатая система подготовки специалистов [Текст] / Д. Пузанов, И. Феодоров // Высшее образования в России. – 2004. – №2. – С.3-11.

150. Путилина, С. «Дорожная карта» Болонского процесса: проблемы интеграции российского образования в европейскую систему [Текст] / С. Путилина // «Экономика образования сегодня». – Москва, 2006. – №7. – С. 7-8.

151. Редкол, В. А. Молодежь и наука: реальность и будущее: [Текст] / Редкол В.А. Кузьмыщев, О.А. Мазур // Материалы 111 Международной научной-практической конференции. – Невинномыеск, 2010. – С. 320-326.

152. Рахмонкулов, М. Формирования профессионально значимых качеств бакалавров в условиях кредитной системы образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / М. Рахмонкулов. – Курган-Тюбе: Матбаа, 2012 – 23 с.

153. Рахмонкулов, М. Пути и методы повышения качества экзаменационных тестов [Текст] / М. Рахмонкулов, Р.Р. Мирзоев // Вопросы психологии и педагогики, Курган-Тюбе. – 2009. – №3. – С.77-82.

154. Рахмонкулов, М. Роль и место теста и тестовых зачетов в кредитной системе образования [Текст] / М. Рахмонкулов, Р.Р. Мирзоев, О. Каримзода // Вестник Таджикского национального университет. Душанбе, – 2009. – №4. – С. 292-295.

155. Рахмонкулов, М. Кредитная система образования в вузе гарантия качества обучения и конкурентоспособности профессиональных кадров [Текст] / М. Рахмонкулов, Р.Р. Мирзоев // Вестник Таджикского национального университет. – 2010. – №4. – С. 290-293.

156. Рахмонкулов, М. Методическое пособие по выполнению самостоятельной работы по английскому языку в условиях кредитной системы образования: Учебное пособие [Текст] / М. Рахмонкулов, А. Алимов – Таджикский государственный университет коммерции: «Душанбе», 2009. – 68 с.

157. *Розина, Н. О.* О разработке нового поколения государственных образовательных стандартов [Текст] / Н.О. Розина // Высшее образование в России. – 2007. – №3. – С. 89-94 с.
158. *Рубинштейн, С. Л.* Основы общей психологии: Учебное пособие [Текст] / С.Л. Рубинштейн – СПб.: «Питер», 1999. – 720 с.
159. *Семашко, П. В.* Организация самостоятельной работы студентов на старших курсах [Электронный ресурс] [Текст] / П.В. Семашко, А.В. Семашко – СПб.: «Питер», 1997. – 520 с.
160. *Сенашенко, В. С.* Болонский процесс и качество образования [Текст] / В. Сенашенко, Г. Ткач // A/ma mater. – 2003. – №8. – С. 8-14.
161. *Сенашенко, В. С.* Высшая школа и болонские преобразования [Текст] / В.С. Сенашенко // Высшее образование в России. – 2005. – №6. – С. 95-100.
162. *Сластенин, В. А.* Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки: Учебное пособие [Текст] / В.А. Сластенин. – Москва: «Просвещение», 1976. – 159 с.
163. *Сологуб, Л. М.* Обучение студентов факультетов иностранных языков педагогических вузов чтению научно-методической литературы: дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Л.М. Сологуб. – Москва, 1978. – 143 с.
164. *Сухомлинский, В. А.* Избрание педагогическое сочинений в 5 томах [Текст] / В.А. Сухомлинский // Московский государственный педагогический университет. – Москва, 2005. – С. 176.
165. *Такаева, Т. Э.* Педагогические условия воспитания самостоятельности у детей 4-5 лет: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Т.Э. Токаева. – СПб, 1994. – 23 с.
166. *Темуров, С. Ю.* Методика организации самостоятельной работы студентов по курсу математического анализа с использованием информационной технологии [Текст] / С.Ю. Темуров // Молодой ученый. – 2012. – №6. – С. 428-431.

167. *Терновская, Л. М.* Дифференцированный подход к организации самостоятельной работы студентов экономического вуза (на примере английского языка): дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Л.М. Терновская. – Запорожье, 2001. – 181 с.

168. *Тесленко, В. С.* Пути повышения познавательной самостоятельности студентов первых курсов на практических и семинарских занятиях по математике: дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / В.С. Тесленко. – Днепропетровск, 1988. – 133 с.

169. *Тишков, К. Н.* Роль и методы самостоятельной работы студентов в современных условиях [Электронный ресурс] [Текст] / К.Н. Тишков, О.С. Кошелов // Русский язык за рубежом. – 1988. – №12. – С. 30-39.

170. *Трушина, Л. Б.* Принципы описания содержательной стороны учебников русского языка. [Текст] / Л.Б. Трушина, С.Н. Новикова, А.Р. Балаян // Русский язык за рубежом. – 1977. – №3. – С. 27-30.

171. *Умарова, Б. Х.* Дидактические основы повышения мотивационной деятельности студентов в условиях кредитной технологии обучения: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / Б.Х. Умарова. – Душанбе: «Сармад-Компания». 2010. – 28 с.

172. *Умарова, Б. Х.* Мотивация учебной деятельности в условиях кредитного обучения [Текст] / Б.Х. Умарова // Вопросы психологии и педагогики. – Курган -Тюбе, 2010. – №2 – С. 74-82. – ISSN 2074-7276.

173. *Умарова, Б. Х.* Усиление роли и эффективности самостоятельной работы обучающихся при кредитной системе обучения [Текст] / Б.Х. Умарова // Материалы международной конференции, посвященной Дням русского языка и культуры в РТ «Актуальные проблемы филологии и культурологии». Российско-Таджикский (славянский) университет. – Душанбе, 2009. – С.230-235.

174. *Умарова, Б. Х.* Мотивация как важнейший фактор повышения учебной деятельности при кредитной системе обучения [Текст] / Б.Х. Умарова // «Подготовка специалистов и научных кадров в свете

инновационного развития государств». Международная научно-практическая конференция, посвященная 20 летию ТУТ. – Душанбе, 2010. – С.241-246.

175. *Умарова, Б. Х.* Некоторые пути обучения русскому языку при кредитной системе обучения [Текст] / Б.Х. Умарова // Республиканская научно-практическая конференция «Статус русского языка в РТ». Материалы Таджикского государственного национального университета. – Душанбе, 2008. – С. 118-124

176. *Умарова, Б. Х.* Деловая переписка (в помощь студентам для самостоятельной работы при кредитной технологии обучения): Учебное пособие [Текст] / Б.Х. Умарова, Н.С. Одинаев – Душанбе: «Деваштич», 2010. – 120 с.

177. *Умарова, Б. Х.* Сборник тестов для контроля знаний студентов при кредитной системе обучения: Учебное пособие [Текст] / Б.Х. Умарова, Н.Н. Раджабова – Душанбе: «Эр-Граф», 2010. – 156 с.

178. *Умарова, Б. Х.* Методические разработки для самостоятельной работы, по русскому языку для студентов при кредитной технологии обучения: Учебное пособие [Текст] / Б.Х. Умарова – Душанбе: «Эр-Граф», 2010. – 70 с.

179. *Унт, И. Э.* Индивидуализация и дифференциация обучения: Учебное пособие [Текст] / И.Э. Унт – Москва: «Педагогика», 1990. – 192 с.

180. *Усова, А. В.* Меж предметные связи в преподавании и педагогики в педвузе, как необходимое условие повышения профессионально-методической подготовки учителя [Текст] / А.В. Усова, А.В Черкасов, В.В. Завялов // Меж предметные связи, как необходимое условие повышения качества подготовки учителя в педагогическом вузе. – Челябинск, 1981. – С. 8-22.

181. *Ушинский, К. Д.* Проект учительской семинарии: Избранные педагогические сочинения [Текст] / К.Д. Ушинский – Москва: «Педагогика», 1974. – 143 с.

182. Ушмаева, К. А. Организация кредитной системы оценки успеваемости студентов Тулы [Текст] / К.А. Ушмаева, В.Н. Чистохвалова, Г.В. Сундуков, В.В Жигунов // «Проблемы в введения системы зачетных единиц в высшем профессиональном образовании» Материалы к Всероссийскому совещанию 23 апреля 2003 года. – Москва, «РУДН», 2003. – №11. – С. 99-105.

183. Фетискин, Н. П. Эмоциональное обеспечение учебной и трудовой деятельности: Учебное пособие [Текст] / Н.П. Фетискин – Кострома, 1990 – 108 с.

184. *Философская энциклопедия*, [Текст] / Филосовская энциклопедия «Сов. Энциклопедия», Москва: 2005. – 546 с.

185. Хасанова, Т. К. Особенности организации поисково-творческой деятельности студентов в условиях реализации кредитной технологии обучения в вузе: автореф. ... канд. пед. наук: [Текст] / Т.К. Хасанова. – Душанбе: ООО «Сармад-Компания», 2010. – 27 с.

186. Хабибов, С. Х. Повышение качества подготовки профессиональных кадров в условиях кредитной технологии обучения [Текст] / С.Х. Хабибов, Х.М. Маджидов, М. Рахмонкулов. // Вестник Иссык Кольского университета. – Каракол, 2010. – С.104-110.

187. Хасанова, Т. К. Творческая деятельность студентов при обучении монологической речи студентов на занятиях по русскому языку в условиях кредитной технологии обучения [Текст] / Т.К. Хасанова // Вопросы психологии и педагогики. – 2010. – №2. – С. 74-82. – ISSN 2074-7276.

188. Хасанова, Т. К. Методические рекомендации для студентов по изучению дисциплины «Русской язык» при кредитной технологии обучения: Учебное пособие [Текст] / Т.К. Хасанова. – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 30 с.

189. Холназаров, С. Корҳои беруназсинфӣ ва шахсият: Воситаи таълимӣ [Матн] / Холназаров С., Л.А. Орлова – Душанбе, «Авесто» 2007. – 120с.

190. *Холназаров, С.* Педагогическая система профессионально – экологической подготовки будущих учителей химии: Учебное пособие [Текст] / Душанбе: «Дониш», 2011. – 253 с.
191. *Холназаров, С.* Ташаккули заминаҳои асосии маърифатии шахсияти хонанда: Воситаи таълимӣ [Матн] / С. Холназаров – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 152 с.
192. *Чередниченко, Г. А.* Новое в образовании профессиональной деятельности молодежи [Текст] / Г.А. Чередниченко // Социология образования. – 2009. – №7. – С. 199-125.
193. *Черная, А. В.* Организация самостоятельной работы студентов по психолого-педагогическим дисциплинам: электронный учебник [Электронный ресурс]. Южный федеральный университет [Текст]/ А.В. Черная – Ростов-на-Дону: 2010. – 200 с.
194. *Чижикова, Г. И.* Философия образования (аксиологический аспект): Методическое пособие для студентов [Текст] / Г.И. Чижикова – Красноярск, 1995. – 64 с.
195. *Шалавина, Т. И.* Формирования познавательной самостоятельности студентов в условиях сочетания проблемного и объяснительно-иллюстративного обучения: дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Т.И. Шалавина. – Москва, 1984. – 203 с.
196. *Шамова, Т. М.* Активизация учения школьников: Учебное пособие [Текст] / Т.М. Шамова – Москва: «Педагогика», 1982. – 209 с.
197. *Шарифзода, Ф.* Актуальные проблемы современной педагогики: Учебное пособие [Текст] / Ф. Шарифзода – Душанбе: «Ирфон» 2010. – 328 с.
198. *Шарифзода, Ф.* Педагогикаи ҳамгиро: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ф. Шарифзода – Душанбе: «Ирфон», 2016. – 517 с.
199. *Шарифзода, Ф.* Ҳикмати афкори педагогии нигон: [Матн] / Ф. Шарифзода, Ҷ. Файзалиев – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 402 с.

200. *Шарифзода, Ҷ.* Асосҳои дидактикии ташаккули малакаҳои кори мустақилонаи донишҷӯён дар ҷараёни таълим: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ҷ. Шарифзода. – Душанбе: «Ирфон» 2014 – 241 с.

201. *Шарифзода, Ҷ.* Тавсияҳо доир ба ташкили корҳои мустақилонаи донишҷӯён: Дастури методӣ [Матн] / Ҷ. Шарифзода. – Душанбе: «Ирфон» 2015. – 73 с.

202. *Шишкин, В. П.* Планирование, организация и контроль внеаудиторной самостоятельной работы студентов [Электронный ресурс] [Текст] / В.П. Шишкин – Москва: 2018. – 110 с.

203. *Шарипов, Ф. Ф.* Системный подход к информатизации педагогического процесса в вузе - доминанта формирования профессиональных компетентностей студентов: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / Ф.Ф. Шарипов. – Москва: «ВАК РФ», 2013. – 32 с.

204. *Шарипов, Ф. Ф.* К вопросу формирования информационной культуры будущих специалистов [Текст] / Ф.Ф. Шарипов // Вестник Таджикского государственного национального университета. – 2008. – №2 (44). – С. 305-312.

205. *Щукина, Г. И.* Познавательный интерес в учебной деятельности [Текст] / Г.И. Щукина – Москва: «Знание», 1972. – 32 с.

206. *Эмомали Рахмон.* Независимость Таджикистана и возрождение нации: [Текст] / Р. Эмомали – Душанбе, 2003. – 210 с.

207. *Эмомали Рахмон.* Таджики в зеркале истории: [Текст] / Р. Эмомали – Душанбе: 1999. – 132 с.

208. *Эшби, У. Р.* Введение в кибернетику: Учебное пособие [Текст] / У.Р. Эшби – Москва, 1959. – 260 с.

209. *Ядов, С. В.* О дистанционной регуляции социального поведения личности [Текст] / В.О. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – Москва. «Наука», 1975. – С. 89-105.

210. *Якиманская, И. С.* Дифференцированное обучение: «Внешние и внутренние» формы [Текст] / И.С. Якиманская // Директор школы. – 1995. – №3. – С. 15-18.

211. *Яковлева, В. Н.* Управление самостоятельной учебной деятельностью курсантов вузов ВВ МВД России в процессе обучения иностранному языку: дисс. ... канд. пед. наук: [Текст] / В.Н. Яковлева. – Санкт-Петербург, 2008. – 295 с.

212. *Ястребова, Е. Б.* Развитие познавательной самостоятельности студентов младших курсов: дисс. ... д-ра пед. наук: [Текст] / Е.Б. Ястребова. – Москва, 1994. – 255 с.

МУҲТАВОИ АСОСӢ ВА НАТИҶАҶОИ ТАҲҚИҚОТ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ШУДААНД:

а) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М]. *Изатулова, Х. И.* Меъёри холи ҳавсмандии донишҷӯ дар таҳсилоти кредитӣ [Матн] / Х.И. Изатулова, А.Г. Хайров // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2015. – №2. – С. 95-99. – ISSN 2219-5408.

[2-М]. *Изатулова, Х. И.* Намунаи силабус барои гузаронидани соатҳои тарбиявӣ дар шароити таҳсилоти кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Х.И. Изатулова, А.Г. Хайров, Ш. Ҳасанов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2015. – №3/11(186). – С. 232-237. – ISSN 2074-1847.

[3-М]. *Изатулова, Х. И.* Комплекси таълимӣ-методӣ яке аз талаботи таҳсилоти кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х.И. Изатулова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2015. – №3/9(184). – С. 209-216. – ISSN 2074-1847.

[4-М]. *Изатулова, Х. И.* Истифодаи КМРО дар раванди таҷрибаоумӯзии омӯзгорӣ барои дараҷаи бакалавр ҳангоми тадбирики низоми кредитии таҳсилот [Матн] / Х.И. Изатулова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – №3/4(205). – С. 240-243. – ISSN 2074-1847.

[5-М]. *Изатулова, Х. И.* Роҳандозии дурусти дарсҳои КМРО яке аз талаботҳои таҳсилоти кредитӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Х.И. Изатулова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2016. – №3/2(202). – С. 161-165. – ISSN 2074-1847.

[6-М]. *Изатулова, Х. И.* Педагогические условия становления и развития творческих умений студентов в процессе самостоятельной работы в группах кредитной системой обучения [Текст] / Х.И. Изатулова // Вестник Таджикского государственного университета. – 2016. – №3/2(194). – С. 288-291. – ISSN 2074-1847.

[7-М]. *Изатулова, Х. И.* Гуманистический и синергетический подходы определяющие воздействие на содержание и направленность процесса становления и развития творческой самостоятельности будущих учителей [Текст] / Х.И. Изатулова // Вестник Таджикского государственного университета. – 2016. – №3/2(198). – С. 255-260. – ISSN 2074-1847.

[8-М]. *Изатулова, Х. И.* Ташкили машғулиятҳои мутақиллона – омили рушди қобилияти эҷодии донишҷӯён [Матн] / Х.И. Изатулова // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2021. – №1/2(81). – С. 108-111. – ISSN 2663-5534.

б) Мақолаҳо ва маводе, ки дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд:

[9-М]. *Изатулова, Х. И.* Комплекси таълимӣ-методӣ яке аз талаботи таҳсилоти кредитӣ [Матн] / Х.И. Изатулова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ бахшида ба «20-солагии Иҷлосияи 16-уми Шӯрои оӣ – омили асосии ваҳдат ва худшиносии миллӣ». – Душанбе, 2012. – С. 107-110.

[10-М]. *Изатулова, Х. И.* Методы подготовки преподавателя к технологии кредитной системы обучения в вузах [Матн] / Х.И. Изатулова // Региональная научно-теоретическая конференция «Женщины в науке современного развития». – Куляб, 2018. – С. 87-90.

[11-М]. *Изатулова, Х. И.* Ба нақшагирии раванди таълим дар низоми кредитии таҳсилот [Матн] / Х.И. Изатулова, А.Г. Хайров // Маводи конференсияи байналмилали ДПДТТ ба номи академик М.Осимӣ. – Хӯҷанд, 2014. – С. 56-60.

[12-М]. *Изатулова, Х. И.* Иҷлосияи такдирсоз ҳамчун заминаи сулҳу ваҳдат дар худшиносиву худогоҳӣ ва ифтихори миллӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ [Матн] / Х.И. Изатулова // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ таҳти унвони «Нақши ВАО дар тақмили ваҳдати миллӣ баҳшида ба 25-солагии иҷлосияи 16-уми Шӯрои олии ҶТ». – Душанбе, 2017. – С. 23-27.

[13-М]. *Изатулова, Х. И.* Афзалиятҳои низоми кредитии таҳсилот [Матн] / Х.И. Изатулова // Нашриёти «Фурӯғ». – Қўрғон-Теппа, 2012. – С. 2-3.

[14-М]. *Изатулова, Х. И.* Меъёри баҳо дар таҳсилоти кредитӣ: Дастури таълимӣ [Матн] / Х.И. Изатулова, Ш. Ҳасанов. – Қўрғон-Теппа, 2013. – 16 с.